

MEMORIALISTICĂ DIPLOMATICĂ

Volumul 1

ALEXANDRU EM. LAHOVARY

AMINTIRI DIPLOMATICE
CONSTANTINOPOL (1902-1906). VIENA (1906-1908)

DIPLOMATIC MEMOIRS

Volume 1

ALEXANDRU EM. LAHOVARY

DIPLOMATIC MEMOIRS
CONSTANTINOPLE (1902-1906). VIENNA (1906-1908)

**MINISTERUL AFACERILOR EXTERNE
INSTITUTUL DIPLOMATIC ROMÂN**

**MEMORIALISTICĂ
DIPLOMATICĂ**

Volumul 1

ALEXANDRU EM. LAHOVARY

**AMINTIRI DIPLOMATICE
CONSTANTINOPOL (1902-1906). VIENA (1906-1908)**

Ediție îngrijită de Adrian STĂNESCU și Laurențiu VLAD

Studiu introductiv, selecția documentelor, note, comentarii
și indice de Laurențiu VLAD

**INSTITUTUL EUROPEAN
2009**

© Institutul Diplomatic Român

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Toader NICOARĂ (Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca)

Prof. univ. dr. Cornel SIGMIREAN (Universitatea Petru Maior din Târgu Mureș)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale

LAHOVARY, ALEXANDRU EM.

Amintiri diplomatice: Constantinopol (1902-1906). Viena (1906-1908) / Alexandru Em. Lahovary; ed. îngrijită de Adrian Stănescu și Laurențiu Vlad; pref.: Laurențiu Vlad – Iași: Institutul European, 2009

Index

ISBN 978-973-611-615-5

I. Stănescu, Adrian (ed.)

II. Vlad, Laurențiu (ed.)

III. Vlad, Laurențiu (pref.)

821.135.1-94

Sten Lohovany

Foto: ALEXANDRU EM. LAHOVARY (sfârșitul secolului al XIX-lea)
Arhiva digitală: Laurențiu VLAD (prelucrare după un original executat la Franz
Mándy, Fotograful Curții Regale)
Consiliere de specialitate: Emanuel BĂDESCU

CUPRINS

INTRODUCERE

Alexandru Em. Lahovary și misiunile sale diplomatice la Constantinopol (1902-1906) și Viena (1906-1908) / XI

INTRODUCTION

Alexandru Em. Lahovary and His Diplomatic Missions to Constantinople (1902-1906) and Vienna (1906-1908) (Summary) / LIII

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

A doua ediție a Amintirilor diplomatice ale lui Alexandru Em. Lahovary / LXI

NOTE ON THE EDITION

Second Edition of Alexandru Em. Lahovary's Diplomatic Memoirs / LXV

AMINTIRI DIPLOMATICE

Constantinopol (1902-1906) / 1

Viena (1906-1908) / 63

Anexe / 103

DIPLOMATIC MEMOIRS

Constantinople (1902-1906). Vienna (1906-1908)

ADDENDA

Regele Carol I și politica externă / 129

ADDENDA

King Carol I and Foreign Policy

INDICE / 139

INDEX

INTRODUCERE

Alexandru Em. Lahovary și misiunile sale diplomatice de la Constantinopol (1902-1906) și Viena (1906-1908)

Preambul

Despre autorul *Amintirilor diplomatice*, Alexandru Emanoil Lahovary există mai nou o extrem de documentată și cuprinzătoare biografie inserată într-un volum pe care Costel Iordăchiță l-a dedicat ilustrei familii a diplomatului (*Familia Lahovary. Ascendență și destin politic*, Editura Carminis, Pitești, 2004). Capitolul respectiv¹ a fost redactat după atente cercetări în fondurile Arhivelor Naționale Istorice Centrale („Crețulescu”, „Morțun”, „Papiniu” ori „Ministerul Agriculturii și Domeniilor”), în cele ale Ministerului Afacerilor Externe („dosare personale”, „Italia”) sau ale Bibliotecii Academiei Române („Corespondența Palatului”, respectiv personale: „Grigore Antipa”, „Ion Bălăceanu”, „George Bengescu”, „Ion I.C., Vintilă și Constantin Brătianu”, „George Enescu”, „Ioan C. Filitti”, „Spiru Haret”, „Constantin I. Istrati”, „Mihail Kogălniceanu”, „Alexandru Em. Lahovary”, „Titu Maiorescu”, „Constantin I. Nottara”). În cuprinsul său am găsit detalii referitoare la copilăria viitorului diplomat, la familia sa, la misiunile avute de-a lungul timpului, precum și la averea, respectiv la proprietățile pe care le-a deținut.

În afara textului evocat de noi mai sus, precizăm că mai există și alte scurte biografii ale diplomatului, nereținute de Costel Iordăchiță în capitolul la care am făcut referire. Este vorba de detaliile din *Anuarul diplomatic și consular pe 1894*, din articolele publicate în *Enciclopedia României. Cugetarea* ori în jurnalul *Dreptatea* (1990), din notele unor îndrumătoare arhivistice etc.²

¹ Costel IORDĂCHIȚĂ, *Alexandru Emanoil (1856-1950)*, în Id., *Familia Lahovari. Ascendență și destin politic*, Editura Carminis, Pitești, 2004, pp. 191-231.

² *Anuarul diplomatic și consular pe 1894*, Imprimeria Statului, București, 1894, p. 50 (vezi și *Anuarul Ministerului Afacerilor Străine*, Imprimeria Statului, București, 1897, p. 56); Lucian PREDESCU, *Enciclopedia României. Cugetarea*, ediție anastatică, Editura Saeculum I.O. – Editura Vestala, București, 1999, p. 473; Andrei REZEANU, „Oameni care au fost: Lahovari”, în *Dreptatea*, XXII (seria IV), 206, 11 octombrie 1990, p. 2; Filofteia RÎNZIȘ (au mai colaborat Florica BUCUR, Natașa POPOVICI, Anuța BICHIR), *Arhive personale și familiale*, I, Arhivele Naționale ale României, București, 2001, p. 66.

De asemenea, mai sunt și o seamă de fonduri arhivistice, care întregesc biografia lui Alexandru Em. Lahovary și nu au fost evocate de Costel Iordăchiță. Este vorba, pe de o parte, de documentele din fondurile „Constantinopol” sau „Dosare speciale” de la Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (nu sunt valorificate nici cele din colecțiile „Arhiva Istorică”, „21”, „Roma” etc., iar cele din „dosare personale” sunt utilizate destul de puțin), pe de altă parte, de cele din fondul „Casa Regală”, păstrat la Arhivele Naționale Istorice Centrale. Ca să nu mai vorbim de corespondența cu Dimitrie A. Sturdza (1898, 1903, 1904, 1907, 1908), Veniamin Pocitan (1917) ori Alexandru Constantinescu (1924), ce se găsește la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române.

Căutăm, în cele ce urmează, să ne raportăm, pe cât ne va sta în putere, la aceste surse și repere bibliografice, încercând astfel, fără să avem pretenția că epuizăm subiectul, să ne individualizăm prin studiul nostru de cercetarea lui Costel Iordăchiță. Desigur, preluăm o seamă de detalii din autorul evocat mai devreme, le semnalăm în note, dar ne străduim să nu insistăm prea mult asupra datelor deja cunoscute din respectivul text. Așadar, în continuare, stăruim asupra profilului biografic al diplomatului și asupra câtorva repere ale activității sale de la Constantinopol și de la Viena (precizăm că doar despre cea dintâi misiune am găsit câteva referințe mai însemnate în istoriografie, pe care le datorăm lui Sterie Diamandi, Raoul Bossy, Nicolae Ciachir, Max Demeter Peyfuss, Gheorghe Zbucnea etc.³) Cum

³ Spre exemplu, Sterie DIAMANDI, *Oameni și aspecte din istoria aromânilor*, Editura Cugetarea, București, 1940, p. 19; Raoul BOSSY, „Un succes diplomatic românesc. Iradeaua din 1905”, în *Noul Album Macedo-Român* (Freiburg), 1, 1959, pp. 167-169; Nicolae CIACHIR, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789-1923)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, pp. 293-294; Max Demeter PEYFUSS, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la Pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, traducere autorizată de Nicolae Șerban TANAȘOCA, Editura Enciclopedică, București, 1994, pp. 81-90; Gheorghe ZBUCNEA, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică, secolele XVIII-XX*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 1999, pp. 72-76, 139-140 (fragmentele semnalate de noi în cazul ultimului autor se regăsesc în linii mari și în alte volume ale sale, cum ar fi, *Relațiile României cu Sud-Estul Europei la începutul secolului al XX-lea*, Editura Paco, București, 1999 ori în *Românii și Balcanii în epoca modernă (1804-1918)*, Scrisul Românesc, Craiova, 2003) etc. Există și câteva ediții de documente ce conțin date referitoare la perioada 1904-1906: *Documente diplomatice. Afacerile Macedoniei. Conflictul greco-român - 1905*, Ministerul Afacerilor Străine, București, 1905; *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, coord.: Stelian BREZEANU, Gheorghe ZBUCNEA, Arhivele Naționale ale României, București, 1997, pp. 184-206; *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică. Documente (1864-1948)*, adunarea și selecționarea documentelor, introducerea, bibliografia și indicii de Adina BERCIU-DRĂGHICESCU, Maria PETRE, Editura Universității din București, București, 2004, pp. 183-215 etc. Despre ambele misiuni, Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, pp. 204-210. Pentru Viena, vezi și Virgil

Amintirile nu aveau o succesiune cronologică evidentă, am încercat să recompunem această perspectivă sprijinindu-ne pe o serie de izvoare inedite sau mai puțin cunoscute, astfel că am alternat detaliile memorialistice cu cele obținute din arhive. Acest lucru ne-a permis și o reconstituire mai amplă a evocărilor bătrânului diplomat; detaliile s-au multiplicat, ceea ce ne-a întregit demersul, făcând posibilă restituirea unei imagini consistente, spunem noi, a unei personalități, nedrept împinsă de vremuri într-un ungher întunecat.

O biografie a lui Alexandru Em. Lahovary

Alexandru Emanoil Lahovary s-a născut la Paris în ziua de 21 a lunii decembrie 1855 sau 1856 (9 pe stil vechi)⁴. Era fiul lui Manolache (Emanoil) Lahovary (1810-1892) și al Olimpiei (1824-1898), a doua fiică a doctorului Apostol Arsache, un important lider conservator al primilor ani ai domniei lui Alexandru Ioan Cuza, Prim Ministru al Principatelor Unite după asasinarea lui Barbu Catargiu în iunie 1862. Manolache mai avea un frate, pe Nicolae Lahovary (1812-1853).

Bunicul personajului nostru, născut prin 1750, poate la Constantinopol, se numea tot Manolache. El venea dintr-o filiație care-l avea ca întemeietor pe un anume Petraki, căruia i se mai spunea „Celebi”, ceea ce însemna că avea o educație urbană. Bunicul Manolache era din aceeași familie cu o anume Eufrosina, căsătorită cu un Petraki Luki, ce a luat numele Lahovary, de unde s-a tras a doua ramură importantă a familiei. Aceasta îi va fi dat pe Ioan (Iancu), născut tot la Constantinopol, iar apoi pe Senatorul Nicolae Lahovary, respectiv pe cunoscuții oameni politici conservatori, Alexandru, Iacob și Ion, de mai multe ori deputați, senatori ori miniștri ai României⁵.

CIOBANU, „Înființarea capelei ortodoxe române din Viena”, în *Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena pe anul 1962*, Viena, 1962, pp. 67-73.

⁴ Detaliile genealogice au fost preluate din Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, pp. 7-11. Cât privește anul nașterii lui Alexandru Em. Lahovary doar Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, pp. 7, 191, menționează anul 1856, celelalte referințe pe care le-am indicat mai sus optând pentru varianta 1855.

⁵ Acesta este punctul de vedere exprimat în *Ibid.*, pp. 7-11. În Octav George LECCA, *Famiiliile boierești române*, ediție de Alexandru CONDEESCU, Libra-Muzeul Literaturii Române, București, f.a, pp. 624-625, este menționat un anume Gheorghe, din care se trăgea Ioan (Iancu Lahovary), frate cu un anume Nicolae, ce ar fi fost tatăl lui Manolache.

Alexandru Em. Lahovary a mai avut doi frați, George, născut în 1854, care a fost ucis în duel de Nicolae Filipescu (1897) și Grigore, ce a murit la numai 22 de ani în 1883, respectiv două surori, Maria, căsătorită cu Emanoil Crețulescu și Zoe, soția lui Dimitrie Ghica-Comănești.

Copilăria a petrecut-o la Paris alături de fratele său, George; tot acolo și-a făcut studiile. A început cu profesori particulari, întâi ca intern în pensiunile Baudeau, Schewitz (pe la nouă ani), iar apoi la Liceul „Bonaparte”, devenit ulterior „Condorcet”⁶. A urmat apoi cursurile Facultății de Drept a Universității din Paris, unde obținea licența în 1877 (*Jus Romanum. De actionibus empti et venditi. Droit Français. Des obligations du vendeur*, 96 pp.), pentru ca, trei ani mai târziu, să devină doctor în științe juridice (*Droit Romain. Des hypothèques tacites. Droit Français. De l' hypothèque légale de la femme mariée*, L. Larose, Paris, 1880, partea I, 140 pp.; partea a doua, 187 pp.⁷).

În timpul vacanțelor școlare, Alexandru Em. Lahovary obișnuia să călătorească; a fost în Anglia, Austria, Danemarca, Suedia, Prusia etc., ceea ce a contribuit la formația sa intelectuală și i-a anticipat cariera. Studiile, exclusiv în limba franceză, precum și faptul că a fost mai tot timpul printre străini, l-au făcut să nu stăpânească prea bine limba română, astfel că s-a văzut nevoit să ia lecții de la Ionescu-Gion, ce-și pregătea licența la Paris în deceniul opt al veacului al XIX-lea⁸.

La puțin timp după susținerea doctoratului, în 1882, s-a căsătorit cu Ana Crețulescu (care avea pe atunci 17 ani), fiica lui Nicolae Crețulescu, fost Prim Ministru al Principatelor Unite. Ea i-a dăruit șase copii, dintre care o fetiță s-a stins nevârstnică (Ana Maria, „Bebe”⁹). Așadar, era vorba de Maria Nicola („Colette”), soția lui George A. Plagino din 1907, Tatiana, căsătorită cu generalul Vasile Rudeanu, fiul lor, Emanoil, deținând astăzi un manuscris al diplomatului referitor la propria copilărie, Alexandrina (Pici) Slătineanu, după bărbatul ei, colonel de artilerie, și Maria Sofia („Micutza”), măritată cu profesorul Emil Panaitescu, într-o vreme director al Școlii române de la Roma. Ana și Alexandru Em. Lahovary au mai avut și un băiat, pe Nicolae. El a văzut lumina zilei la Paris în 1887 și a dus numele familiei mai departe Franța prin cei șase copii ai săi născuți din căsătoria cu Louise Charlotte Trelluyer.

⁶ Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, pp. 191-192. În „Regele Carol și politica externă” (*Revista Fundațiilor Regale*, VI, 5, 1 mai 1939, vezi mai departe în volumul nostru capitolul „Addenda”), Alexandru Em. Lahovary își amintește că a plecat la Paris pentru studii în toamna anului 1866, făcând precizarea că s-a întâmplat acest lucru după bătălia de la Sadova (iulie 1866).

⁷ Georges BENGESCO, *Bibliographie franco-roumaine depuis le commencement du XIXe siècle jusqu'à nos jours*, 2e édition, Ernest Leroux Éditeur, Paris, 1907, p. 184.

⁸ Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, p. 193.

⁹ Andrei REZEANU, *art. cit.*, p. 2.

*
* *

Încă din perioada studiilor Alexandru Em. Lahovary devenea Atașat supranumerar al Agenției diplomatice de la Paris, în 1880 ajungând Secretar clasa a II-a al Legației României din capitala Franței¹⁰. A rămas în această poziție până în 1881, perioadă în care a colaborat îndeaproape cu Mihail Kogălniceanu, Ministrul României în Hexagon (spre exemplu, a tradus în franceză memoriul acestuia din urmă referitor la statutul Dunării), ceea ce a însemnat o „excelentă școală politică” pentru tânărul diplomat, așa cum mărturisea chiar el într-o scrisoare din 19 august 1880¹¹. După Paris au urmat și alte posturi importante: Șef al Diviziunii Consulare și al Contenciosului în Administrația centrală a Ministerului Afacerilor Străine (1885-1886), „retribuit cu 740 lei lunar”, Secretar clasa I la Sankt Petersburg (1886), având o leafă de 1000 de lei pe lună, apoi Șef al Diviziunii Politice a departamentului (1888-1889) și, în fine, Secretar General al acestuia (1889-1891)¹².

Pentru serviciile aduse în timpul misiunii de la Paris i-a fost decernată în anul 1881 „Legiunea de Onoare” în grad de cavalier, pentru ca, un an mai târziu, să fie decorat și de guvernul de la București cu „Steaua României”¹³. De-a lungul timpului a mai fost onorat cu astfel de distincții: a primit, spre exemplu, în 1880 ordinele „Leul Neerlandez” (Olanda) și „Leopold” (Belgia), în 1883 „Sf. Stanislas” clasa a II-a și „Sf. Ana” clasa a II-a (Rusia), în 1886 „Sf. Alexandru” în grad de mare ofițer (Bulgaria) și „Takovo”, în grad de mare ofițer (Serbia), în 1889 „Medjidie” cu mare cruce (Imperiul otoman), în 1890 „Steaua României” în grad de ofițer (mare ofițer în 1905), în 1891 „Franz Iosef” cu mare cruce (Austro-Ungaria), în 1892 „Coroana României” în grad de comandor (mare ofițer în 1904), în 1893 „Legiunea de Onoare” în grad de comandor (mare ofițer în 1917) (Franța), în 1903

¹⁰ Detalii cu privire la funcțiile lui Alexandru Em. Lahovary în perioada 1877-1891 în Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, pp. 193-201. De asemenea, și în *Anuarul diplomatic și consular pe 1894*, p. 50.

¹¹ Biblioteca Academiei Române (BAR), Corespondență (C), fond „Mihail Kogălniceanu”, S 2 (1) / DCCXXVII, Paris, 19 august 1880, nepaginat. Semnalată și de Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, p. 194.

¹² Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), fond „Dosare personale”, dosar nr. 77, L 7, vol. 1, nepaginat.

¹³ *Anuarul Ministerului Afacerilor Străine*, p. 56.

„Osmanie” cu mare cruce (Imperiul otoman), în 1906 „Coroana de Fier” cu mare cruce (Austro-Ungaria), în 1909 „Isabella de Castilia” cu mare cruce (Spania) etc.¹⁴

*
* * *

În prima zi a lui martie 1893 începea cariera lui Alexandru Em. Lahovary ca Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al României fiind numit în post la Roma, unde a rămas până pe 1 mai 1899 (din datele găsite în dosarul personal de la Arhivele Ministerului Afacerilor Externe rezultă că salariul lunar în acest caz era de 1500 de lei)¹⁵. Diplomatul și-a îndeplinit cu prisosință datoria de informare a Ministerului Afacerilor Străine de la București asupra situației politice interne a Italiei, precum și asupra contactelor pe care le-a avut cu lumea diplomatică, respectiv cu cea politică, de la Roma. Spre exemplificare, evocăm rapoartele din 1893 relative la criza financiară ce a cuprins Italia în 1893, care a dus la căderea cabinetului Giolioti¹⁶, ori cele din 1896, referitoare la dificultățile politice ale cabinetului Crispi, determinate de înfrângerea armatelor italiene în Africa pe valea râului Adua¹⁷.

Mai putem evoca, printre alte momente importante ale misiunii sale la Roma, și implicarea în problema „alegerii arhiepiscopului de București și încheierea unui concordat” în contextul audienței acordate de Papa Leon al XIII-lea lui Nicolae Crețulescu¹⁸ din februarie 1894. Ori, de ce nu, atenția pe care o acorda oricărui aluzii la adresa Suveranului român care apăreau în presa din peninsulă. Spre exemplu, epistola din 23 martie / 4 aprilie 1898 adresată lui D.A. Sturdza, Primul

¹⁴ *Ibid.* De asemenea, AMAE, fond „Dosare personale”, dosar nr. 77, L 7, vol. 2, nepaginat. Vezi, mai departe în acest volum, și *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, secțiunea III, respectiv *Amintiri diplomatice. Viena (1906-1908)*, secțiunea II.

¹⁵ Câteva date relative la misiunea diplomatică de la Roma în Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, pp. 202-203. Ion MAMINA, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică (1866-1938)*, Editura Enciclopedică, 1999, p. 355 precizează că mandatul lui Alexandru Em. Lahovary la Roma ar fi fost doar de trei ani. Celelalte referințe ale noastre vorbesc de o misiune de șase ani, inclusiv AMAE, fond „Dosare personale”, dosar nr. 77, L 7, vol. 1, nepaginat.

¹⁶ AMAE, fond „Arhiva Istorică” (Italia), vol. 266, ff. 3-14, 24-28, 75; apud Paula Cristina GAMPE-CRĂCIUNESCU, *Legăția României la Roma (1880-1896)*, lucrare de licență în specializarea „Științe Politice”, coord.: prof. univ. dr. Laurențiu VLAD, Facultatea de Științe Politice – Universitatea din București, sesiunea iunie 2006.

¹⁷ AMAE, fond „21” (Italia), vol. 83, ff. 153-158.

¹⁸ Natalia TAMPA, Ileana CRĂCIUNOIU, Ioana GRIGORIE, Romeo CÂRJAN, Mirela TUDOR, *Casa Regală. Documente oficiale. Inventar arhivistic (1866-1900)*, I, Arhivele Naționale ale României, București, 2003, p. 256.

Ministru al României de atunci, în care îi semnala apariția unui articol în jurnalul *L'Italie*, în care se vorbea de o seamă de negocieri privind reconcilierea dintre Ferdinand al Bulgariei și Sfântul Scaun¹⁹. Autorul articolului califica reconcilierea ca o acțiune politică problematică și dădea exemplul catolicului Carol I, căsătorit cu o principesă protestantă și care și-a botezat copilul ortodox, ceea ce a iritat Sfântul Scaun la vremea respectivă. Insinuarea jurnalistului, care „nu se bucura de prea mare considerație la Roma” i s-a părut diplomatului „deplasată”, dar opinia sa era că nu „merita să fie nici relevantă, nici dezmințită”.

*

* *

Anii 1897-1898 au fost destul de dificili pentru Alexandru Em. Lahovary pe plan familial. Fratele său murise în duel, așa cum am spus mai devreme, iar în aprilie se găsea la București pentru a regla succesiunea, după cum îl informa pe D.A. Sturdza într-o epistolă²⁰. Câteva luni mai târziu, în octombrie, trebuia să ia drumul Parisului, mama sa fiind foarte grav bolnavă²¹. Credea că va fi reținut mai mult la Paris, de aceea își informa superiorii că nu știa dacă putea să ajungă la Roma în timp util pentru a participa la conferința împotriva anarhiștilor (începutul anului 1899), inițiativă a diplomaților de pe bătrânul continent care venea după asasinarea la Geneva, în septembrie 1898, a Elisabetei de Wittelsbach, soția Împăratului Austro-Ungariei, Franz Iosef. (De-a lungul timpului, diplomatul român a mai participat la trei conferințe internaționale sanitare care s-au desfășurat la Veneția (1896), la Roma (1898), respectiv la Paris (1911)²².)

Mama sa, Olimpia Lahovary, va fi trecut la cele veșnice în 1898. Un an mai târziu, diplomatul moștenea casa Arsache din București, la care se adăugau imobilele din Calea Victoriei nr. 102, ce-i reveniseră după moartea fratelui său²³. Tot în capitală, mai deținea un teren, iar apoi o casă în Strada Romană, nr. 5 (moștenire a soției sale), pentru ca în 1894 să cumpere o proprietate din apropiere, pe care-și va fi ridicat ulterior o nouă construcție²⁴.

Pe lângă casele și terenurile din București, amintite de noi mai devreme, care valorau la începutul veacului al XX-lea peste 1.500.000 lei, Alexandru Em. Lahovary primise de la părinții săi moșiile Paraipani (Arsache), Stănești și Popești

¹⁹ BAR, C, fond „D.A. Sturdza”, S 47 (2) / DCCCLXXXVII, Roma, 23 martie / 4 aprilie 1898, nepaginat.

²⁰ *Ibid.*, S 47 (3) / DCCCLXXXVII, epistolă din 4 / 16 aprilie 1898, nepaginat.

²¹ *Ibid.*, S 47 (4) / DCCCLXXXVII, Leordeni, 25 octombrie 1898, nepaginat.

²² Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, pp. 203, 218.

²³ *Ibid.*, p. 221.

²⁴ *Ibid.*, p. 231.

(Vlașca); în parte jefuite în 1907, cum aflăm din *Amintirile diplomatice*²⁵, în parte expropriate în 1919 și 1921 (a primit atunci suma de 1.635.000 lei), după care, ceea ce îi rămăsese în proprietate împărțea cu copiii²⁶. Dar și moștenirea Anei Crețulescu era mare: moșiile Leordeni (unde diplomatul mai cumpărase o vie în 1893) din județul Muscel, Rătești (Argeș), Făcăeni (Ialomița), care fusese evaluată în 1912 la 2.500.000 lei, Valea Urloaiei (Prahova) și Pesceana (Gorj); acestora li se adăuga și o proprietate la Rucăr²⁷. Iar dacă am vorbit de moștenirea Anei Crețulescu, să precizăm și faptul că în momentul căsătoriei cu eroul nostru, s-a întocmit un contract marital cu o valoare de 417.700 lei, dintre care 395.000 în numerar, un trusou, un serviciu de ceai oferit tatălui său de Miloș Obrenovici și unul de masă din argint (în valoare totală de 22.700)²⁸.

*

* *

În zorii noului veac, pe 16 martie 1902, diplomatul a fost numit în fruntea Legației României de la Constantinopol; a deținut postul până pe 1 martie 1906 (fiind retribuit cu 1200 de lei pe lună²⁹), după care a luat drumul Vienei (1 martie 1906 – 1 octombrie 1908). Sunt misiunile care au făcut obiectul *Amintirilor diplomatice*, motiv pentru care vom stăruii mai mult asupra lor ceva mai departe în cuprinsul acestei introduceri. Precizăm acum doar că la Constantinopol s-a concentrat asupra problemei aromânilor din Imperiul otoman, căutând să obțină pentru ei un statut civil egal cu cel al celorlalți creștini din partea europeană a Turciei. În timp ce, în Austro-Ungaria, s-a remarcat prin faptul că a sprijinit inițiativa românilor bucovineni de înființare a unei capele ortodoxe la Viena și a încercat să faciliteze accesul absolvenților de liceu din România în școlile superioare din imperiu. Ambele demersuri au avut până la urmă câștig de cauză.

*

* *

A urmat apoi misiunea de la Paris (1 octombrie 1908 – 11 octombrie 1917). Aici Alexandru Em. Lahovary a căutat să înlesnească, pe cât i-a stat în putere, propaganda culturală românească în Franța. Sunt semnificative, în acest

²⁵ *Amintiri diplomatice. Viena (1906-1908)*, secțiunea II.

²⁶ Precizări în Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, pp. 219-221.

²⁷ Detalii în *Ibid.*, pp. 222-230.

²⁸ *Ibid.*, pp. 221-222.

²⁹ AMAE, fond „Dosare personale”, dosar nr. 77, L 7, vol. 1, nepaginat.

sens, epistolele ce i le adresa Titu Maiorescu, Ministrul Afacerilor Străine în guvernul Petre P. Carp (1910-1912), în ianuarie, martie și aprilie 1911, prin care îi solicita să facă diligențele necesare pentru publicarea unor articole despre România în *Le Temps* sau în *Journal des Débats*, ceea ce însemna în fapt reluarea unei mai vechi practici; totodată, era în discuție vizita la București a unui jurnalist francez, care s-ar fi putut ocupa de această problemă³⁰. De asemenea, diplomatul s-a implicat și în stabilirea unor contacte între oameni de cultură români și francezi (Constantin I. Istrati și Saint Léger sau René Moulin) ori în susținerea unor

³⁰ Detaliu menționat și de Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, p. 211. Redăm în continuare textul epistolelor aflate în colecțiile BAR, C, fond „Titu Maiorescu”, S 109 (1) / XV, București, 12 / 25 ianuarie 1911, nepaginat: „Prea stimate domnule Lahovary, / Colegul meu, D. Ioan Lahovary, îmi spune că Ministerul de Externe al D-sale putea dispune de ziarul *Temps* pentru publicarea a câte un[ui] articol pe lună trimis din partea noastră. / Nu ați putea, în modul cel mai discret, mijloci ca această veche relație să fie reluată? Și ce condiții ar pune *Temps*? / Pe de altă parte, constat că astăzi (urmă rămasă de la predecesori), Ministerul nostru de Finanțe plătește la *Débats*, și îmi pare că și la *Temps*, [f. 1r] câte 5000 fr. pe an pentru publicări financiare, oricum un mic folos pentru acele foi. Ce interes poate avea *Journal des Débats* să răspândească elucubrațiunile unor corespondenți à la Jules Brun? Aprețieri fantastice asupra oamenilor politici, expuneri greșite în fapt etc. Nu s-ar putea și aici o mică lămurire, nu în sensul celor propuse pentru *Temps*, dar pentru o mai exactă informare în chiar interesul [neclar în original] guvernului? / În așteptarea răspunsului Dv., sub formă de scrisoare adresată strada Mercur 1, vă rog să primiți încredințarea prea deosebitei mele stime. / T. Maiorescu / PS Alătur 2 exemplare ale apelului nostru către alegători în traducerea franceză. Un rezumat în *Temps* pentru a începe, dacă [neclar în original].” [f. 1v] În același fond, scrisoarea din 2 / 15 martie 1911 (S 109 (2) / XV, nepaginat): „Prea stimate Domnule Lahovary, / Vărul Domniei Voastre, D. Ioan Lahovary, Ministrul Domeniilor, mi-a dat alăturatul articol ce dorește să fie publicat în ziarul *Le Temps*. / Până ce vom fi luat măsuri mai statornice pentru publicațiunile în *Le Temps* [f. 1r] de articole privitoare la țara noastră, vă rog să faceți cheltuelile ce vor fi de nevoie pentru publicarea articolului alăturat (dacă vor fi de nevoie), adresându-ve, în acest scop, Dlui Eugène Lautier în prima linie. / Primiți, vă rog, prea stimate Domnule Lahovary, încredințarea înaltei mele considerațiuni. / Titu Maiorescu” [f. 1v]. În fine, mesajul din 10 / 23 aprilie 1911 (S 109 (3) / XV, nepaginat): „Prea stimate domnule Lahovary, / Cu punerea în lucrare a noului nostru buget pot răspunde la scrisoarea Dv. din 10 / 23 martie că primesc propunerea Dlui Hébrard ca un colaborator al său de la *Temps* să vie în România pe spezele guvernului nostru „calculate în modul cel mai strict posibil” ca „rambursare a costului real al misiunii”. / Adaog că, având eu să fiu absent din țară între 11 / 24 mai și 20 iunie / 3 iulie, iar D. P.P. Carp în iulie, ar fi bine ca acel colaborator să vie în România de la 2 / 15 august înainte. / Cu deosebită stimă, / Titu Maiorescu”

inițiative ale celor dintâi, Grigore Antipa, George Enescu, Ioan C. Filitti, Constantin Nottara, Aristizza Romanescu etc., fiind printre corespondenții săi³¹.

Semnalăm totodată că personajul nostru s-a dovedit, în vremea neutralității României, un pro-antantist convins, lucru cu care erau la curent mai mulți diplomați aflați în misiune la Paris. Amintim aici mărturia trimisului Belgiei în Hexagon, Guillaume, din raportul său adresat Baronului Beyens, Ministru de Externe în guvernul de la Bruxelles, care nu scăpa din vedere nici accentele patriotice ale discursului diplomatului român (19 iunie 1916)³². Această opțiune l-a determinat pe reprezentantul guvernului de la București să se implice cu sufletul în toate acțiunile care priveau o atare atitudine din partea României, indiferent că era înainte ori după momentul intrării României în război.

În acest context, amintim sprijinul total dat colonelului, devenit, chiar în timpul prezenței sale în capitala Franței, general, Vasile Rudeanu, care era delegatul guvernului de la București la Londra și Paris pentru înzestrarea armatei române, ce se pregătea să intre în război³³. În fine, în calitate de Ministru al României la Paris, Alexandru Em. Lahovary a primit, în cadrul unei ceremonii simbolice, steagul lui Ștefan cel Mare din lupta de la Vaslui, pe care erau brodate imaginea Sfântului Gheorghe și o rugă a voievodului moldav ca să-i fie ferită țara de primejdii. Ceremonia a prilejuit un articol în jurnalul *L'Illustration* din 28 iulie 1917, prilej de rememorări istorice festive, deloc îndepărtate de temele propagandei oficiale externe românești³⁴:

³¹ Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, pp. 216-218.

³² Raportul lui Guillaume către Beyens, 19 iunie 1916; vezi *1918 la Români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe (1879-1916)*, I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, pp. 712-715.

³³ General Vasile RUDEANU, *Memorii din timpuri de pace și de război (1884-1929)*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Dumitru PREDĂ și Vasile ALEXANDRESCU, Editura Cavallioti, București, 2004, pp. 78, 83, 89, 111, 121-122, 161, 163-164, 188-191, 195-197, 213, 219-220, 225, 261. Pentru meritele sale, Vasile Rudeanu a fost înălțat în grad, vestea aceasta dându-i-o tocmai Ministrul României la Paris pe 24 iulie 1917: „Domnule General, / Primesc de la Ministerul Afacerilor Străine și am cu această ocazie onoarea de a vă reînnoi Domniei-voastre felicitările mele călduroase, o notă cu data din 30 iunie 1917 prin care sunt însărcinat a vă face cunoscut că, prin Înalțul Decret nr. 529, ați fost înaintat pe ziua de 1 aprilie la gradul de General de brigadă. / Profit de această ocazie, Domnule General, pentru a vă reînnoi asigurarea înaltei mele considerațiuni. / A. Em. Lahovary” (p. 276).

³⁴ Vezi, de pildă, Laurențiu VLAD, *Ecouri românești în presa franceză: L'Illustration (1843-1944)*, ediția a doua revăzută și adăugită, Editura Universității din București, București, 2005, pp. 33, 53-56, 74-75, 77.

Lorsque les soldats du Général Sarail, chargés d'occuper le mont Athos, entrèrent dans le couvent bulgare de Zographo, ils y découvrirent un précieux trophée. On conservait dans ce petit poste avancé et secret des défenses ennemies une relique historique singulièrement chère au cœur d'une nation amie [...] en effet, un étendard roumain qu'ennoblissent les plus glorieux souvenirs, la bannière d'Étienne le Grand, le sauveur de la Moldavie. [...]

Fidèle à la tâche qui lui avait laissée Mircea le Grand, protecteur de la Serbie menacée, et Vlad, le vainqueur du Mahomet II, il lutta pendant un demi-siècle contre l'invasion turque avec une vaillance et un acharnement prodigieux, écrasant Soliman Pacha à Racova en 1475, repoussant Mahomet qui avait envahi son territoire et tenait tête, en même temps, aux Tartares et aux Polonais.

Dès cette époque ce prince valeureux assure à son pays un prestige moral qui lui vaut le respect universel. Les souverains lointains recherchaient son amitié: Uzun, le Shah des Perses, lui offre son alliance; Venise lui envoie un ambassadeur; et le Pape, qui voit en lui le champion de la Chrétienté contre le péril musulman, s'efforce de grouper autour de ce vaillant défenseur de la civilisation de l'Occident tous ceux qui ont le devoir de barrer la route des infidèles. [...]

*Ce sont tous ces glorieux souvenirs qui revivront lorsque, dans le grand amphithéâtre de la Sorbonne, M. Alexandre Lahovary, au nom de la Roumaine, recevra l'étendard d'Étienne le Grand, qui par soins du Général Sarail, va solennellement faire retour à sa patrie. [...]*³⁵

Din aceeași perspectivă, aducem în discuție și faptul că a fost dirigitorul Comitetului de asistență al Crucii Roșii române în vremea Primului Război Mondial³⁶. Evocăm o epistolă din ianuarie 1917 către Veniamin Pocitan, prin care diplomatul îi făcea cunoscut celui din urmă sprijinul material, în bani și alimente, pe care l-a primit fiul acestuia, prizonier de război la acea dată, din partea Crucii Roșii:

Părinte, Avem onoare a vă face cunoscut că în urma scrisorii pe care fiul Dvoastră Constantin V. Pocitan, – prizonier în Offizier Gefaugenenlager Celle Schloss I. Hannover, – a trimis-o Domnului

³⁵ „L'étendard d'Étienne le Grand”, în *L'Illustration*, 75e année, n° 3882, 28 juillet 1917, p. 89. Detaliul se regăsește și în Andrei REZEANU, *art. cit.*, p. 2, respectiv în Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, p. 218, însă fără să fie menționată această sursă.

³⁶ Acest fapt este menționat și în Andrei REZEANU, *art. cit.*, p. 2, respectiv în Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, p. 218.

Ministru Lahovary, Comitetul Crucei Roșii din Paris i-a transmis 25 franci, precum și un pachet cu provizii. Aceste lucruri au fost cerute de fiul Dvoastră printr-o scrisoare a cărei copie vă o alăturăm.

Vă rugăm să binevoiți a ne confirma primirea acestei scrisori și a ne trimite suma avansată fiului Dvoastră. În acelaș[i] timp am dori să știm dacă vreți să-i mai înaintăm și alte sume de bani.

*Primiți, vă rugăm, încredințarea deosebitei noastre considerațiuni, Al. Em. Lahovary*³⁷

*

* *

Ultima misiune diplomatică a eroului nostru s-a consumat în Italia (2 decembrie 1917 – 1 februarie 1928)³⁸. Aici se va fi implicat în acțiunea de înființare a Școlii române de la Roma³⁹. După votul în Parlament din august 1920, instituția a început să funcționeze în 1922⁴⁰. Prin stăruințele diplomatului român municipalitatea din capitala Italiei a concesionat un teren de 43.000 m² în Valle Giulia (12 iulie 1921); ulterior s-a construit aici un edificiu, după planurile arhitectului

³⁷ BAR, Corespondență, fond „Veniamin Pocitan”, S 37 / CLXV, Paris, 5 ianuarie 1917, nepaginat. Pe verso, răspunsul lui Veniamin Pocitan: „Exceleță, / Abea astăzi, 30 aprilie a.c. primesc scrisoarea din 5 ianuarie a.c. a Comitetului de asistență al Crucei Roșii Române din Paris, pusă sub înalta supraveghere a Ex[celenței] V[oastre], la care mă grăbesc a răspunde următoarele. / Mulțumesc cu adâncă recunoștință pentru atențiunea binevoitoare a Ex[celenței] V[oastre], ce ați avut față de fiul meu, Constantin V. Pocitan, actualmente prizonier în Offizier Gefaugenenlager Celle Schloss I. Hannover. Trimit odată cu aceasta, 300 frs din care se va reține 25 frs trimiși fiului meu; iar din rest să binevoiți a dispune ca 150 frs să fie trimiși în numerar; iar 125 frs să se trimită în pachete cu provizii, la diferite intervale, cum veți crede mai nimerit Ex[celența] Voastră. / Mare mulțumire aș avea dacă aș putea avea vreo știre dacă fiul meu este senătos și dacă are încă nevoie de ceva. / Sunt al Ex[celenței] V[oastre] cu adâncă stimă și recunoștință. / Ec. V. Pocitan”

³⁸ Detalii referitoare la relațiile româno-italiene din timpul misiunii lui Alexandru Em. Lahovary în Valeriu Florin DOBRINESCU, Ion PĂTROIU, Gheorghe NICOLESCU, *Relații politico-diplomatice și militare româno-italiene (1914-1947)*, Editura Intact, București, 1999, pp. 100-139.

³⁹ Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, p. 217, care nu menționează volumul lui George LĂZĂRESCU, *Școala română din Roma*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2002 (a se vedea documentele publicate la pp. 125-150, 162-169, unde, din păcate, nu este precizat locul unde sunt păstrate).

⁴⁰ George LĂZĂRESCU, *op. cit.*, pp. 123-124.

Petre Antonescu, a cărei primă piatră de temelie a fost pusă în ianuarie 1928⁴¹. De precizat totodată în același context că în anii 1926-1927 a mediat cu abilitate diferendul apărut între arhitectul român și autoritățile italiene, care au considerat la un moment dat că planurile inițiale nu respectau stilul arhitectonic al zonei, așa încât au solicitat o seamă de modificări, în cele din urmă dându-li-se satisfacție⁴².

Dar cea mai importantă realizare a lui Alexandru Em. Lahovary în capitala Italiei a fost acceptarea de către oficialii regimului Mussolini a drepturilor statului român asupra Basarabiei (1927)⁴³. Implicat în această problemă, diplomatul a stăruit să inventorieze toate acțiunile propagandei sovietice în Occident, căutând apoi să le răspundă. O expresie a unei atari atitudini a constituit-o prefața, pe care Ministrul României în Italia a publicat-o în deschiderea broșurii profesorului Aurelio Palmieri, *La Bessarabia e la diplomazia dei soviety* (La Vita Italiana, Roma, 1925, 23 pp.), în care susținea cauza politică a oficialilor de la București:

Il Signor Rakowski, ambasciatore a Londra della URSS ha creduto necessario pubblicare un opuscolo sul Problema della Bessarabia, per difendere nuovamente una tesi russa che tutti reputano da tempo vittoriosamente confutata. È ovvio che il signor Rakowski non si sarebbe indotto a raffazzonare detto opuscolo se la sua precedente attività di pubblicista e i parti letterarii di qualche altro signor ambasciatore sovietista avessero convinto il mondo del buon diritto russo.

In realtà i russi non sono riusciti a persuadere nessuno, salvo i comunisti. E certamente le esagerazioni, le falsificazioni e le frottole che screziano le 62 pagine della brochure dell'on. Rakowski non muteranno l'opinione pubblica europea a riguardo della Bessarabia romena.

Ci asteniamo perciò del combattere e dal rettificare i madornali spropositi del signor Rakowski, prima bulgaro, poi romeno, in seguito ucraino, quindi russo e sempre e dappertutto apostolo del comunismo.

Siccome però egli si rivolge al pubblico italiano, l'insigne Professore A. Palmieri, profondo conoscitore delle questioni di politica estera dell'Europa orientale, si è sobbarcato all'ingrato lavoro di passare al laminatorio della critica storica gli strampalati argomenti del diplomatico des Soviets.

Non abbiamo da aggiungere all'acuta disamina del nostro distinto amico che due osservazioni. Il signor Rakowski confessa nel suo opuscolo che i russi non contendono ai romeni la Bessarabia per

⁴¹ *Ibid.*, pp. 130-132, 134-137, 165-168.

⁴² *Ibid.*, pp. 145-150.

⁴³ Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, pp. 213-214.

aggiungerla allo Stato dei Soviets, ma vogliamo che essa diventi una Repubblica democratica (leggi bolscevica) nella serie delle repubbliche democratiche (leggi bolscheviche) della Federazione Danubiana Balcanica, escogitata dai Soviets pel più gran bene della nostra vecchia Europa.

Giudichi ora il pubblico italiano se tale organismo politico auspicato da geniale diplomatico sovietista sia conforme ai suoi interessi e ideali politici!

La seconda osservazione è di indole, diciamo, protocollare.

Chi legge prima le pagine dell'opuscolo e poi vede il titolo di ambasciatore sulla copertina, non può fare a meno di sorridere.

Francamente, non abbiamo mai avuto tale maestro di eleganza di stile e di linguaggio. Forse la buona educazione e l'urbanità nelle controversie sono pregiudizi del vecchio mondo borghese. Sarà! Ma noi vecchi diplomatici preferiamo questi pregiudizi alle plateali ingiurie offerteci dal signor Rakowski, ingiurie che dovrebbero caratterizzare il linguaggio diplomatico del mondo bolscevista dell'avvenire...⁴⁴

Așa cum s-a întâmplat și în alte situații, diplomatul se arăta interesat de instituirea unei propagande culturale naționale externe coerente. În acest scop îi scria lui I.G. Duca, Ministrul Afacerilor Străine în guvernul Ionel Brătianu (1922-1926), după ce înregistrase în cursul anilor 1922-1923 mai multe atacuri în presa italiană (și nu numai) la adresa țării sale, că ar trebui să fie subvenționat câte un jurnalist român care să se găsească la Paris, la Londra și la Roma, unde să fie în „contact zilnic cu directorii și redactorii ziarelor” de acolo⁴⁵. Astfel, ar căuta să „câștige simpatiile lor și [ar] obține [...] un control discret și amical asupra [a] tot ce se publică”. Desigur, o asemenea misiune ar fi fost una oficioasă, preciza Alexandru Em. Lahovary în continuare, se puteau coopta pentru aceasta nu numai ziariștii, dar și tinerii ce-și făceau studiile în străinătate ori profesorii aflați la Roma, care să se găsească în toate ocaziile alături de jurnaliștii străini. Era convins că doar „prin invitațiuni la dejunuri și prânzuri, prin participări la banchete, festivități, prea dese printre jurnaliști, și alte asemenea generosități, se poate ajunge la o adevărată camaraderie și la cunoașterea remediilor următoare de aplicat, la momentul oportun, cutărui sau cutărui ziarist”.

⁴⁴ Al. Em. LAHOVARY, „Prefazione”, în Aurelio PALMIERI, *La Bessarabia e la diplomazia dei soviety*, La Vita Italiana, Roma, 1925, pp., 1-2.

⁴⁵ AMAE, fond „Roma”, vol. 185 (1922-1923), scrisoare adresată lui I.G. Duca, 21 iunie 1923, nepaginat.

Atenția față de reacțiile presei italiene i-au determinat pe diplomații români din Italia să redacteze chiar un inventar al jurnaliștilor din pensinsulă, care erau sau nu favorabili țării lor. Astfel, o minută trimisă la București în numele lui Ministrului României la Roma (24 ianuarie 1925) preciza faptul că Attilio Tamaro (*Secolo*), Goffredo Bellonci (*Epoca*), Antonio, Paolo și Michele Scarfoglio, proprietari ai ziarului *Mattino* (Napoli) ori Tomaso Monicelli, director al *Resto del Carlino*, se situau printre oamenii de presă italieni ostili intereselor românești sau ale Miciei Înțelegeri, apropiați fiind de retorica revizionistă a politicii Ungariei⁴⁶. Favorabili României erau Maffio Maffi (*Tribuna*), Guglielmo Emanuel (*Corriere della Sera*), Raffaello Nesti (*Gazzetta del Popolo*) sau M. Margotti (*Popolo*). Alții, precum Guido Milelli (*Idea Nazionale*) ori Marchizul Crispolti (*Messaggero*), se dovediseră a fi oscilanți, fie că erau afini cu politica oficială a guvernelor italiene și, în funcție de schimbările acesteia, își modificau și ei opțiunile, fie că erau pur și simplu indiferenți la problemele românești.

La Roma, Alexandru Em. Lahovary s-a dovedit, ca și în alte posturi desigur, un fin cunoscător al oamenilor politici locali, așteptând, construind și folosind cu abilitate contextul cel mai favorabil pentru eventuale întâlniri oficiale. Iată, spre exemplificare, o scrisoare din vara anului 1924, o perioadă mai tensionată a relațiilor româno-italiene, datorată unor neînțelegeri de ordin financiar bancar, adresată lui Alexandru Constantinescu, pe atunci Ministrul Agriculturii în guvernul Ionel Brătianu:

Iubite amice, Nu știu dacă ai primit o scrisoare ce ți-am trimis în ajunul plecării Dumitale de la Stresa, scrisoare în care îți raportam în franțuzește cuvintele lui Contarini care me rugase să-ți scriu că preferă să vii aici după cura la Vichy⁴⁷. Motivul invocat era starea de depresiune

⁴⁶ *Ibid.*, vol. 187 (1925), minută adresată lui I.G. Duca, 24 ianuarie 1925, nepaginat.

⁴⁷ Este vorba de o epistolă din 30 iulie 1924 (BAR, C, fond „Alexandru Constantinescu”, S 10 (1a) / CMXCVII, nepaginat): „Iubite amice, / Îți confirm telegrama ce ți-am adresat acum, ieșind de la Palatul Chigi, unde me poftise Domnul Contarini. / Mi-a spus că a primit telegrama Dumitale și că ți-a răspuns, dar că nu putea a-ți telegrafia, ceea ce m-a rugat [f. 1r] să-ți spun în mod total confidențial și îți reproduc chiar cuvintele sale: « Je ne parle pas au Ministre de Roumanie, mais à l'ami que vous êtes, et je dois vous dire que Mussolini traverse en ce moment une période d'abattement, d'apathie et de dégoût pour tout. Aussi le moment serait-il très mal choisi pour l'intéresser à ce qui est mon vœux le plus cher et peut-être le votre, celui de voir la Roumanie et l'Italie unies dans une même politique sur tous les [f. 1v] terrains. La visite de Monsieur Constantinescu serait bienvenue à la fin d'août ou au commencement de septembre si, d'ici-là Mussolini reprend goût à la politique et si, comme je le souhaite, nous pouvons arriver à établir entre nous des accords non seulement sur le papier, mais des ententes formelles d'une portée infiniment plus grande que celles conclues avec Belgrade et Prague. » / De aceea,

fizică și morală a lui Mussolini, care nu și-ar fi revenit încă după lovitura suferită în urma omorului lui Matteotti. Te rog a-mi telegrafia dacă ai primit acea scrisoare. Din parte-mi, am telegrafiat și azi la Stresa să ți-o [f. 1r] trimiță la Hotel Radio Vichy.

La sfârșitul luni, când vei veni aici, nu vei mai găsi pe Tittoni, care pleacă la Viena la 15 august. De altfel, precum îți spuneam în scrisoarea despre care este vorba, relațiunile lui Tittoni cu Mussolini sunt astăzi foarte reci, în urma unui discurs ținut la [neclar în original], discurs care nu a fost pe placul Președintelui Consiliului.

De la Ministerul nostru de Externe am primit ordinul de a-ți trimite textul acordurilor Italiei cu Jugoslavia și cu Cehoslovachia. Îți trimit și textul convențiunei franco-cehoslovace, semnată pe la finele lui ianuarie.

Aș dori acum să te pun în cunoștință completă asupra situațiunei politice din Italia și a atmosferei în care se găsesc astăzi relațiunile noastre cu guvernul italian.

După regularea cestiunilor noastre bănești cu Italia, mai rămâne încă [f. 1v] lichidarea datoriilor noastre către Ministerul de Război de aici (furnituri, legiunea română etc.), iar colonelul Pascal, unul din cei 5-6 lichidatori cari s-au perindat pe aici, a fost rechemat și nu se știe dacă și când se va întoarce.

Mi-ar fi foarte greu să rezum într-o scrisoare atâtea rapoarte ce am adresat la București privitoare la convorbirile mele avute cu Mussolini și Contarini, în acești din urmă 2 ani, rapoarte din cari ți-ai putea face o idee exactă a gândurilor și proiectelor lor în politica de urmat față de țara noastră.

Numai într-o convorbire detaliată cu Dumneata s-ar putea pune lucrurile la punct, așa cum le văd, și m-am gândit că înainte de venirea dumatile aici, să te întâlnesc la Geneva pe la 28 august, când va fi acolo și Domnul Duca, spre a se înțelege cu Dumneata asupra obiectivelor de urmat în conversațiunile [f. 2r] ce vei avea cu Mussolini și cu Contarini. De altmintrelea, nu este imposibil ca Mussolini să meargă și el la Geneva, cum avea intențiunea mai de mult, spre a se întâlni acolo cu Herriott și Mac Donald.

te-am rugat să aștepti această scrisoare și să amâni călătoria Dumitale la Roma până după terminarea curei la Vichy, unde te [f. 2r] voi ține la curent. / Cât despre Tittoni, cred că în împrejurările actuale e mai bine ca, deocamdată, să nu-l amestecăm în afacerile noastre, pentru că, după spusele lui Contarini, dânsul nu ar mai fi astăzi în cele mai bune relațiuni cu Mussolini. De altfel, după 15 august, e probabil că va lipsi din Roma pentru o lună de zile. / Îndată sosit la Vichy dă-mi adresa Dtale. Primește, iubite amice, o fraternă strângere de mână. Al. Em. Lahovary”

Dar înainte de toate, ar fi de un mare interes să știu dacă Dumneata ești autorizat, din partea guvernului nostru, a face – precum și a primi – aici propuneri concrete, atât de ordine politică, cât și de ordine financiară și economică. Căci am impresiunea că guvernul italian socotește, deocamdată, util pentru dânsul de a evita orice manifestațiune ce nu ar fi însoțită, din partea noastră, de asemenea propuneri pozitive. Aceasta cu atât mai mult, cu cât după vizitele oamenilor noștri politici la Roma, au urmat, după părerea guvernului italian, o serie de decepțiuni cari au fost tot atât de mari pe cât fuseseră speranțele sale în importante rezul[f. 2v]tate așteptate.

În speranța revederii noastre, îți voi trimite, cât de curând, câteva formule concentrate cari rezumă, în stil laconic, unele idei ce mi-am format despre caracterul lui Mussolini, a dorințelor sale, precum și a scopurilor urmărite de dânsul în politica externă și mai cu seamă în privința relațiilor Italiei cu noi.

Primește, iubite amice, expresiunea sentimentelor mele de vechie și adâncă afecțiune. Devotat, Al. Em. Lahovary”⁴⁸

*

* *

În 1928 bătrânul diplomat își încheia activitatea și era „pus în pozițiune de retragere din oficiu pentru limită de vârstă, spre a-și regula drepturile la pensie”, așa cum preciza decretul Regenței din 31 decembrie⁴⁹. Într-o minută a Ministerului Afacerilor Străine din 10 martie 1928 era calculată vechimea în muncă a diplomatului, 47 de ani și 10 luni, și se preciza și salariul avut în ultimii trei ani de activitate, 5.000 de lei⁵⁰. O lună mai târziu devenea Președinte al Consiliului Superior Diplomatic, fiind apoi numit, tot ca o recunoaștere a experienței sale considerabile, membru în comisiile permanente de conciliațiune pe care tratatele României cu Spania și Portugalia (1928), cu Statele Unite ale Americii (1929), respectiv cu Olanda (1930), le instituiseră⁵¹.

A făcut apoi față unor acuze pe care un fost atașat comercial al reprezentanței României din Italia, Ion Sillescu, i le-a adus în mod public într-o broșură intitulată *Afacerea și procesul Ion Sillescu după documente judiciare. O crimă morală acoperită de o eroare judiciară. Rolul odios al D-lor Alex. Em. Lahovary,*

⁴⁸ *Ibid.*, S 10 (2) / CMXCVII, Roma, 5 august 1924, nepaginat.

⁴⁹ Apud. Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, p. 214.

⁵⁰ AMAE, fond „Dosare personale”, dosar nr. 77, L 7, vol. 2, nepaginat.

⁵¹ Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, p. 215.

*M. Oromolo, Amiral M. Gavrielescu, N. Dianu & Co. pentru a se crea un țap ispășitor*⁵². Ion Sillescu fusese acuzat de trafic de influență pe lângă Colonelul Ștefan Cesărescu, Atașatul militar al Legației de la Roma în 1921, pentru ca acesta să sprijine achiziționarea de către România a unor echipamente militare produse de firma Grandis, iar comisionul pe care l-ar fi încasat cei doi ar fi fost unul semnificativ, 80.000.000 lei. Numai că Ștefan Cesărescu s-a sinucis, iar anchetele ulterioare, cel puțin în versiunea lui Ion Sillescu, au dovedit că totul era o înscenare a lui Nicolae Dianu, Secretar al legației, susținut de alți membri ai acesteia, printre care și Ministrul României, aflați atunci la post în Italia. Documentele incriminatorii păreau a fi circumstanțiale, unele dintre ele dispăruseră, iar altele nu erau decât mărturii, neconsemnate în scris, ale defunctului. După demiterea sa, lui Ion Sillescu i s-a intentat un proces, încheiat mai degrabă nedecis. Astfel că, în 1928 a pus în circulație toată această odisee.

Anii '30 ai veacului al XX-lea l-au aflat pe fostul diplomat printre colaboratorii prestigioasei publicații *Revista Fundațiilor Regale. Amintirile diplomatice* de la Constantinopol și Viena, apărute în 1935, respectiv eseu omagial dedicat politicii externe românești din vremea lui Carol I (1939), pe care le reedităm acum, stau mărturie în acest sens. Îl mai regăsim apoi într-o corespondență cu departamentul Afacerilor Străine din 10 ianuarie 1941 și 22 iulie 1943, când solicita să i se elibereze certificate care să dovedească faptul că ieșise la pensie din funcția de Ministru Plenipotențiar, clasa I, având la acea dată o leafă de 5.000 lei; pe această bază cerea echivalarea salariului din 1928 cu cele din 1938-1939 (26.950 lei), respectiv 1943 (46.900 lei) pentru a i se recalcula pensia în baza articolului 131 din legea generală⁵³.

Războiul și regimul nou instaurat l-au dus pe Alexandru Em. Lahovary în uitare. Mai știm despre el că prin anii 1947-1948 soția sa, Ana, se străduia să-i obțină de la autoritățile comuniste mărirea pensiei; tot atunci, și tot fără succes, se înregistrau protestele, adresate aceluiași Petru Groza și Constantin Parhon, ca urmare a rechiziționării forțate de către autorități a casei din Nicolae Iorga, nr. 5 (ce aparținuse familiei Crețulescu)⁵⁴.

⁵² *Afacerea și procesul Ion Sillescu după documente judiciare. O crimă morală acoperită de o eroare judiciară. Rolul odios al D-lor Alex. Em. Lahovary, M. Oromolo, Amiral M. Gavrielescu, N. Dianu & Co. pentru a se crea un țap ispășitor*, Cartea Românească, București, 1928, *passim*.

⁵³ AMAE, fond „Dosare personale”, 77, L 7, vol. 2, nepaginat.

⁵⁴ Andrei REZEANU, *art. cit.*, p. 2.

Bătrânul nu a mai trăit mult timp de atunci. S-a stins din viață în 1950 fiind înmormântat la cimitirul Bellu, unde i s-a alăturat, 14 ani mai târziu, și cea care i-a fost aproape vreme de 68 de ani⁵⁵.

Misiunile diplomatice de la Constantinopol (1902-1906) și Viena (1906-1908)

Pe 14 martie 1902, Ion I.C. Brătianu, Ministru ad interim al Afacerilor Străine în guvernul liberal D.A. Sturdza (1901-1904), îi solicita Suveranului, într-o adresă oficială, să desemneze pe Alexandru Emanoil Lahovary în funcția de Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar la Constantinopol⁵⁶. Patru zile mai târziu, după ce depusese jurământul solemn în fața lui Ionel Brătianu și în prezența unui preot (16 martie), diplomatul primea numirea prin decret regal⁵⁷. Pe 20 martie îi era comunicată personal această numire de către Ministerul Afacerilor Străine, a doua zi fiind înscrisă și în *Monitorul Oficial*⁵⁸. Pe 25 martie, personajul nostru se găsea deja în capitala Imperiului otoman de unde își informa superiorii de la București că a intrat în slujbă și că, așa cum cereau uzanțele, trebuia să-și anunțe formal prezența tuturor diplomaților acreditați la Constantinopol, respectiv titularului Ministerului Afacerilor Străine al Turciei, Tevfik Pașa⁵⁹. Lui Tevfik Pașa îi va fi solicitat formal în aceeași zi și o audiență la Sultanul Abdul Hamid al II-lea pentru a-i prezenta scrisorile de acreditare⁶⁰.

Adevărata intrare în funcție a diplomatului s-a produs abia pe 29 aprilie / 12 mai 1902 atunci când a avut loc audiența solemnă pe care i-a acordat-o Abdul Hamid al II-lea și în care au fost prezentate scrisorile de acreditare⁶¹. Până atunci a

⁵⁵ G. BEZVICONI, *Necropola Capitalei*, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București, 1972, p. 168 / (figura și locul: 15-36).

⁵⁶ AMAE, fond „Dosare personale”, 77, L 7, vol. 2, adresa lui Ion. I.C. Brătianu către Carol I, 14 martie 1902, nepaginat.

⁵⁷ *Ibid.*, jurământul semnat de Alexandru Em. Lahovary („Jur credință Regelui, supunere Constituțiunii și legilor poporului român. Jur de a păstra cu sfințenie secretul lucrărilor și îndatoririlor ce mi se vor încredința în serviciul Ministerului Afacerilor Străine.”), datat 16 martie 1902, și decretul regal din 18 martie 1902, nepaginat.

⁵⁸ *Ibid.*, adrese din 20 martie 1902, nepaginat.

⁵⁹ *Ibid.*, notă adresată de Alexandru Em. Lahovary Ministerului Afacerilor Străine, 25 martie / 7 aprilie 1902, nepaginat.

⁶⁰ *Ibid.*, notă adresată de Alexandru Em. Lahovary lui Tevfik Pașa, 15 martie / 7 aprilie 1902, nepaginat.

⁶¹ *Ibid.*, raport al lui Alexandru Em. Lahovary adresat lui Constantin Stoicescu, 29 aprilie / 12 mai 1902, nepaginat.

dus o însemnată corespondență; amintim în acest context epistola din 30 martie a Ieromonahului Antipa de la schitul chinovial Prodromu de la Muntele Athos, care-l felicita pentru numire, exprimându-și totodată speranța că diplomatul va sprijini lăcașul, cu atât mai mult cu cât se găsea, prin familia sa, printre ctitori⁶². Răspunsul diplomatului a fost unul fără echivoc, care definea o anumită dimensiune a misiunii diplomatice abia începută: „rog pe Prea Cuvioșiile Voastre să rămâneți încredințați că situațiunea fraților Români din Sântul Munte va fi una din primele cestiuni pe care le voi lua în de aproape cercetare, dându-mi toate ostenele pentru propășirea și întărirea schitului Prodromul, precum și a tuturor schiturilor și chiliilor românești din Muntele Athos”⁶³. În acest răstimp a trebuit să facă față și unor probleme delicate de familie, fiind nevoit să se întoarcă pentru 4-5 zile la București, căci sora sa, Zoe, se prăpădise, cum mărturie stă telegrama adresată Ministerului Afacerilor Străine de la București din 8 / 21 aprilie⁶⁴.

Audiența solemnă în care Alexandru Em. Lahovary și-a prezentat scrisorile de acreditare este episodul cu care debutează în fapt ale sale *Amintiri diplomatice* de la Constantinopol. Există și un scurt preambul în care autorul stăruia asupra eforturilor extraordinare ale predecesorilor săi, Trandafir Djuvara și Alexandru Ghica-Brigadier, ce eșuaseră în proiectul înființării unei episcopii române la Constantinopol (1898). Apoi el preciza că scopul acestor fragmente memorialistice era de a readuce în prim-plan o acțiune reușită a diplomației românești, anume obținerea iradei imperiale care egaliza statutul juridic al aromânilor cu cel al celorlalți creștini trăitori în Turcia europeană (1905)⁶⁵.

Revenind la audiența solemnă, trebuie să spunem că descrierea ei am mai găsit-o, aproape în aceiași termeni ca în fragmentele memorialistice, în fondul „Dosare personale” (77, L 1, vol. 2) de la Arhivele Ministerului Afacerilor Externe. Este vorba de un raport din 29 aprilie / 12 mai 1902 destinat lui Constantin Stoicescu, Ministru ad interim al Afacerilor Străine. După o primă amânare a audienței (aceasta se pare că fusese stabilită inițial pentru 27 aprilie), proaspătul Ministru al României la Constantinopol era preluat, împreună cu întreg personalul

⁶² *Ibid.*, fond „Constantinopol”, problema „personal”, vol. 13, scrisoarea Ieromonahului Antipa de la schitul Prodromu către Alexandru Em. Lahovary, 30 martie 1902, nepaginat.

⁶³ *Ibid.*, epistola lui Alexandru Em. Lahovary către Ieromonahul Antipa de la schitul Prodromu, 4 / 17 aprilie 1902, nepaginat.

⁶⁴ *Ibid.*, telegramă din 8 / 21 aprilie 1902, nepaginat.

⁶⁵ *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, secțiunea I. Despre aromâni în general, ca și despre renașterea lor națională din a doua parte a veacului al XIX-lea și începutul celui următor, bibliografia este extrem de consistentă, ea cuprinzând studii publicate de-a lungul timpului de cercetători și profesori de mare erudiție precum Stelian Brezeanu, Theodor Capidan, Matilda Caragiu Marioțeanu, Sterie Diamandi, Nicolae Iorga, Haralambie Mihăescu, George Murnu, Tache Papahagi, Max Demeter Peyfuss, Nicolae Șerban Tanașoca, Gheorghe Zbucănea etc.

legației și consulatului general în trăsurile de gală ale Curții Imperiale. Cele patru trăsuri, în fruntea cărora se găseau călări cavașii reprezentanței diplomatice a României, au străbătut Pera în vreo 40 de minute, pentru ca apoi, diplomatul român să fie întâmpinat la Palat de Memduh Bey, Șambelanul Sultanului Abdul Hamid al II-lea, și Ibrahim Bey, Mare Maestru de Ceremonii al Curții Imperiale, și condus în fața Suveranului otoman de Tevfik Pașa. Au fost prezentate scrisorile de acreditare, iar diplomatul român a rostit un discurs, la care a răspuns cu amabilitate Abdul Hamid al II-lea, care-l întâmpinase purtând însemnele ordinului „Steaua României”.

După descrierea ceremoniei⁶⁶, Alexandru Em. Lahovary se străduia să creioneze câteva profiluri biografice ale oficialilor otomani (Abdul Hamid al II-lea, Ferid Pașa, Marele Vizir, Tevfik Pașa etc.), dar și ale diplomaților europeni care se aflau în post la Constantinopol (ambasadorii Angliei, Sir Nicholas O'Connor, Austro-Ungariei, Baronul de Calice, Franței, Constans, Germaniei, Baronul de Marschall, Italiei, Marchizul Imperiali, Rusiei, Zinovieff etc.). Dintre aceștia, preciza autorul, doar reprezentantul Austro-Ungariei „se arăta foarte rezervat față de revendicările” diplomației de la București în sprijinul aromânilor⁶⁷. Și corespondența dintre reprezentantul guvernului de la București la Constantinopol cu Primul Ministru al României din acea vreme, D.A. Sturdza, stă mărturie pentru aceste detalii. Bunăoară, în toamna anului 1904, șeful cabinetului român afla că atât Ministrul Germaniei, cât și cel al Rusiei, susțineau în fața Sultanului ori a Marelui Vizir cauza aromână⁶⁸. Doar legațiile Austriei și Greciei făceau opinie separată⁶⁹.

De-a lungul timpului, politica Ministerului Afacerilor Străine de la București relativă la chestiunea aromânilor din Turcia s-a concentrat pe negocieri cu guvernul otoman, dar și cu Patriarhul ortodox din capitala Imperiului. Prin 1902, proaspătul Ministru al României la Constantinopol propunea superiorilor săi o apropiere de Patriarhatul ortodox, Ioachim al III-lea⁷⁰, susținut de oficialii de la Atena, care, din păcate, nu înțelegeau, preciza el în *Amintiri*, că dușmanii elenismului în Macedonia erau bulgarii, nu aromânii, ceea ce s-a și dovedit mai târziu în vremea Războaielor Balcanice (1912-1913). În timpul misiunii sale, diplomatul a căutat să negocieze cu Ioachim al III-lea, avansându-i, în decembrie 1903, două propuneri: acceptarea unui episcop aromân pentru eparhia Ohrida-Krușevo și acordul pentru constituirea

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ BAR, C, fond „D.A. Sturdza”, S 47 (15) / DCCCLXXXVII, telegramă cifrată a lui Alexandru Em. Lahovary către D.A. Sturdza, 23 octombrie / 5 noiembrie 1904, nepaginat.

⁶⁹ *Ibid.*, S 47 (14) / DCCCLXXXVII, telegramă cifrată a lui Alexandru Em. Lahovary către D.A. Sturdza, 19 octombrie / 1 noiembrie 1904, nepaginat.

⁷⁰ *Vezi Ibid.*, fond „Ion I.C. Brătianu”, S 73 (1) / CCCLXXIII, epistolă a lui Alexandru Em. Lahovary către Ion I.C. Brătianu, 3/16 mai 1902, nepaginat (evocată și de Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, pp. 204-205).

„comunității bisericești vlaho-ortodoxe”, subordonată mitropoliților greci⁷¹. Inițial, Patriarhul ortodox era înclinat spre negocieri, dar în cele din urmă, la presiunea Sinodului mai ales, a fost nevoit să încheie discuțiile cu oficialii români, moment în care, reprezentantul României la Constantinopol primea instrucțiuni explicite de la București să nu mai negocieze decât cu guvernul imperial (mai 1904)⁷². După aceea a urmat o campanie dură împotriva aromânilor la Monastir, Moloviște și Gopeschi⁷³. Era o presiune extrem de mare, dirijată de Patriarhia ortodoxă și sprijinită de guvernul de la Atena, care susțineau că nu există aromâni în Macedonia, ci numai eleni. Încercau chiar, asigurânduși complicitatea unor oficiali otomani, precum Valiul Osman Pașa, să modifice datele recensămintelor, după cum arăta Alexandru C. Pădeanu, Consulul României de la Ianina, într-un referat din 19 aprilie 1905, pe care-l adresa Ministrului României la Constantinopol⁷⁴.

La acest atac, Legația României de la Constantinopol, în acord cu departamentul Afacerilor Străine de la București, a răspuns prin intensificarea sprijinului acordat constituirii comunităților civile aromâne și printr-o susținută propagandă de redesteptare națională. Astfel, Lazăr Duma, o vreme diplomat în serviciul Legației României de la Belgrad, a fost cooptat de Alexandru Em. Lahovary să se ocupe, fără să aibă vreo însărcinare oficială, pentru a nu apărea eventuale incidente diplomatice, de coordonarea întregii acțiuni propagandistice. Lazăr Duma avea la dispoziție mijloace bănești însemnate pentru această misiune. Din 1903, și tot la inițiativa Ministrului României la Constantinopol, sprijinită de Ionel Brătianu, revenit la departamentul Afacerilor Străine, Parlamentul de la București aloca 600.000 lei destinați construcției de biserici pentru aromânii care nu aveau un lăcaș de cult propriu⁷⁵.

În paralel cu negocierile, din păcate eșuate, cu Ioachim al III-lea, reprezentantul guvernului de la București la Constantinopol îi sugera Sultanului să-i accepte în serviciul administrativ pe tinerii aromâni (1903). Abdul Hamid al II-lea a fost de acord, solicitând o listă de posibili candidați, care să urmeze școlile superioare otomane (chiar Universitatea din Constantinopol). Mai mult, a emis o ordonanță prin care acorda 12 burse de studii unor absolvenți de liceu provenind din familii macedo-române de la Ianina, Monastir și Salonic la Liceul Imperial din Galatasaray. Diplomatul român își amintește că și-a argumentat cererile în fața autorităților otomane făcând referire la o iradea din 20 noiembrie 1896 care i-ar fi obligat pe guvernatorii provinciilor să-i admită în școlile otomane pe tinerii aromâni pentru ca ulterior să poată fi folosiți în administrație, armată, magistratură. Am găsit această

⁷¹ Max Demeter PEYFUSS, *op. cit.*, p. 84.

⁷² Apud *Ibid.*, p. 86.

⁷³ *Ibid.*, p. 87. Vezi și *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, secțiunea II.

⁷⁴ *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, p. 189.

⁷⁵ *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, secțiunea II.

referire și în corespondența diplomatică a timpului⁷⁶, ceea ce confirmă aserțiunile din fragmentele memorialistice⁷⁷. În acest context mai precizăm că *Amintirile* s-au făcut și ecoul tristeții pe care o resimțea personajul nostru, atunci când tinerii aromâni, școliți la București pe spezele guvernului de acolo, în loc să se întoarcă în locurile de origine, pentru a putea fi folositori cauzei lor în Imperiu, preferau să-și construiască propriile cariere în România⁷⁸.

Anul 1903 a fost unul destul de delicat, căci situația devenise explozivă în Turcia europeană. În *Amintirile* sale diplomatul nu a stăruit, bunăoară, asupra răscoalei din Macedonia, sprijinită de Bulgaria, Grecia și Serbia, care a determinat reacția violentă a autorităților otomane⁷⁹, ori asupra atentatelor de la Salonic din aprilie, atunci când au fost distruse sediul Băncii imperiale otomane, poșta, cafelele învecinate, clubul străinilor aflat în zonă, iar în port, un vas francez⁸⁰. Panica domnea la Salonic, chiar dacă fuseseră arestați un număr de 87 de bulgari, dintre care 20 au fost împușcați, chiar dacă două cuirasate (Anne, Garibaldi) și o escadră austriacă sosiseră în zonă ca să o supravegheze⁸¹. (Toate aceste dezordini, la care se adăugau conflictele dintre armeni și otomani au determinat puțin mai târziu înființarea unui corp de jandarmerie internațională.) Alexandru Em. Lahovary se temea că Balcanii se găseau în anticamera unui conflict armat între Turcia și Bulgaria. Iată ce îi scria diplomatul român lui D.A. Sturdza pe 18 aprilie:

J'ai vu ce matin le Chargé d'Affaires d'Allemagne, il se montre très préoccupé de la situation qui ne pourrait se prolonger sans amener quelque solution violente.

À son avis une détente ne pourrait se produire que dans l'une des trois hypothèses suivantes, qu'il examine dans un rapport envoyé à Berlin et qu'il m'a particulièrement recommandé de ne considérer que comme son opinion personnelle: Primo, une occupation austro-hongroise-russe ou seulement autrichienne pourrait pacifier la Macédoine, mais risquerait de déclencher une guerre générale parce que les autres puissances ne se

⁷⁶ AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Politice”, vol. 173, notă adresată Marelui Vizir, 28 ianuarie / 10 februarie 1903, nepaginat.

⁷⁷ *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, secțiunea II.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ Cu privire la acest lucru, vezi Nicolae CIACHIR, *op. cit.*, p. 293. Moment evocat, în contextul activității diplomatice la Constantinopol a lui Alexandru Em. Lahovary, și de Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, p. 205-206.

⁸⁰ BAR, C, fond „D.A. Sturdza”, S 47 (11) / DCCCLXXXVII, telegramă cifrată a lui Alexandru Em. Lahovary către D.A. Sturdza, 16 aprilie 1903, nepaginat.

⁸¹ *Ibid.*, S 47 (12) / DCCCLXXXVII, telegramă cifrată a lui Alexandru Em. Lahovary către D.A. Sturdza, 18 aprilie 1903, nepaginat.

laisseraient pas prendre aux déclarations de désintéressement et procéderaient de leur côté à d'autres occupations, l'Italie à Tripolitza et sur les côtes d'Albanie, l'Angleterre dans la Mer Rouge et dans le Golfe Persique.

Secondement, un Congrès Européen pourrait donner quelques résultats, mais il faut en écarter l'idée parce qu'il mettrait en évidence l'échec éclatant du programme austro-hongrois-russe des réformes [et] constituerait un succès moral considérable pour l'Angleterre qui s'est ouvertement montrée sceptique à son égard.

Troisièmement, il n'y a d'autre solution à souhaiter que la guerre entre la Turquie et la Bulgarie, guerre absolument localisée, à laquelle toutes les Grandes Nations Européennes s'entendraient pour assister les bras croisés, sans permettre aux petits États voisins de se mêler. Les Turcs et les Bulgares seraient avisés que la guerre quelle qu'en soit l'issue ne modifiera rien à leur situation territoriale et que les conditions de la paix seront dictées par les Grandes Puissances de l'Europe. Une guerre régulière ainsi localisée ouvrirait une heureuse soupape dans une chaudière prête à éclater.

J'ai fait deux objections à la solution que souhaite le Chargé d'Affaires d'Allemagne: d'abord que ferait l'Angleterre, laisserait-elle écraser la Bulgarie? Il m'a répondu: si les trois Empereurs sont d'accord et je crois qu'ils sont bien près de l'être, ils feront ce qu'ils voudront et l'Angleterre n'osera rien dire.

Deuxième objection: que fera l'opinion publique en Russie? Le gouvernement [impérial] sera-t-il assez fort pour étouffer les sympathies du Slavisme à l'égard du peuple Bulgare? Oui, certainement, m'a-t-il répondu, parce que la guerre et la paix se feraient à mon idée sans le patronage de la Russie et que le gouvernement [impérial], confiant dans l'appui et rabattant la morgue des Bulgares sans leur assurer quelque chose, ne fût-ce que l'Indépendance et la Royauté.

Quoiqu'il en soit, m'a répété le Chargé d'Affaires d'Allemagne, la situation actuelle ne peut pas durer et il est à prévoir à très brève échéance qu'une déclaration sera faite dans le sens de la guerre par la Turquie à la Bulgarie.

Hier, le Grand Visir a déclaré formellement au Premier Dragoman de l'Ambassade d'Allemagne que dès demain il enverrait prévenir toutes les ambassades que si les mouvements et les attentats fomentés par la Principauté voisine devaient continuer, la Porte donnera l'ordre au commandant des troupes ottomanes de pousser la frontière.

Le Chargé d'Affaires d'Allemagne m'a confirmé les grands rassemblements de troupes par les Turcs au nord de la Macédoine, sous prétexte de prévenir le mouvement des Albanais et il m'a dit que les approvisionnements considérables et les commandes faites pour les troupes sont de ceux qu'on ne fait qu'à la veille d'une grande guerre. Lahovary⁸²

Într-un asemenea climat s-au derulat și intervențiile pe lângă autoritățile otomane de a deschide un nou consulat român la Ianina, Ministrul României la Constantinopol anunțând oficialilor de la București succesul acțiunilor sale în februarie 1904⁸³. În același an, datorită eșecului tratativelor cu Patriarhia, diplomatul român a căutat să intensifice acțiunile de instituire a comunităților civile, în centrele în care aromânii erau bine reprezentați. În *Amintiri*⁸⁴ a evocat sprijinul pe care l-a avut în această inițiativă din partea Ministrului Afacerilor Străine al guvernului de la București, Ionel Brătianu, dar mai ales din partea lui Lazăr Duma, ce fusese desemnat ca șef al propagandei românești în Turcia europeană. În miezul verii, Lazăr Duma îi aducea reprezentantului României la Constantinopol procesele verbale de constituire a 56 de comunități civile aromâne în vilayetele Monastir (28), Salonic (18), Kosovo (4) și Ianina (6)⁸⁵. Neîntârziat aceste procese verbale au fost prezentate Marelui Vizir, unul dintre oamenii politici favorabili inițiativelor guvernului de la București în chestiunea aromânilor; demnitarul otoman le-a recunoscut formal⁸⁶, lucru care a fost adus rapid la cunoștința lui Ionel Brătianu:

Monsieur le Ministre, Mr. Duma est ici depuis trois jours; il m'a apporté les procès-verbaux en quatre exemplaires qu'il a fait signer par les 56 communautés valaques constituées. Ces procès-verbaux ne portent pas le nom du „vékil” et pourront être dûment complétés lorsque le choix aurait été fait de la personne à désigner comme tel. J'ai été ce matin avec

⁸² Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond „Casa Regală”, Probleme externe, dosar nr. 2 / 1903, copie după telegrama cifrată a lui Alexandru Em. Lahovary către D.A. Sturdza, 18 aprilie 1903, nepaginat.

⁸³ *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, secțiunea II.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Politice”, dosar nr. 173, tabel al comunităților civile aromâne constituite până pe 1 / 14 iulie, anexat unui document din 26 iulie / 8 august 1904, nepaginat. Vezi și Gheorghe ZBUCHEA, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică, secolele XVIII-XX*, p. 74. Max Demeter PEYFUSS, *op. cit.*, p. 81, vorbește de 76 de comunități.

⁸⁶ Apud Gheorghe ZBUCHEA, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică, secolele XVIII-XX*, p. 74.

Mr. Duma chez le Grand Visir. En Lui remettant les 56 exemplaires qui Lui sont destinés, je Lui ai dit que nous tenons surtout à voir définitivement constituée la nationalité valaque en Turquie et que nous nous en soumettions à Son Altesse pour le choix de la personne qu'il préférera voir investir de la qualité de représentant du peuple valaque à Constantinople. Votre Altesse connaît, ai-je ajouté le dévouement, l'intelligence et la prudence avec lesquels Mr. Duma travaille depuis qu'il a été mis à la tête de notre propagande. Ses efforts ont toujours tendu à mériter la confiance dont il a été honoré et le gouv[ernemen]t Roumain serait très heureux si le choix de Votre Altesse se portait sur celui qui nous en paraît le plus digne à tous les égards.

Le G[ran]d Visir a demandé alors à Mr. Duma d'où il est originaire et notre Inspecteur Général a naturellement omis de parler de la naturalisation obtenue en Roumanie, naturalisation sans valeur du reste, aux yeux de la loi ottomane, puisque Mr. Duma n'a pas obtenu l'iradé d'allégeance exigé en pareil cas [...].⁸⁷

Prin ianuarie 1905, Alexandru Em. Lahovary îi făcea o vizită la Viena Contelui Goluchowski, proaspăt instalat în fruntea diplomației austro-ungare. Argumentele diplomatului român, dar și prietenia dintre cei doi, detalii evocate explicit în *Amintiri*⁸⁸, ca și poziția „contre courant” pe care o avea în această chestiune față de ceilalți competitori importanți în lupta pentru lărgirea sferelor de influență în Balcani, se pare că l-au determinat pe Ministrul de Externe al Austro-Ungariei să dea instrucțiuni precise Baronului de Calice ca și el să intervină pe lângă oficialitățile otomane, ca să susțină, așa cum făceau și ceilalți ambasadori ai marilor puteri europene, cauza aromânilor (ceea ce a și făcut în februarie). Trebuie să precizăm că reticența Baronului de Calice față de problema aromânilor din Turcia europeană, manifestată înaintea vizitei făcută de Ministrul României la Constantinopol Contelui Goluchowsky, nu era împărtășită de toți reprezentanții diplomației austrieci. O mărturie în acest sens este raportul lui Lazăr Duma din decembrie 1904, adresat titularului Legației României la Constantinopol, în care

⁸⁷ AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Politice”, dosar nr. 173, epistolă confidențială adresată lui Ionel Brătianu din 26 iulie / 8 august 1904, nepaginat (anexe: o notă ce trebuia înmănată Marelui Vizir, precum și lista comunităților civile constituite până pe 1 / 14 iulie 1904, menționată la nota anterioară).

⁸⁸ *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, secțiunea III.

prezenta o discuție pe care a avut-o cu Atașatul civil al guvernului de la Viena, von Müller, ce se dovedea un personaj convins de justetea cererilor aromânilor⁸⁹.

Cu toate că acum toți ambasadorii marilor puteri europene acreditați la Constantinopol aveau, la începutul anului 1905, o opinie favorabilă punctului de vedere al oficialilor de la București în ceea ce privea chestiunea aromânească, administrația otomană șovăia. Pe 1 / 14 aprilie, după mai multe amânări, diplomatul român era primit de Abdul Hamid al II-lea în audiență. Mesajul său dădea glas nedumeririi lui Carol I față de tergiversarea guvernului de la Constantinopol de a-i recunoaște formal și oficial pe aromâni, printre ceilalți creștini din partea europeană a Imperiului otoman. Cu atât mai mult, cu cât, scria el în *Amintiri*, aromânii s-au dovedit loiali Sultanului, „în vreme ce bande bulgărești, grecești și bande sârbești se dedau în Macedonia la pustiiri și omoruri fără seamăn”⁹⁰. O lună mai târziu, după arestarea abuzivă a doi profesori aromâni, Nicolae Tacit și Andrei Balamace, aflați în misiune oficială, de către Valiul de Ianina, Osman Pașa, Ministrul României la Constantinopol adresa Sultanului o notă în care solicita pedepsirea celor vinovați de incident și promulgarea unei iradele care să dea identitate civilă creștinilor aromâni⁹¹. Mai mult, reprezentantul guvernului de la București în capitala Turciei a răspândit zvonul, în cercurile diplomatice de la Constantinopol, că intenționa să părăsească postul dacă nu era acordată iradeaua solicitată până pe data de 10 mai, sărbătoarea națională a României, care ocaziona și o ceremonie specială în capitala Imperiului⁹².

Pe 9 / 22 mai 1905 ordonanța imperială era comunicată oficial reprezentanței române din Imperiul otoman. Ea acorda aromânilor dreptul de a pătrunde în consiliile administrative, dreptul de a înființa școli și de a le administra cu forțe proprii, dreptul de a folosi limba română în învățământ și în biserică (fără ca în acest din urmă caz să se aducă vreo știrbire autorității Patriarhiei de la Constantinopol etc.) Era rodul unui îndelungat efort al diplomației române, dar și unul efectiv al misiunii lui Alexandru Em. Lahovary. Mai nuanțat sau pur și simplu direct, o seamă de voci din istoriografia română au atribuit acest succes diplomatic exclusiv lui Take Ionescu⁹³, a cărui vizită la Constantinopol în momentele tensionate din

⁸⁹ AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Politice”, vol. 173, raport al lui Lazăr Duma către Alexandru Em. Lahovary, 7 / 20 decembrie 1904 (înregistrat la Legația României din Constantinopol pe 11 / 24 decembrie), nepaginat.

⁹⁰ *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, secțiunea III.

⁹¹ Detalii cu privire la acest subiect în Constantin PARASCHIV, „Incidentul de la Ianina (1905) – un episod al relațiilor româno-turce”, în *Revista de Istorie*, 39, 10, octombrie 1986, pp. 947-961. Detalii preluate și de Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, p. 206.

⁹² *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, secțiunea III.

⁹³ A se vedea, de pildă, Constantin XENI, *Take Ionescu*, ediția a treia, Editura Tritonic, București, 2002, p. 83 (prima ediție a fost publicată în anii '30 ai veacului al XX-lea). De asemenea, Romulus SEIȘANU, *Take Ionescu*, Editura ziarului „Universul” S.A., București,

primăvara lui 1905 a fost evocată în *Amintiri și de diplomatul nostru*. Nu trebuie neglijate în acest context nici interesele și rivalitățile balcanice ale Austro-Ungariei, Germaniei, Italiei sau Rusiei, ca să nu mai vorbim de calculul politic al Imperiului otoman, care a avut în vedere, pe de o parte, „lealitatea absolută a aromânilor”, iar pe de altă parte, conservarea unor bune relații cu România, în contextul tulburărilor politice din Bulgaria acelor vremuri⁹⁴.

Reacția Patriarhului ortodox, sprijinit și de oficialii de la Atena, a determinat noi violențe îndreptate împotriva aromânilor. Până la sfârșitul anului, în 13 incursiuni ale bandelor grecești au fost ucise 23 de persoane⁹⁵. Într-un asemenea raid, în toamna lui 1905, 133 de case din satul Abdela (Pind) au fost distruse⁹⁶. Până spre încheierea misiunii la Constantinopol, Alexandru Em. Lahovary a trebuit să facă față unor asemenea situații, informând regulat pe superiorii săi de la București despre presiunile bandelor grecești asupra aromânilor din Turcia europeană⁹⁷.

Aflând de aceste situații prin intermediul presei, opinia publică din România a devenit extrem de iritată; după ce a fost devastată o cafenea grecească, iar la Giurgiu fusese ars un drapel al statului elen, se vorbea chiar de înarmarea aromânilor cu sprijinul Bucureștilor, dar Carol I a respins cu hotărâre acest lucru⁹⁸. La Constantinopol, reprezentantul României a semnalat, „în mai multe rânduri”, după propria-i mărturisire, ambasadelor puterilor europene, respectiv guvernului imperial otoman, „informațiile circumstanțiale [...] cu privire la formarea și la mișcările bandelor grecești, precum și asupra numeroaselor atentate făptuite de ele contra populațiilor pacifice și dezarmate”⁹⁹. Așadar, cancelariile europene erau încunoștințate, dar nu au apărut reacții tranșante. Ministerul Afacerilor Străine de la București publicase chiar o documentație oficială doveditoare a presiunilor, distrugerilor, masacrelor bandelor grecești din Turcia europeană, *Documente diplomatice. Afacerile Macedoniei. Conflictul greco-român – 1905*. Au urmat expulzările de jurnaliști și comercianți, retragerea diplomaților eleni de la București și a celor români de la Atena, denunțarea de către guvernul conservator al lui George Gr. Cantacuzino (1904-1907) a tratatului comercial și protocolului încheiat cu

1930, pp. 118-120; citându-l pe Romulus Seișanu, Vasile Netea împărtășea aceeași opinie (Vasile NETEA, *Take Ionescu (1858-1922)*, în *Diplomați iluștri*, IV. Editura Politică, București, 1983, pp. 301-354 / 314) etc.

⁹⁴ Max Demeter PEYFUSS, *op. cit.*, p. 90.

⁹⁵ Apud *Ibid.*, p. 93. Referințe și la Costel IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, p. 208 (pornind de la o seamă de texte din Mihai Eminescu și Ion N. Lahovary).

⁹⁶ Apud Max Demeter PEYFUSS, *op. cit.*, p. 93.

⁹⁷ Ne referim doar la corespondența semnată de Alexandru Em. Lahovary; vezi *Documente diplomatice. Afacerile Macedoniei. Conflictul greco-român - 1905*, pp. 30-31, 33, 35-37, 39, 42-46, 49-50, 53-55.

⁹⁸ Max Demeter PEYFUSS, *op. cit.*, pp. 95, 98.

⁹⁹ *Documente diplomatice. Afacerile Macedoniei. Conflictul greco-român - 1905*, p. 42.

Grecia în 1900, ajungându-se, în cele din urmă, la ruperea relațiilor diplomatice dintre cele două țări¹⁰⁰, moment evocat și în *Amintiri*¹⁰¹.

Violențele au continuat, una dintre victime fiind Lazăr Duma¹⁰². Acesta participase la inaugurarea unei biserici a aromânilor din Salonic. În epistola din 5 / 18 decembrie 1905, adresată Ministerului Afacerilor Străine de la București, Alexandru Em. Lahovary, istorisea toată întâmplarea¹⁰³. Pe când lua masa în restaurantul ținut de un supus grec, împreună cu doi reprezentanți ai Consulatului general al României de la Salonic, Georgescu, respectiv Trifon, și cu revizorul școlar Cionga, Lazăr Duma a fost împușcat de cinci ori de un anume Nicoli, care s-a servit „de o armă tip « tromblon », încărcată cu mai multe gloanțe și bucăți de fer”. Până în momentul redactării scrisorii, lui Lazăr Duma îi fuseseră extrase doar două gloanțe și starea lui nu se îmbunătățise deloc, deși oficialitățile otomane raportaseră că rănilor nu păreau mortale. Diplomatul mai reținea și faptul că grecii răspândeau zvonul că atentatorul era un profesor aromân, concediat de Lazăr Duma.

În ultima decadă a lunii martie 1906 diplomatul român primea o înștiințare din partea Ministerului Afacerilor Străine de la București, al cărui titular, în guvernul George Gr. Cantacuzino, era Generalul Iacob Lahovary, că prin decretul regal din 22 ale aceleiași luni era transferat la Legația de la Viena, primind cu acea ocazie și scrisorile de rechemare de la Constantinopol și de acreditare la noul post (numirea în capitala Austro-Ungariei era făcută retroactiv, cu data 1 martie)¹⁰⁴. Pe 7 aprilie îl înștiința în scris pe Tevfik Pașa de noua sa numire, iar după o săptămână era primit de Sultan într-o audiență solemnă pentru a-i prezenta scrisorile de rechemare, așa cum preciza într-o telegramă adresată lui Iacob Lahovary, în care se mai amintea și faptul că unii membrii ai corpului diplomatic român au fost decorați¹⁰⁵.

¹⁰⁰ Apud Max Demeter PEYFUSS, *op. cit.*, p. 96. Despre denunțarea convenției comerciale, vezi *Documente diplomatice. Afacerile Macedoniei. Conflictul greco-român – 1905*, pp. 97-106.

¹⁰¹ *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, secțiunea III.

¹⁰² Gheorghe ZBUCHEA, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică, secolele XVIII-XX*, p. 76. Tot aici și informația că au apărut mai multe bande sprijinite de autoritățile elene, care erau chiar antrenate în Grecia. Știm că prin 1907 acționau în Turcia europeană nu mai puțin de 27 de bande grecești (364 de oameni), 78 bulgărești (632) și câteva aromânești (nu cunoaștem numărul) sau mixte; apud Max Demeter PEYFUSS, *op. cit.*, pp. 98-99.

¹⁰³ *Documente diplomatice. Afacerile Macedoniei. Conflictul greco-român - 1905*, pp. 53-54.

¹⁰⁴ AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Personal”, vol. 13, adresă a Ministerului Afacerilor Străine de la București către Alexandru Em. Lahovary, 23 martie 1906, nepaginat / (era înregistrată la Constantinopol pe 28 martie).

¹⁰⁵ *Ibid.*, corespondența dintre Alexandru Em. Lahovary, Tevfik Pașa și Iacob Lahovary din 14 / 27 aprilie 1906, nepaginat.

*
* *

Conform procedurii, în urma propunerii Ministrului Afacerilor Străine al guvernului de la București, Regele Carol I îl numea pe Alexandru Em. Lahovary ca Trimis extraordinar și Ministru plenipotențiar la Viena, pe lângă Împăratul Franz Iosef¹⁰⁶. Și-a luat postul în primire la începutul lui mai, așa cum mărturisește diplomatul în ale sale *Amintiri*, fiind primit de Franz Iosef pe 30 ale lunii. Personajul nostru avusese ocazia să-l cunoască pe Împărat prin 1891, când fusese însărcinat să negocieze cu oficialii de la Viena, respectiv de la Budapesta, și să semneze apoi din partea guvernului de la București, două convenții relative la buna desfășurare a traficului pe calea ferată dintre România și Austro-Ungaria¹⁰⁷.

Prima secțiune a fragmentelor memorialistice referitoare la misiunea din capitala Austro-Ungariei a fost dedicată colaboratorilor, predecesorilor, succesorilor titularului din anii 1906-1908, dar și familiei imperiale ori corpului oficialilor sau celui al diplomaților europeni aflați atunci în post la Viena¹⁰⁸. Astfel, erau evocați Nicolae Cantacuzino, C.I. Argetoianu, Constantin C. Ollănescu, Nicolae Germani, maiorul Schina, respectiv Teodor Văcărescu sau Nicolae Mișu și Edgar Mavrocordat. Urmau apoi câteva detalii legate de familia imperială. Cu admirație era conturat portretul bătrânului Împărat, dar și cu oarecare compasiune pentru nenorocirile pe care familia le-a cunoscut de-a lungul glorioasei, dar și tristei sale domnii. Deși îl aprecia foarte mult pe Franz Iosef, iar acesta din urmă nu-l agrea prea tare pe moștenitorul tronului Monarhiei Dualiste, diplomatul român stăruia în *Amintirile* sale și asupra lui Franz Ferdinand. Planurile sale de reformare pe baze federale a Imperiului, aversiunea față de oficialii de la Budapesta pe care și-o exprima de fiecare dată, apropierea sa de Aurel Popovici, au fost în măsură să-l determine pe diplomat să-i acorde un spațiu important în fragmentele sale memorialistice. În fine, pagini calde erau dedicate Contelui Goluchowsky sau Baronului d'Aehrenthal, miniștri de Externe ai Austro-Ungariei, ori Contelui Von Büllow, pe atunci cancelar al Germaniei. Mai apăreau în amintirea diplomatului român ambadorii Philippe Crozier (Franța), de Weede (Olanda), Nigra (Italia), von Wedel (Germania) etc.

Odată instalat la Viena, Alexandru Em. Lahovary a recomandat Ministrului Afacerilor Străine de la București să-l numească pe George Derussi, un vechi colaborator al diplomatului de la Constantinopol, în postul de Consul General la

¹⁰⁶ *Ibid.*, fond „Dosare personale”, 77, L 7, vol. II, raportul Ministrului Afacerilor Străine către Carol I, 23 martie 1906, respectiv decretul regal antedat din 22 martie 1906, nepaginat.

¹⁰⁷ *Amintiri diplomatice. Viena (1906-1908)*, secțiunea I.

¹⁰⁸ *Ibid.*

Budapesta. Fără să dea prea multe date, Ministrul României în Austro-Ungaria aducea în discuție în *Amintiri* legăturile pe care George Derussi le stabilise cu liderii mișcării naționale din Transilvania, fără să stârnească vreo suspiciune din partea Budapestei, precum și detaliile unor tratative între o seamă de personalități ale acestei mișcări și guvernul maghiar pentru îmbunătățirea relațiilor, adesea extrem de tensionate, dintre cele două părți¹⁰⁹. Diplomatul evoca în fragmentele sale memorialistice¹¹⁰ și o seamă de tensiuni politice dintre cele două țări, precum cele create de subvențiile acordate direct de guvernul de la București bisericii Sf. Nicolae din Brașov până când, în 1875, Legația Austro-Ungariei a decis ca acestea să se facă numai prin intermediul ei, ori de discursul pronunțat în 1883 de Petre Grădișteanu cu ocazia inaugurării statuii lui Ștefan cel Mare la Iași, ce amintea, în prezența Regelui Carol I, de „mărgăritarele care lipsesc Coroanei României”. Nu a fost uitat nici incidentul provocat de finanțarea propagandei românești în Ardeal de către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, al cărui titular era atunci Take Ionescu. Prin 1894, presa maghiară a dezvăluit o seamă de elemente ale acestei chestiuni și a atacat vehement pe Agentul diplomatic al Austro-Ungariei la București (Contele Goluchowky), respectiv pe titularul Afacerilor Străine din Imperiu (Contele Kalnoky) pentru incapacitatea lor de a aduce la ordine o Românie care aderase la Tripla Alianță și, în consecință, nu trebuia să se comporte astfel față de un aliat. În miezul acestui scandal, D.A. Sturdza, atunci în opoziție, ataca la rândul său guvernul conservator Lascăr Catargiu (1891-1895) și dădea la iveală o listă întreagă de subvenții pe care acesta din urmă le acordase diferitelor persoane din Transilvania în scopuri propagandistice.

Dar dincolo de toate acestea, diplomatul credea că vina aparținea în mare măsură și poziției obtuze a oamenilor politici maghiari, care se exprimau în varii rânduri necuvincios la adresa populației românești din Transilvania, deși primiseră sugestii exprese în a evita astfel de situații de la Viena și Berlin. Este semnificativă conversația, evocată în *Amintiri*, cu Ministrul de Interne de la Budapesta, Contele Andrassy, care spunea că singura politică de urmat este aceea de a-i întâmpina (pe românii din Ardeal) „cu o bucățică de zahăr într-o mână și cu biciul în cealaltă”¹¹¹. Ministrul României la Viena nu a replicat, evitând, precum spunea mai departe memoriile sale din 1935, „un incident diplomatic pe atât de penibil, pe cât de inutil”.

La scurt timp după numire, Alexandru Em. Lahovary ducea o corespondență cu George Gr. Cantacuzino relativă la vizita pe care Primarul Vienei, dr. Lueger, intenționa să o facă municipalității bucureștene. Primul Ministru îi cerea

¹⁰⁹ *Ibid.*, secțiunea II.

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ *Ibid.*

detalii despre vizită pe 30 mai / 12 iunie 1906¹¹², iar diplomatul îi răspundea o zi mai târziu¹¹³. Delegația austriacă, din care mai făceau parte deputatul și profesorul Sturm, respectiv nouă consilieri municipali, cărora li se alăturau doi servitori, pleca de la Viena joi, pe 1 / 14 iunie, la amiază, luând drumul capitalei României, via Burdujeni. Diplomatul specifica în finalul telegramei sale că nu-i însoțea nici o femeie. Cu această ocazie Dr. Lueger participa și la expoziția jubiliară care marca cei 40 de ani de domnie ai Regelui Carol I, fapt consemnat și în *Amintirile diplomatice*, prilej cu care invita pe Primarul Bucureștilor să facă o vizită la Viena¹¹⁴.

Pe 29 decembrie 1906, Ministrul României la Viena primea o înștiințare de la departamentul Afacerilor Străine de la București că Mihail G. Cantacuzino, Primarul capitalei României, intenționa să întoarcă vizita omologului său de la Viena¹¹⁵. Alături de Mihail Cantacuzino, mai veneau la Viena pe 2 / 15 ianuarie 1907, primarii adjuncți Alexandru Ciurcu, George Petroescu, precum și consilierii municipali Nicolae N. Lahovary, Jean Obedenaru, Ulpiu Hodoș, Nicolae Voinescu, Nicolae Bărcănescu, Nicolae Cutzarida, Constantin Steriu. Pentru toți, Legația de la Viena trebuia să elibereze scrisori deschise ca să poată trece de autoritățile vamale. Într-un document ceva mai detaliat din aceeași dată i se specifica diplomatului român că vizita era una strict a municipalității, așadar nu angajează guvernele. Numai că Generalul Iacob Lahovary lăsa la latitudinea Ministrului României la Viena organizarea programului de întâlniri politice ale lui Mihail Cantacuzino: „Dacă veți crede că este nevoie ca dl. Cantacuzino să solicite de la M.S. Împăratul Francisc Iosef vreo audiență sau să se înscrie la palatul de la Burg, sau să facă vizite membrilor guvernului și altor personaje marcante, veți binevoi să dați toate indicațiunile, ce mai bine ca oricine sunteți în măsură să le apreciați, d-lui Cantacuzino, pe care l-am povățuit să se adreseze Domniei Voastre și să se raporteze la tot ce îi veți spune”¹¹⁶. Tot de aici reprezentantul României în Austro-Ungaria a aflat că delegația pleca miercuri, pe 3 / 15 ianuarie, și ajungea la Viena a doua zi pe seară.

Încrederea pe care o dovedise Ministrul Afacerilor Străine de la București în calitățile organizatorice ale reprezentantului României la Viena nu a fost înșelată. Mihail Cantacuzino și Alexandru Ciurcu au fost primiți în audiență de Baronul d’Aehrenthal, șeful diplomației din Monarhia Dualistă, precum și de Împărat:

¹¹² AMAE, fond „Dosare speciale”, 71 / 1906, dosar nr. 83, R 9, telegramă cifrată a lui George Gr. Cantacuzino către Alexandru Em. Lahovary, 30 mai / 12 iunie 1906, f. 83 r.

¹¹³ *Ibid.*, telegramă cifrată a lui Alexandru Em. Lahovary către George Gr. Cantacuzino, 31 mai / 13 iunie 1906, f. 84 r.

¹¹⁴ *Amintiri diplomatice. Viena (1906-1908)*, secțiunea II.

¹¹⁵ AMAE, fond „Dosare speciale”, 71 / 1906, dosar nr. 83, R 9c, Ministerul Afacerilor Străine către Alexandru Em. Lahovary, 29 decembrie 1906, f. 199.

¹¹⁶ *Ibid.*, ff. 200-202 r.v.

Suite à mon télégramme chiffré no 33 tout c'est passé jusqu'ici à merveille. C'est ce que le Baron d'Aehrenthal s'est plu à constater avec moi aujourd'hui et nous nous sommes mutuellement félicités qu'aucun incident n'aie troublée la belle réception qui est faite au maire de Bucarest.

*Aussi le Ministre des Affaires Étrangères m'a promis de prendre aujourd'hui même les ordres de sa Majesté pour la réception de notre délégation ou tout au moins deux personnes qui sont à sa tête. J'irai moi même après demain, mercredi, chez le Baron d'Aehrenthal, avec Michel Cantacuzène. Lahovary.*¹¹⁷

Vizita a fost un succes, aprecia Alexandru Em. Lahovary în *Amintiri*¹¹⁸. Drapelele românești se rânduiau pe bulevardele Vienei, în care ecurile banche-telor, balurilor (la care a participat chiar și Franz Ferdinand), spectacolelor teatrale de gală nu mai conteneau. Reprezentanții municipalității bucureștene au inaugurat în împrejurimile Vienei, împreună cu oficialitățile austriece, o cruce ridicată spre aducerea aminte a ajutorului dat de trupele domnitorului Șerban Cantacuzino populației din capitala Imperiului habsburgic, asediată de otomani în 1683. Dar nu au fost numai festivități; experiența austriacă în domeniile uzinelor de gaz, de electricitate, exploatarii tramvaielor sau lucrărilor de canalizare fiind atent studiată de oaspeții de la București.

Delegația de la București a participat și la inaugurarea capelei românești de la Viena (7 ianuarie 1907)¹¹⁹. O cerere mai veche a coloniei române din capitala Imperiului, dar și a celor care erau în trecere prin Viena prindea astfel contur, cu sprijinul Primarului Lueger, cunoscut, așa cum scria diplomatul în *Amintiri*, ca fiind un adversar al ungarilor și un simpatizant al populației române din Imperiu¹²⁰. Autorul adăuga mai departe că respectiva împrejurare a fost favorizată și de atenția cu care privea Arhiducele Franz Ferdinand solicitările naționalităților aflate sub dominația directă a Budapestei (probabil pentru aceste opțiuni paginile din *Amintiri* în care se conturau profilurile biografice ale celor doi erau extrem de binevoitoare). În localul capelei din Löwenstrasse, nr. 8, la parterul palatului Dietrichstein, spațiu amenajat de arhitectul Cezar Popovici, protopopul Constantin Popovici de la Mitropolia din Cernăuți, împreună cu parohul Virgil Ciobanu, au sfințit lăcașul în fața unei asistențe numeroase, din care nu lipseau diplomații Legației României și

¹¹⁷ *Ibid.*, telegramă cifrată către Ministerul Afacerilor Străine, ianuarie 1907, f. 205 r. Pe 10 ianuarie (f. 204 r.) Alexandru Em. Lahovary anunța pe superiorii săi că Mihail Cantacuzino și Alexandru Ciureu vor fi primiți de Impăratul Austro-Ungariei.

¹¹⁸ *Amintiri diplomatice. Viena (1906-1908)*, secțiunea II.

¹¹⁹ În amintirile lui Virgil CIOBANU, *op. cit.*, p. 72, capela s-ar fi sfințit pe 8 ianuarie 1908.

¹²⁰ *Amintiri diplomatice. Viena (1906-1908)*, secțiunea II.

reprezentanții de frunte ai coloniei bucovinene (Generalul Lupu, Flondor, Hurmuzache, Grigorcea etc.)¹²¹. Dacă în *Amintiri*, Ministrul României la Viena apărea ca unul care participase activ la această întreprindere, în fragmentele memorialistice ale lui Virgil Ciobanu el este inexistent, doar frunțașilor bucovineni și ardeleni, reușiți într-un comitet, recunoscându-li-se meritele¹²². (Există numai o mențiune în textul lui Virgil Ciobanu care ne informează că la sfințire au participat și reprezentanți ai Legației României¹²³.) 11 luni mai târziu, noul Primar al Bucureștilor, Vintilă Brătianu, îl întreba pe diplomatul român ce regim juridic, de construcție, avea capela de la Viena, căci și el se confrunta cu două situații asemănătoare (era vorba de lăcașurile de cult ale legațiilor Rusiei și Serbiei)¹²⁴.

Anul 1907 a fost și anul mării răscoale țărănești din România. *Amintirile* s-au făcut ecoul mării îngrijorări provocate la Viena, Baronul d'Aehrenthal spunându-i deschis lui Alexandru Em. Lahovary că guvernării din Austro-Ungaria se gândeau serios la o intervenție armată pentru a pune capăt tulburărilor¹²⁵. Chiar fuseseră mobilizate unități militare austro-ungare (din Brașov și din Bucovina) în acest scop¹²⁶. Tot în 1907, ne informează aceeași sursă, treceau prin Viena, Carol I și Ionel Brătianu, ale căror vizite fuseseră pregătite de personajul nostru¹²⁷. Iar la sfârșitul lui decembrie, detaliu pe care nu l-am aflat în *Amintiri*, diplomatul afla că intervențiile sale pentru echivalarea certificatului de studii generale din România cu cel de maturitate din Austria fuseseră încununate de succes, astfel că absolvenții de liceu din țara sa puteau urma studii superioare la Viena sau în alte universități din Imperiu, așa cum reiese din epistola pe care i-o trimitea pe 30 ale lunii Lexa d'Aehrenthal:

Monsieur l'Envoyé, Vous avez bien voulu me remettre le 22 du mois passé un mémoire avec prière d'en recommander les conclusions au Ministère Impérial Royal de l'Instruction Publique afin que l'équivalence du certificat général de fin d'études actuellement établi en Roumanie avec celui de maturité en Autriche soit en principe reconnu par les autorités

¹²¹ *Ibid.*

¹²² *Ibid.* Vezi și Virgil CIOBANU, *op. cit.*, pp. 67-73.

¹²³ Virgil CIOBANU, *op. cit.*, p. 73.

¹²⁴ BAR, C, fond „Vintilă Brătianu”, S 3 (1) / CCCXC, epistolă a lui Vintilă I.C. Brătianu către Alexandru Em. Lahovary, 7 decembrie 1907, nepaginat. Detaliu prezent și la COSTEL IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, p. 210.

¹²⁵ *Amintiri diplomatice. Viena (1906-1908)*, secțiunea II.

¹²⁶ Apud Alexandru POPESCU, *Relații româno-austriece*, Institutul European, Iași, 1998, p. 176.

¹²⁷ *Amintiri diplomatice. Viena (1906-1908)*, secțiunea II.

autrichiene pentru admiterea liceenilor români în școlile și institutele superioare.

Je n'ai pas tardé, Monsieur l'Envoyé, à appuyer de mon mieux cette demande auprès de Son Excellence, le [f. 1r.] Ministre Impérial Royal de l'Instruction Publique et j'ai le plaisir de remettre ci-près à Monsieur l'Envoyé copie de la réponse qui dans les concessions faites, vu le régime suivi jusqu'ici dans la question en Autriche, semble réaliser tout ce que pourrait embrasser la demande du gouvernement roumain.

En définitive, il ne reste pour trancher la question entièrement, selon le désir de Monsieur l'Envoyé, qu'à régler à l'avenir l'admission aux études supérieures de la troisième catégorie des lycéens roumains, c'est-à-dire ceux des classes des langues modernes. Cette organisation n'existant pas en Autriche mais son adoption étant visée pour un avenir assez proche la reconnaissance de l'équivalence s'étendra alors également à cette [f. 1v.] dernière catégorie.

Satisfait de pouvoir informer Monsieur l'Envoyé de cette solution qui contentera, je l'espère, les aspirations des autorités scolaires roumaines, je saisi cette occasion pour Vous renouveler, Monsieur l'Envoyé, les assurances de ma considération la plus distinguée. Aehrenthal [f. 2r.]¹²⁸

Cam în aceeași perioadă a avut loc și misiunea militară a Generalului Alexandru Averescu, despre care fostul Ministru al României la Viena nu pomenea nimic în fragmentele sale memorialistice din 1935. Diplomatul nostru s-a ocupat îndeaproape și de acest moment, care a fost un succes în opinia sa. El transmitea lui D.A. Sturdza, revenit în fotoliul de Prim Ministru al României, într-un raport foarte detaliat din 31 decembrie 1907 / 13 ianuarie 1908, că militarii români au lăsat o bună impresie, ofițerii fiind remarcați de Împărat căci știau limba germană, iar Alexandru Averescu dobândise printre oficialii de la Viena imaginea unui profe-

¹²⁸ BAR, C, fond „Spiru Haret”, S 5 / DXCVII, scrisoare a lui Lexa d'Aehrenthal către Alexandru Em. Lahovary, 30 decembrie 1907, nepaginat (scrisoare evocată și de COSTEL IORDĂCHIȚĂ, *op. cit.*, p. 209). Vezi, tot acolo (fondul „Spiru Haret”), și mesajul relativ la aceeași chestiune pe care i l-a adresat Spiru Haret lui Alexandru Em. Lahovary (S 14 (2) / DXCIX, 29 decembrie 1907, nepaginat): „Mult stimat Domnule Lahovary, / Vă mulțămesc mult pentru buna noutate ce mi-ați dat cu privire la certificatele noastre de absolvire a liceului. Am primit-o ca un bun present de Anul Nou. Voi comunica știrea la gazete; dar ca să o publice în mod oficial, aș avea nevoie să mi-o comunicați și dv. oficial, prin Ministerul de Externe. / Primiți, vă rog, Dv. și D-na. Lahovary, urările noastre de sănătate și voie bună, cu ocazia anului care începe. / Al Dv. devotat, / Haret”.

sionist extrem de valoros, dublat de un om de rară modestie¹²⁹. Diplomatul va fi organizat în 1908 și vizita lui D.A. Sturdza la Viena. Filmul acesteia prezentat fragmentar în *Amintiri* ne aduce în față un Prim Ministru al României slăbit de boală, dar mai ales cu atitudini ori reacții extrem de derutante, simptome ale unei maladii nervoase care a dus la internarea sa într-un sanatoriu din apropierea Parisului¹³⁰.

Amintirile se încheie cu audiența solemnă în care Alexandru Em. Lahovary își prezenta scrisorile de rechemare (după ce, pe 2 / 15 octombrie 1908, fusese emis decretul de numire a sa ca Ministru al României la Paris). În timpul întrevederii de la Budapesta, Franz Iosef s-a interesat de starea sănătății a lui Carol I, bolnav de ceva vreme, exprimându-și bucuria pentru proiectata vizită în Austria a Principelui Ferdinand¹³¹. Diplomatul lua drumul Parisului lăsând în urmă o lume pe care a căutat să o înțeleagă dincolo de aparențele ei diplomatice sau administrative (a se vedea analiza subtilă din perspectiva relațiilor internaționale a momentului anexării Bosniei și Herțegovinei¹³² ori incursiunile fine în mentalitățile politice atunci când vorbea de coeziunea Imperiului sau afectuoasele descrieri ale dramelor familiei domnitoare din Austria)¹³³.

Și poate că a înțeles-o într-adevăr, dacă ar fi să ne gândim numai la momentul în care la Paris s-a aflat de asasinarea lui Franz Ferdinand; găsindu-se la curse, în Longchamps, alături de Președintele Franței, Raymond Poincaré, diplomatul i-ar fi spus că „se teme ca această crimă să nu dea Austriei pretext pentru a dezlănțui un război”, în timp ce toți ceilalți erau destul de relaxați, știind că arhiducele nu era agreat de Franz Iosef¹³⁴. Omul de stat francez mai nota, într-unul din volumele sale intitulate *Au service de la France*: „nu eram prea sigur că moartea nepotului va cufunda pe unchi într-o profundă durere”¹³⁵. Și așa cum anticipa experimentatul diplomat român, războiul a izbucnit...

¹²⁹ AMAE, fond „Dosare speciale”, 71 / 1908, dosar nr. 87, R 17, raport al lui Alexandru Em. Lahovary către D.A. Sturdza, 31 decembrie 1907 / 13 ianuarie 1908, nepaginat. Vezi și BAR, C., fond „D.A. Sturdza”, S 47 (17) / DCCCLXXXVII, telegramă cifrată adresată de Alexandru Em. Lahovary lui D.A. Sturdza, 11 ianuarie 1908, nepaginat.

¹³⁰ *Amintiri diplomatice. Viena (1906-1908)*, secțiunea II.

¹³¹ AMAE, fond „Dosare speciale”, 71 / 1908, dosar nr. 87, R 19, telegramă a lui Alexandru Em. Lahovary adresată Ministerului Afacerilor Străine, 6 / 19 octombrie 1908, f. 132 r.

¹³² Detalii relative la criză, care au confirmat intuițiile diplomatului, și în Șerban RĂDULESCU-ZONER, *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea (1900-1914)*, Editura Litera, București, 1977, pp. 46-76. Vezi și Gheorghe Nicolae CĂZAN, Șerban RĂDULESCU-ZONER, *România și Tripla Alianță (1878-1914)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, pp. 266-297.

¹³³ *Amintiri diplomatice. Viena (1906-1908)*, secțiunea II.

¹³⁴ Apud Const. GRAUR, *Cu privire la Franz Ferdinand*, Editura „Adevărul”, București, 1935, p. 65.

¹³⁵ Apud *Ibid.*, p. 66.

În loc de încheiere

Nu știm dacă am reușit să vorbim prea mult despre omul din spatele diplomatului. Am făcut-o atât cât ne-au permis sursele și talentul nostru. Deși poate ar fi trebuit să insistăm acolo unde aveam câteva date despre încercările personale, familiale, prin care a trecut Alexandru Emanoil Lahovary. Cu certitudine nu am vorbit mai deloc despre autorul *Amintirilor*. Atrăși mai mult de dimensiunea factuală a fragmentelor memorialistice din 1935, am lăsat deoparte detaliul literar, scriitura în sine ori observația atentă a faptelor de societate.

Căutăm să reparăm acum această lipsă, apreciind că sunt remarcabile portretele pe care diplomatul le făcea protagoniștilor acestor *Amintiri*, fie că era vorba de demnitarul otoman, de diplomații în funcție la Constantinopol și Viena sau de familia imperială austriacă. Pe unii i-a avut mai aproape, îi numea prieteni, așa cum erau Principele von Bülow ori Contele Goluchowsky, construindu-le biografiile pornind de la istoriile personale pe care aceștia i le-au împărtășit în timp¹³⁶. Pentru ca să creioneze profilul lui Abdul Hamid al II-lea ori Franz Iosef, bunăoară, autorul nostru a ascultat atent tot ce se vorbea despre ei în mediile diplomatice, dar, neîn-doielnic, s-a și documentat cu privire la istoria politică sau familială a eroilor săi, din vremuri mai îndepărtate ori mai apropiate de anii 1902-1908¹³⁷.

De asemenea, felul în care sunt descrise moravurile din Imperiul otoman, raporturile pe care acestea le întrețin cu spațiul politic sau, pur și simplu, viața de zi cu zi de la Constantinopol la începutul veacului al XX-lea, ne dau senzația că avem în fața noastră textul unui fin observator, dar și al unui bun mânuitor al condeiului. Ne referim concret la paginile dedicate de Alexandru Em. Lahovary primirii sale la Constantinopol de către Abdul Hamid al II-lea în audiența solemnă în care și-a prezentat scrisorile de acreditare, la protocolul¹³⁸ luxuriant al Curții otomane, la maniera coruptă, duplicitară, dar negrabnică și reflexivă de a face politică în Turcia, la organizarea spațiului și timpului în lumea otomană, la elementele occidentale ce pătrunseseră timid într-o societate profund orientală, la anecdotică urbană a căinilor gunoieri etc.¹³⁹

În fine, sondajele în timp, în istoria și mentalitățile Monarhiei Dualiste, cu deosebire în partea sa austriacă, ne fac să vedem în autorul *Amintirilor diplomatice*, un autor cultivat, cu lecturi consistente, dar și cu o mare intuiție, ce nu venea numai dintr-o vastă experiență diplomatică. Ne referim aici la reflecțiile legate de coeziunea Imperiului lui Franz Iosef, fascinantă, în opinia diplomatului, atâta vreme cât

¹³⁶ *Amintiri diplomatice. Viena (1906-1908)*, secțiunea I.

¹³⁷ *Ibid.* Vezi și *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, secțiunea I.

¹³⁸ *Amintiri diplomatice. Viena (1906-1908)*, secțiunea I.

¹³⁹ *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, secțiunile I, II, III.

suveranul austriac avea a face cu atâtea națiuni, extrem de diferite unele de altele. Astfel, Ministrul României la Viena credea că elementele care au dus la această coeziune erau, pe de o parte, „admirabila organizare a funcționarismului”, dar și extraordinara personalitate a lui Franz Iosef¹⁴⁰. În parte, lucrurile așa au stat. Este binecunoscut că alături de administrație, armata și justiția au contribuit esențial la conturarea aceluși „loialism sau patriotism dinastic” al supușilor Împăratului de la Viena¹⁴¹. Însă acest loialism își pierde din consistență după constituirea Monarhiei Dualiste. Noul sistem politic, competiția dintre Budapesta și Viena, concepțiile federaliste ale epocii etc. au făcut ca mitul imperial al vechii propagande oficiale a Habsburgilor, care asocia imaginea Împăratului cu ideea de patrie, respectiv cu cele mai vechi de autoritate divină ori de tradiție istorică, să se șubrezească¹⁴².

Cu privire la lecturile lui Alexandru Em. Lahovary, ele nu sunt doar consistente, așa cum le-am apreciat mai sus, dar și diverse, chiar eclecticice, după cum vom vedea mai departe. Știm din *Amintiri*, bunăoară, că era un cititor al lui Victor Bérard (*La Turquie et l'hellénisme contemporain*, Paris, 1897)¹⁴³, al lui Pierre Loti (*Les Désenchantées*)¹⁴⁴ sau Aurel Popovici (*Die Vereinigten Staaten von Grossösterreich*, Leipzig, 1906), dar și al lui Grigore Antipa, pe care-l felicita pentru o lucrare de specialitate, ce o considera „splendidă”¹⁴⁵ ori al lui Ioan C. Filitti¹⁴⁶. Poate citise și *Eseurile* lui Montaigne, iar dacă nu, cu certitudine știa de ele¹⁴⁷. De

¹⁴⁰ *Amintiri diplomatice. Viena (1906-1908)*, secțiunea II.

¹⁴¹ Liviu MAIOR, *Habsburgi și Români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*, Editura Enciclopedică, București, 2006, pp. 15-182.

¹⁴² *Ibid.*, pp. 18-20. Evocând mitul imperial Liviu Maior citează contribuțiile lui Toader Nicoară, alături de cele ale Simonei Nicoară.

¹⁴³ *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906)*, secțiunea II.

¹⁴⁴ *Ibid.*, secțiunea I.

¹⁴⁵ BAR, C, fond „Grigore Antipa”, S 38 (1) / CMXXXIX, epistolă a lui de Alexandru Em. Lahovary către Grigore Antipa, 26 ianuarie / 8 februarie 1910, nepaginat (nu știm despre ce volum este vorba): „Iubite amice, / Mă grăbesc a-ți trimete împreună cu mulțumirile mele pentru cartea ce mi-ai oferit, expresiunea admirațiunii mele pentru această splendidă lucrare. Ce bine se poate lumea orienta dupe citirea ei într-o materie așa de puțin cunoscută și așa de delicată. [f. 1r] / Acum prevăd că vei avea mult de lucru când se va cere ca după perioada de studiu să trecem în perioada de execuțiune. / Nu știu dacă ai trimis cartea Dtale Dlor Labbé și Olivier. Sunt sigur că le-ai face mare plăcere. / Am asistat la Societatea de Geografie la o conferință a lui Labbé. Ne a istorisit excursiunea făcută cu ajutorul Dtale și ne-a [f. 1r] făcut diferite propuneri. Dar în cartea dumitale găsesc vederi mai interesante. / Prezintă, te rog, omagiile mele Dnei Antipa și primește, iubite amice, o frățescă strângere de mână. / Al. Em. Lahovary”

¹⁴⁶ *Ibid.*, fond „Ioan C. Filitti”, S 44 (1) / DXXIX și S 44 (3) / DXXIX, scrisoare – și carte de vizită – ale lui Alexandru Em. Lahovary către Ioan C. Filitti, 3 iulie 1912, nepaginat (nu se precizează despre ce volum era vorba).

¹⁴⁷ *Amintiri diplomatice. Viena (1906-1908)*, secțiunea I.

la științele naturale, de la istorie, de la filosofie, trecea la „volumul luxos” al Contelui d’Harincourt relativ la dresajul cailor pentru proba cu obstacole¹⁴⁸ sau la cartea, extrem de cunoscută în cercurile intelectuale pariziene prin 1911, a lui Henri Moysset, *L’esprit public en Allemagne*, ce o trimitea și lui Titu Maiorescu, pe atunci Ministru al Afacerilor Străine în guvernul P.P. Carp (1910-1912), care, în stilul caracteristic, critic, cataloga studiul drept unul mediocru¹⁴⁹.

*

* *

Amintirile diplomatice au luat ființă, ne spune autorul lor într-o manieră directă chiar de la început, prin reconstituirea atentă a firului evenimentelor din primul deceniu al secolului al XX-lea la care a luat parte, cu ajutorul documentelor păstrate în copie în arhiva personală. Câteva epistole din corespondența sa cu Ion I.C. Brătianu, cu Iacob Lahovary sau cu alte oficialități, ori textul iradelei imperiale din 9 / 22 mai 1905, le-a reprodus integral cu referințele de rigoare în cuprinsul memoriilor. Dar dincolo de experiența sa directă, diplomatul și-a construit capitole însemnate, așa cum am arătat parțial ceva mai devreme, pornind de la numeroase și cuprinzătoare lecturi de factură istorică. Mai concret, putem spune că din punctul de vedere al surselor și al construcției literare, cele două secțiuni ale memoriilor sunt în bună măsură diferite. Cea dintâi, dedicată misiunii la Constantinopol, cuprinde mai multe date din documentele oficiale ale vremii, cărora li se adaugă anumite nuanțe anecdotice, de ceremonial, de moravuri etc. A doua, ce are ca subiect

¹⁴⁸ *Ibid.*, fond „Corespondența Palatului”, S 5 / CCLIX, epistolă a lui Alexandru Em. Lahovary către Generalul Robescu, Mare Maestru al Curții Altețelor lor Regale, Principele și Princesesa României, 10 octombrie 1910, nepaginat.

¹⁴⁹ *Ibid.*, fond „Titu Maiorescu”, S 69/XIV, scrisoare a lui Alexandru Em. Lahovary către Titu Maiorescu, 1 / 14 decembrie 1911, nepaginat: „Mult stimat Domnule Maiorescu, / Domnul Henry Moysset a publicat mai deunăzi o carte foarte interesantă despre Germania unde a petrecut mai mulți ani „L’esprit public en Allemagne” a deșteptat, și în drept cuvânt, un viu interes în lumea politică de aci. Mai mulți bărbați politici de valoare s-au ocupat de acesta carte, citând părți întregi dintr-însa. / Găsesc în ziarul *L’Éclair* un studiu în care Dl. Izoulet, profesor de filosofie la Collège de France analizează cartea Dlui Moysset / Crezând că acest studiu vă va interesa, vi-l transmit aci alăturat, împreună cu un exemplar al cărții ce amicul meu, Domnul Moysset, m-a rugat să-l înaintez Excelenței Voastre ca omagiu respectuos din partea autorului. / Veți mai găsi aci și ultimul articol al Dlui Hanotaux din *Figaro* de la 8 decembrie. / Primiți, vă rog, mult stimat Domnule Maiorescu, expresiunea sentimentelor respectuoase ale devotatului Domniei Voastre, Al. Em. Lahovary”. Adăugire cu un alt scris pe prima pagină, probabil Titu Maiorescu, „răsp. pe cartă de vizită mulțumiri lui Moysset, dar cartea, foarte mediocră.”

perioada vieneză, este caracterizată de alternanța subtilă dintre memoria strict personală a autorului nostru față de întâmplările, pe care le-a trăit, locurile, pe care le-a văzut, oamenii, pe care i-a cunoscut, și analiza situației internaționale din perspectiva detaliilor istorice ori strategice.

În fine, se pare că *Amintirile* au fost scrise direct în limba franceză. O dovadă în acest sens ar fi relatarea ceremoniei primirii lui Alexandru Em. Lahovary de către Sultanul Abdul Hamid al II-lea în 29 aprilie / 12 mai 1902. Așa cum am precizat la momentul potrivit, așa cum se va vedea în notele și comentariile noastre mai departe, fragmentul respectiv pare a fi tradus dintr-un document oficial, un raport al diplomatului român către autoritățile de la București, pe care l-am găsit în Arhivele Ministerului Afacerilor Externe. Desigur că și uzajul majusculei pentru a desemna numele etnicilor greci, români sau sârbi, detaliu specific limbii franceze, frecvent întâlnit în scriitura elitei românești din a doua parte a veacului al XIX-lea și începutul celui următor, elită evident influențată de cultura din Hexagon, ar putea fi un alt indiciu. Aceste supoziții ne-au fost confirmate săptămânile trecute printr-o mărturie directă. Astfel, am aflat de la dl. profesor Andrei Pippidi că memoriile relative la misiunile de la Constantinopol și de la Viena au fost traduse din franceză de tatăl domniei sale, Dionisie Pippidi, informație pentru care îi mulțumim și pe această cale. Textul tradus de Dionisie Pippidi se găsește alături de un altul, tradus tot din limba franceză de Mihai Berza, care relatează o seamă de detalii din biografia diplomatului dinainte de 1902. Manuscrisul respectiv aparține acum familiei dlui arhitect Șerban Sturdza.

Laurențiu VLAD

INTRODUCTION

Alexandru Em. Lahovary and His Diplomatic Missions to Constantinople (1902-1906) and Vienna (1906-1908)

(Summary)

Alexandru Em. Lahovary (1855-1950)

Recently, an extensively researched and comprehensive biography of the author of the *Diplomatic Memoirs*, Alexandru Em. Lahovary, has become available in a volume dedicated by Costel Iordăchiță to the illustrious family of the diplomat (*Familia Lahovary. Ascendență și destin politic* [“The Lahovarys: Political Rise and Destiny”], Carminis, Pitești, 2004). In addition, we mention that other shorter biographies of the diplomat are available, ones that Costel Iordăchiță did not consider in the chapter quoted: namely, the details contained in *Anuarul diplomatic și consular pe 1894* [“The 1894 Diplomatic and Consular Directory”], in the articles published in *Enciclopedia României* [“Romanian Encyclopedia”] and *Cugetarea*, or in the newspaper *Dreptatea* (1990), as well as in the notes to several archiving guidelines, etc.

In this text we will insist upon the diplomat’s biography and a few other milestones of his mission to Constantinople (scarce information about this period can be found in studies written by Sterie Diamandi, Raoul Bossy, Nicolae Ciachir, Max Demeter Peyfuss, Gheorghe Zbucnea, etc.) and the Vienna mission (in which case we only quote fragments of Virgil Ciobanu’s memoirs). Given that the *Diplomatic Memoirs* lacked an obvious chronologic sequence, we tried to restore this sequence from a series of new or less-known sources, combining details from the *Memoirs* with information from the Archives of the Ministry of Foreign Affairs, the Central Historical National Archives and the Library of the Romanian Academy, the manuscript section.

*

* *

Alexandru Em. Lahovary was born in Paris on 9/ 21 December 1855. He was the son of Manolache (Emanoil) Lahovary (1810-1892) and Olimpia (1824-1898), the daughter of Apostol Arsache, one of the prominent Conservative leaders of the 1850s and '60s and former Prime Minister of the United Principalities after the assassination of Barbu Catargiu in June 1862.

Lahovary spent his childhood in Paris, where he also studied. He was a student at Paris University Law School, where he obtained his Bachelor's degree in 1877, and three years later became a Doctor of Law. In 1882, he married Ana Crețulescu, daughter of Nicolae Crețulescu, former Prime Minister of the United Principalities. She bore him six children, one of whom, a little girl, died at a very young age.

Ever since he was a student, Alexandru Em. Lahovary was a Supernumerary Attaché of the Romanian Diplomatic Agency in Paris, and in 1880 he became Second Class Secretary of the Romanian Legation in the French capital. Other important positions followed: Chief of the Consular and Litigation Division of the Central Administration of the Ministry of Foreign Affairs (1885-1886), First Class Secretary at St. Petersburg (1886), then Chief of the Political Division of the department (1888-1889), and finally Secretary General of the department (1889-1891).

In March 1893 our hero's career as Extraordinary Envoy and Plenipotentiary Minister of Romania began in Rome, where he remained until May 1899. During the first spring month of 1902, the diplomat was appointed head of the Romanian Legation in Constantinople; he held this position until March 1906, when he moved to Vienna (March 1906 – October 1908). These are the missions described in the *Diplomatic Memoirs*. The Paris mission followed (October 1908 – October 1917). Here the diplomat tried to support – as much as he could – the Romanian cultural propaganda in France. It should be noted that our hero proved to be a fervent supporter of the Entente during Romania's period of neutrality. From this perspective, we also point out his position as the chief of the Romanian Red Cross Assistance Committee during World War I. His last diplomatic mission was to Italy (December 1917 – February 1928). Here he was involved in the founding of the Romanian School of Rome and in convincing Mussolini's officials to recognize the rights of the Romanian State over Bessarabia (1927).

In 1928 Alexandru Em. Lahovary ended his career. He would continue to work, however, as president of the Higher Diplomatic Council and later as a member of the permanent conciliation committees regarding Romania's treaties with Spain and Portugal (1928), the United States of America (1929) and Holland (1930). In

the 1930s, the former diplomat was writing for the prestigious *Revista Fundațiilor Regale* publication. He passed away into oblivion in 1950.

The Diplomatic Missions to Constantinople (1902-1906) and Vienna (1906-1908)

In March 1902, at the request of Ion I. C. Brătianu, acting Minister of Foreign Affairs in D. A. Sturdza's liberal government (1901-1904), our hero became Extraordinary Envoy and Plenipotentiary Minister of Romania in Constantinople. But he didn't actually take up his post until April/ May 1902.

The solemn audience during which Alexandru Em. Lahovary presented his credentials to Sultan Abdul Hamid is the episode that actually opens the *Diplomatic Memoirs* of Constantinople. The author also pointed out at the beginning of these fragments of memoirs that their purpose was to recall the history of one of the successes of the Romanian diplomacy, namely the obtaining of the Imperial "Iradea" [decree] which acknowledged Aromanians' legal status as being equal to that of all the other Christians living in European Turkey (1905).

Over time, the policy of the Minister of Foreign Affairs in Bucharest on the issue of Aromanians in Turkey began to focus on negotiations with the Ottoman government and also with the Orthodox Patriarch in Constantinople, until the latter chose to put an end to discussions with Romanian officials, thereby forcing them to focus exclusively on negotiations with the imperial government (May 1904). The harsh campaign against Aromanians at Monastir, Moloviște and Gopeschi, orchestrated by the Orthodox Patriarchy with the support of the government in Athens (which claimed that there were no Aromanians in Macedonia, only Hellenes), determined the Romanian Legation in Constantinople, together with the Bucharest Department of Foreign Affairs, by intensifying support for the formation of civil Aromanian communities and by creating constant propaganda for national awakening.

This was the context of the interventions to the Ottoman authorities to open a new Romanian consulate in Ianina, with the Romanian Minister in Constantinople notifying Bucharest officials of the success of his actions in February 1904. At the height of summer, Lazăr Duma, who had been appointed chief of Romanian propaganda in European Turkey, brought Alexandru Em. Lahovary reports certifying the setup of 56 Aromanian civil communities. The reports were shown to the Grand Vizir, one of the political figures supporting the initiatives of the Romanian government related to the Aromanian issue, and the Ottoman dignitary subsequently made a formal acknowledgment of the existence of these communities.

On 9/ 22 May 1905, the Imperial order giving Aromanians the right to be members of boards, to found schools and to administrate them independently, and the right to use the Romanian language in school and church (without the latter touching in any way the authority of the Patriarchy in Constantinople) became effective. It was the result of a prolonged effort of Romanian diplomacy but also a direct result of our hero's mission. The reaction of the Orthodox Patriarch, supported by the Athens officials, gave rise to new acts of violence against Aromanians. By the end of the year, as a result of 13 interventions by Greek gangs, 23 people had been killed. Up until the end of his mission in Constantinople, the Romanian diplomat was confronted with these kinds of events.

*
* * *

In March 1906, Alexandru Em. Lahovary was transferred to the Romanian Legation in Vienna. He took up his post at the beginning of May, as he recalls in his *Memoirs*, and presented his credentials to Emperor Franz Joseph at end of the same month.

Soon after his appointment, the diplomat started keeping a correspondence with George Gr. Cantacuzino discussing dr. Lueger's (the Mayor of Vienna) planned visit to Bucharest. On this occasion, dr. Lueger also participated in the jubilee exhibit celebrating King Carol I's 40 years of reign, and took the opportunity to invite the mayor of Bucharest to visit Vienna. This visit proved a success, claimed the Romanian diplomat in his *Memoirs*, both with regard to the festivities in which the Bucharest delegation participated and to the opportunities the delegation had to learn from the Austrians' experience in the fields of natural gas plants, electricity plants, tramcars and sewage works. The Bucharest delegation also participated in the inauguration of the Romanian Orthodox chapel in Vienna (January 1907).

The year 1907 was also the year of the great peasant revolt in Romania. The *Diplomatic Memoirs* echoed the great concern these events caused in Vienna, with the Count d'Aehrenthal, Franz Joseph's diplomatic chief, openly saying to Alexandru Em. Lahovary that the Austro-Hungarian government was seriously considering a military intervention to end the upheaval. At the end of December of that same year, the diplomat found out that his efforts to obtain the recognition of the Romanian certificate of general studies as equivalent to the Austrian maturity certificate were a success, thus enabling Romanian secondary school graduates to study at the universities in Vienna or other universities throughout the Austro-Hungarian Empire (see the correspondence kept at the Library of the Romanian Academy).

Around that same time, General Alexandru Averescu's military mission took place, which the diplomat did not mention in the fragments of his memoirs. However, he told D.A. Sturdza, once more appointed Prime Minister of Romania, in a very detailed report dated December 1907/ January 1908, that the Romanian officers made a good impression, with the Emperor himself noticing them because they could speak German, and Alexandru Averescu acquired, among the Vienna officials, the image of an extremely valuable professional as well as of a very modest person. The diplomat also organized D.A. Sturdza's visit to Vienna, in 1908. The report of this visit, partially presented in the *Memoirs*, shows us a Romanian Prime Minister weakened by illness but, most of all, with highly confusing attitudes or reactions, the symptoms of a nervous illness that led to his being admitted to a sanatorium near Paris.

The *Memoirs* end with the solemn audience during which Alexandru Em. Lahovary presented his letter of recall (subsequent to the issue of the decree appointing him Romanian Minister in Paris, in October 1908). The diplomat moved to Paris, leaving behind a world he had tried to understand beyond its diplomatic or administrative appearances (see the fine international relations analysis of the annexation of Bosnia and Herzegovina or the fine observations of political mentalities when he spoke of the Empire's cohesion or the tender descriptions of the Austrian royal family's dramas).

*

* *

Let us add a few words about the *Memoirs* and their author. First of all, we must say that he wrote them in French and they were later translated into Romanian by Dionisie Pippidi. Also, we deem the portraits he drew of his characters, whether they were Ottoman dignitaries, diplomats with positions in Constantinople or Vienna, or the Austrian royal family, as truly remarkable. The way he described the customs of the Ottoman Empire and their relation to the political space or, simply, the everyday life of Constantinople at the beginning of the 20th century, give us the feeling that we are dealing with not only a fine observer but also a talented writer.

Finally, the excursions into the past, into the history and mentalities of the Dualistic Monarchy and particularly its Austrian version, help us picture Alexandru Em. Lahovary as a cultivated author and scholar but also a man of great intuition, something not solely based on his vast diplomatic experience. As for the books Alexandru Em. Lahovary read, they are not only numerous but also diverse, even eclectic. From the *Memoirs* we learn, for instance, that he read Victor Bérard (*La Turquie et l'hellénisme contemporain*, Paris, 1897), Pierre Loti (*Les Désenchantées*) and Aurel Popovici (*Die Vereinigten Staaten von Grossösterreich*, Leipzig, 1906),

as well as Grigore Antipa and Ioan C. Filitti (see the correspondence in the Library of the Romanian Academy). He might have even read Montaigne's *Essays*, and if he had not, he surely knew about them. From natural sciences, to history, to philosophy, he could switch to Count d'Harincourt's "luxurious volume" about training horses for obstacle races or even to the very well-known (in the 1911 Parisian intellectual circles) book written by Henri Moysset, *L'esprit public en Allemagne*.

The *Diplomatic Memoirs* were created, the author tells us, by the careful restoring of the sequence of events of the first decade of the 20th century, with the help of copies of documents kept for his private records. Both the sources and the literary structure are rather different in the two sections of the memoirs. The first section, dedicated to the Constantinople mission, contains more information from the epoch's official documents to which he added anecdotes, descriptions of ceremonies, customs, etc. The second section, which concerns the Vienna period, is characterized by the subtle interaction between the author's personal memory (of the events he lived through, the places he visited, and the people he knew) and his analysis of the international situation based on historical or strategic details.

Laurențiu VLAD

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

A doua ediție a Amintirilor diplomatice ale lui Alexandru Em. Lahovary

Amintirile diplomatice ale lui Alexandru Emanoil Lahovary, pe care le reedităm acum, au văzut pentru prima dată lumina tiparului în *Revista Fundațiilor Regale* în cinci numere din anul 1935 (august-decembrie). Ele erau grupate în două secțiuni, primele trei fascicule fiind dedicate misiunii diplomatului la Constantinopol (1902-1906), iar celelalte, prezenței sale la Viena (1906-1908). Aceste fragmente memorialistice au mai circulat în extrase, publicate în 1935 și 1936 de Imprimeria Națională, care reproduceau fiecare dintre secțiunile amintite mai sus.

În ediția de față am făcut mai multe modificări formale față de primele versiuni. Spre exemplu, am actualizat cratima și am corectat o serie de ortografii greșite, anacronice ori duble, în ultimul caz procedând la o seamă de unificări. Astfel, am înlocuit „d'Aerenthal” cu „d'Aehrenthal”, „Arsake” cu „Arsache”, „Cobourg” cu „Coburg”, „Frantz Iosef” cu „Franz Iosef”, „Ghika” cu „Ghica”, „Herzegovina” cu „Herțegovina”, „Kossovo” cu „Kosovo”, „Luccheni” cu „Lucheni”, „Nury” cu „Noury”, „O'Connor” cu „O'Conor”, „Stokholm” cu „Stockholm” sau „Ministerul Afacerilor Streine” cu „Ministerul Afacerilor Străine”, „război mondial” cu „Război Mondial”, ori „de sigur” cu „desigur”, „dela” cu „de la”, „desiderate” cu „deziderate”, „politicei” cu „politicii”, „proect” cu „proiect”, „sângeac” cu „sandgeak”, „tennis” cu „tenis”, „vre-o” cu „vreo”, „vre-unui” cu „vreunui” etc. Am păstrat totuși câteva detalii arhaizante tocmai pentru a pune în lumină culoarea limbii acelor vremuri („austriaci”, „deslănțuire”, „desmembrare”, „desnodământ”, „desvoltare”, „deșartă”, „humor”, „octomvrie”, „noemvrie”, „plăpămi”, „senșaie”, „septemvrie”, „sforțări”, „stipulațiuni”, „trebue”, „Stambuloff”, „Urussoff”, „Zinovieff” etc.). De asemenea, am conservat și numele autorului, „Lahovary”, exact așa cum semna în documentele oficiale, cu toate că astăzi se folosește destul de frecvent forma „Lahovary”.

Textul diplomatului a fost însoțit de o introducere în care am stăruit asupra biografiei lui Alexandru Em. Lahovary, dar și asupra evenimentelor care au marcat activitatea sa din perioada 1902-1908. Totodată, am inserat și câteva note explicative în care am făcut referire, printre altele, la o seamă de documente inedite, ilustrative, spunem noi, pentru detaliile prezentate în *Amintiri*, documente aflate în

păstrare la Arhivele Naționale Istorice Centrale, respectiv la cele ale Ministerului Afacerilor Externe și la Biblioteca Academiei Române. Mai precizăm că nu am insistat în note asupra personajelor care populează *Amintirile diplomatice* decât pentru a completa, în anumite cazuri, profilele biografice pe care autorul a avut grijă să le contureze în text. În același timp, am semnalat câteva detalii de identificare formală în indicele ediției de față și pentru demnitarilor mai puțin cunoscuți, de mai mică anvergură, pe care îi menționează diplomatul român.

De asemenea, am mai adăugat articolul „Regele Carol I și politica externă”, publicat de diplomat tot în *Revista Fundațiilor Regale* (VI, 5, 1 mai 1939). În acea intervenție, autorul înscria câteva evenimente care au marcat cariera internațională a României în timpul domniei lui Carol I (1866-1914) asociindu-le adesea cu momente din propria sa biografie și activitate diplomatică. De aceea credem că textul la care am făcut acum referire poate fi perceput ca unul de memorialistică diplomatică, astfel că am fi îndreptățiți să-i găsim un loc în prezenta ediție. În fine, am considerat necesar ca un indice selectiv, antroponimic și toponimic, parțial de materii (am avut în vedere doar evenimentele internaționale marcante ale perioadei) să încheie volumul nostru.

Adrian STĂNESCU
Laurențiu VLAD

NOTE ON THE EDITION

Second Edition of Alexandru Em. Lahovary's Diplomatic Memoirs

Alexandru Emanoil Lahovary's *Diplomatic Memoirs*, the revised edition of which we are now publishing, first appeared in *Revista Fundațiilor Regale*, in five issues during 1935 (from August to December). They were divided into two sections; the first three batches were dedicated to the diplomat's mission to Constantinople (1902-1906), and the remaining ones to his stay in Vienna (1906-1908). These fragments of memoirs also circulated as excerpts published in 1935 and 1936 by the National Print House ("Imprimeria Națională"), reproducing each of the aforementioned sections.

In this second edition we made several changes as compared to the first versions. For instance, we updated the use of the dash and corrected spelling errors, obsolete spelling or overlapping spelling, in the latter case making several harmonizations. As a result, we changed: „d'Aerenthal” to „d'Aehrenthal”, „Arsake” to „Arsache”, „Cobourg” to „Coburg”, „Frantz Iosef” to „Franz Iosef”, „Ghika” to „Ghica”, „Herzegovina” to „Herțegovina”, „Kossovo” to „Kosovo”, „Luccheni” to „Lucheni”, „Nury” to „Noury”, „O'Connor” to „O'Conor”, „Stokholm” to „Stockholm”, or „Ministerul Afacerilor Streine” to „Ministerul Afacerilor Străine”, „război mondial” to „Război Mondial”, or „de sigur” to „desigur” „dela” to „de la”, „desiderate” to „deziderate”, „politice” to „politici”, „proect” to „proiect”, „sângeac” to „sandgeac”, „tennis” to „tenis”, „vre-o” to „vreo”, „vre-unui” to „vreunui”, etc. We kept a few archaic details, however, precisely to emphasize the color of the language of those times (“austriaci”, “deslănțuire”, “desmembrare”, “desnodământ”, “desvoltare”, “deșartă”, “humor”, “octomvrie”, “noemvrie”, “plăpămi”, “senzație”, “septemvrie”, “sforțări”, “stipulațiuni”, “trebue”, “Stambuloff”, “Urussoff”, “Zinovieff”, etc.). We also kept the name of the author, “Lahovary”, exactly as he used it to sign official documents, in spite of today's favoring the use of the spelling “Lahovary”.

The diplomat's text was accompanied by an introduction where we insisted on [the details of] Alexandru Em. Lahovary's biography and also on the landmark events of his professional life between 1902 and 1908. In addition, we inserted a few explanatory notes making reference to a number of new documents which, in

our opinion, help flesh out the details reported in the memories, documents that are presently kept in the Central Historical National Archives and in the Archives of the Ministry of Foreign Affairs and the Library of the Romanian Academy. It should also be noted that our notes did not develop the characters present in the *Diplomatic Memoirs* further, except to complete, in some cases, the biographical profiles the author had already outlined in the text. At the same time, we flagged a few formal identifying details in the index of the present edition for the less well-known dignitaries (the ones of lesser importance) mentioned by the Romanian diplomat.

We also added the article “Regele Carol I și politica externă” [“King Carol I and Foreign Policy”], published by the diplomat in *Revista Fundațiilor Regale* (VI, 5, 1 May 1939). In this text, the author lists a few events that defined Romania’s international image during the reign of Carol I, often associating these events with episodes in his own biography or diplomatic career. We believe that the aforementioned text qualifies as diplomatic memoirs; therefore we have rightfully included it in the present edition. Finally, it was our decision to add a selective index of the names and subject matters (we took into account only the landmark international events of the period), as a conclusion to our volume.

Adrian STĂNESCU
Laurențiu VLAD

AMINTIRI DIPLOMATICE

*Constantinopol (1902-1906)*¹

I

În ianuarie 1902, Ministrul României la Constantinopol, Alexandru I. Ghica-Brigadier², se afla în concediu la Paris, grav atins de o boală care avea să-i pună capăt vieții două luni mai târziu.

¹ Textul relativ la misiunea de la Constantinopol a fost preluat din trei numere consecutive ale *Revistei Fundațiilor Regale*, II, 8, 1 august 1935, pp. 318-337; 9, 1 septembrie 1935, pp. 550-569; 10, 1 octombrie 1935, pp. 80-103. Numărul din august avea și o notiță a redacției care introducea prima parte a *Amintirilor diplomatice*, pe care o reproducem în cele ce urmează: „În cursul unei cariere excepțional de lungi și de strălucite, autorul paginilor de istorie diplomatică pe care le publicăm cu începere de astăzi, d. Alexandru Em. Lahovary, a avut, ca nimeni altul, prilejul să adune amintiri. / Din 1877, când debuta ca Atașat la Agenția diplomatică din Paris, până în prezent, – când ocupă înaltul post de Președinte al Consiliului diplomatic al României; – ca reprezentant al țării la Viena, la Paris și la Roma; – în Petersburgul țarului Alexandru al II-lea și în capitala lui Abdul Hamid, – d-sa a trăit, se poate spune, întreaga dezvoltare a diplomației române, de la începuturile cele mai modeste până la organizarea din zilele noastre. / În același timp, observator atent și informat al evenimentelor internaționale (e de ajuns să amintim că d-sa a fost Ministrul României la Paris în momentul izbucnirii marelui război), d. Al. Em. Lahovary a putut să cunoască și să rețină fapte de un interes considerabil, nu numai pentru țara noastră, dar și pentru politica europeană. / Aceste fapte, d. Al. Em. Lahovary își propune să le evoce în cadrul unor amintiri, ce vor îmbrățișa întreaga d-sale carieră diplomatică. Pe lângă însemnările și reflexiile memorialistului, *Amintirile* vor da la iveală și o serie de documente, a căror publicare, conferind operei așteptate o însemnată valoare obiectivă, va spori în aceeași măsură îndatorirea noastră pentru cel ce ni le-a păstrat.”

² Alexandru I. Ghica-Brigadier (1847-1902) a văzut lumina zilei la Iași. Era întâiul fiu al lui Ion Ghica și al Eufrosinei Filipescu. A făcut studii juridice la Paris, iar apoi s-a dedicat diplomației, unde a deținut, de-a lungul timpului, posturi importante de Consul, de Agent ori de Ministru la Budapesta, Sofia sau Belgrad. Ca și Alexandru I. Ghica, frații săi, Grigore și Emil au fost diplomați de carieră. Precizăm că am reținut în notele și comentariile noastre detaliile biografice ale unor diplomați, negociatori, șefi ai departamentelor de Afaceri Străine (fie români, fie străini), detalii ce nu au fost evocate în textul

Tocmai în acest timp, două afaceri importante, cărora Turcia le acorda un deosebit interes și care prilejuiseră mai multe intervenții stăruitoare ale Porții la București, făceau de neapărată trebuință prezența unui reprezentant autorizat al nostru la Constantinopol.

Doritoare să pună capăt regimului Capitulațiunilor, de care România se bucura în fapt de pe timpul Războiului din 1877-1878, Turcia stăruia să împingă guvernul nostru la iscălirea unei convenții consulare, care ne-ar fi lipsit de folosința acestui regim, și de care guvernul otoman nădăjduia să se slujească în fața puterilor europene, ca de un precedent.

Pe de altă parte, personaje cu trecere la Poartă și la Palat încercau să reînvie, în folosul lor, unele revendicări neîntemeiate, privind bunuri pe care pretindeau că ar fi aparținut vacufurilor³ înainte de alipirea Dobrogei la România. În mai multe rânduri guvernul român avusese de înfruntat aceste solicitări, pe care izbutise să le zădărnicească.

Cu scopul de a se da totuși o satisfacție Porții, care, de atâta vreme, stăruia pentru rezolvarea definitivă a două chestiuni atât de spinoase, am fost trimis, în

Amintirilor de Alexandru Em. Lahovary. Le-am preluat din: *Anuarul diplomatic și consular al României pe anul 1891*, Imprimeria Statului, București, 1891 (am consultat și ediția din 1894); Ion MAMINA, Ion BULEI, *Guverne și guvernanți (1866-1914)*, Editura Silex, București, 1994 (am avut în vedere și continuarea acestui volum, realizată de Ion Mamina și Ion Scurtu); Lucian PREDESCU, *Enciclopedia României. Cugetarea*, ediție anastatică, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, București, 1999; *Documente diplomatice române. 1883*, Seria I, Volumul 11, volum realizat de Aliun CIUPALĂ, Rudolf DINU, Antal LUKÁKS, cuvânt înainte de Mihai Răzvan UNGUREANU, introducere de Rudolf DINU, Editura Academiei Române, București, 2006; *Enciclopedia Britannica* (ediție on-line); *Janus* (Catalog on-line al arhivelor și colecțiilor de manuscrise din Cambridge: <http://janus.lib.cam.ac.uk>); *Lexikon Geschichte Baden-Württemberg* (ediție on-line); arhiva on-line a jurnalului *New York Times* (<http://query.nytimes.com/mem/archive-free>). Nu am avut în vedere toate personajele care apar în *Amintiri*, unele dintre ele extrem de bine cunoscute în epocă, politicieni sau suverani, inclusiv cu familiile lor, cărora oricum Alexandru Em. Lahovary le-a conturat profilul biografic.

³ Vacufuri: donații pioase; venituri obținute dintr-o seamă de proprietăți aflate în întreținerea unor instituții religioase musulmane de binefacere. Pentru termenii turcești am folosit glosarele de la sfârșitul volumelor lui Ion MATEI, *Reprezentanții diplomatici (capuchehâi) ai Țării Românești la Poarta otomană*, ediție îngrijită de Nagy PIENARU și Tudor TEOTEOI, Editura Academiei Române, București, 2008, respectiv Ion CHIRTOAGĂ, *Imperiul otoman și Sud-Estul European*, Editura Istros, Brăila, 2005, precum și datele din Alexandru CIORĂNESCU, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora ȘANDRU-MEHEDINȚI și Magdalena POPESCU-MARIN, Editura Saeculum I.O., București, 2002 sau din *Dex Online*.

ianuarie 1902, la Constantinopol, cu misiunea să girez Legațiunea României al cărei titular aveam să fiu numit – în calitate de Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar – două luni mai târziu, după moartea lui Alexandru Ghica, deținătorul postului.

Nu fără multă trudă am reușit să târăgănez vreme de peste patru ani, cât a ținut misiunea mea în Turcia, negocierea ambelor acestor afaceri, astăzi definitiv îngropate.

Alături de ele însă și din primul moment al sosirii mele la Constantinopol, altă problemă, – de cel mai înalt interes pentru prestigiul României în Orient, – a avut darul să mă preocupe: necesitatea reînțelegerii străduințelor noastre în vederea recunoașterii naționalității române în Turcia.

Tot zelul și toată activitatea predecesorilor mei, T.G. Djuvara⁴ și Al.I. Ghica, nu izbutiseră să ducă la bun sfârșit și această negociere atât de delicată. Nereușita acțiunii noastre cu scopul de a obține înființarea unei episcopii române la Constantinopol (1898) descurajase profund pe toți prietenii cauzei românești.

Pe de altă parte, politica de economii riguroase pe care România fusese silită să o urmeze, începând din 1901, ne obligase să tăiem subvențiile cuvenite la o mare parte din școlile noastre din Turcia și contribuise să dea impresiunea că România se dezinteresează de deșteptarea conștiinței naționale a fiilor ei, supuși Sultanului.

Începută sub asemenea auspicii, această acțiune diplomatică se anunța anevoioasă; ea s-a sfârșit totuși – spre deplina noastră mulțumire – cu iradeaua⁵ imperială din 9 mai 1905⁶.

În paginile care vor urma, voi căuta să înfățișez – grație notelor și documentelor păstrate de mine în copie – diferitele faze prin care au trecut negocierile acestei chestiuni atât de strâns legate de prestigiul României în Orient.

⁴ Trandafir G. Djuvara (1856-1935) s-a născut la Brăila și era fratele omului politic Alexandru G. Djuvara. A urmat literale, filosofia și științele politice la Paris și la Bruxelles. A fost reprezentant diplomatic al României la Sofia (1888-1891), la Constantinopol (1896-1899), la Bruxelles (1909-1920) și la Atena (1920-1924). A publicat, pe lângă mai multe studii literare, economice și de relații internaționale, un interesant volum de memorii: *Mes missions diplomatiques: Belgrade – Sofia – Constantinople. Galatz – Bruxelles – Le Havre. Luxembourg – Athènes (1887-1925)*.

⁵ Iradea: decret, ordin al Sultanului.

⁶ Detalii bibliografice cu privire la activitatea diplomatică desfășurată de oficialii români în primii ai veacului al XX-lea, cu referire la momentele evocate de Alexandru Em. Lahovary în *Amintirile* sale de la Constantinopol au fost semnalate în introducerea noastră la nota 3.

*

* *

Curând după numirea mea la Constantinopol, am fost primit în audiență solemnă de Sultanul Abdul Hamid, la palatul Yldiz, pentru remiterea scrisorilor mele de acreditare.

La 26 aprilie 1902, fusesem înștiințat oficial că voi fi primit de Sultan a doua zi, vineri, după ceremonia Selamlâkului⁷. Cunoscând însă obiceiul locului, din experiența predecesorilor mei și din aceea a tuturor colegilor, mă așteptam ca audiența să fie amânată de mai multe ori și timp de săptămâni întregi⁸. N-am fost deci cătuși de puțin mirat când, în noaptea de joi spre vineri, am primit o scrisoare de la Primul nostru Dragoman⁹, care-mi făcea cunoscut că Noury Bey¹⁰, Secretarul general al Ministrului de Afaceri Străine, îl invitase să treacă pe la dânsul fără întârziere, că răspunsese acestei chemări târziu după miezul nopții și că, din ordinul Ministrului de Afaceri Străine, Noury Bey îi făcuse cunoscută zădărnicia comunicării primită câteva ceasuri mai devreme, după care audiența trebuia să aibă loc vineri, și-i dăduse vestea că, printr-o nouă iradea a Sultanului, aceasta fusese amânată pentru luni la ceasurile trei¹¹.

⁷ Selamlâk: încăpere rezervată bărbaților; spațiu pentru recepții; compliment, închinăciune; aici, ceremonie prin care Sultanul primea pe oficialii politici.

⁸ O primă solicitare a audienței a avut loc pe 25 martie / 7 aprilie 1902 într-o notă a lui Alexandru Em. Lahovary către Tevfik Pașa, Ministru de Externe al Imperiului otoman; vezi Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), fond „Dosare personale”, 77, L 7, vol. 2, nepaginat” – Anexa 1.

⁹ Dragoman: tâlmaci, traducător, membru al unui serviciu de profil în cadrul unei reprezentanțe diplomatice; un vechi precept coranic îi împiedica pe turci să învețe alte limbi în afara celei materne, de aceea pentru această slujbă erau angajați străini. Primul Dragoman al Legației României la Constantinopol era pe aunci Alphonse Lahaille (născut în februarie 1850), care se găsea la Reprezentanța guvernului de la București în capitala Imperiului otoman din mai 1879 (la început în calitate de Secretar-interpret).

¹⁰ Bey (Beg): titlu (senior) purtat la origine de șefii de trib, iar apoi de înalții dregători militari și civili; a fost utilizat și pentru domnii Țărilor Române. Noury Bey era Secretar general al Ministerului Afacerilor Străine de la Constantinopol de mai multă vreme. Participase în această calitate în delegația turcă de la Conferința internațională a păcii de la Haga din iulie 1899.

¹¹ Audiența a avut loc pe data de 29 aprilie / 12 mai 1902; AMAE, fond „Dosare personale”, 77, L 7, vol. 2, nepaginat, raport al lui Alexandru Em. Lahovary adresat lui Constantin Stoicescu, Ministru ad-interim al Afacerilor Străine de la București, 29 aprilie 1902, nepaginat.

Procedeul cam neobișnuit de care se folosise Tevfik Pașa¹² pentru a-mi aduce la cunoștință contra-ordinul imperial, era sortit să-i evite dificultatea de a formula în scris explicația capriciilor Sultanului, care, în aceeași zi, la interval de câteva ceasuri, nu se sfiise să dea succesiv două iradele contradictorii. Ar fi fost cu totul inutil să mă formalizez de asemenea procedări, cu care toată lumea era deprinsă la Constantinopol și care nu implica nici un indiciu de defavoare, nici chiar o lipsă de curtenie, ci numai o manifestare a unui liber arbitru ce lua mai mult forma de adevărat capriciu.

În ziua stabilită, la ceasul 1 după amiază (6 după ora turcă), întreg personalul legației și al consulatului general se găsea adunat, în mare ținută, în salonul meu, așteptând pe Maestrul de ceremonii, care trebuia să vină să ne ia cu trăsurile Palatului. În locul lui, m-am pomenit cu un tânăr ofițer de ordonanță, trimis în grabă de Sultan să mă înștiințeze că audiența era amânată cu două ore și că n-aveam să fiu primit decât la ceasurile 8 după ora turcă (3 după amiază).

În sfârșit, sosiră trăsurile de gală ale Palatului. Odată cu ele, Hilmi Bey, Maestrul de ceremonii al Curții Imperiale, venea să mă ia și, după câteva clipe de odihnă, mă invita să plecăm la Palat.

În fruntea cortegiului, îmbrăcați în uniforma nouă, călăreau cei doi cavași¹³ ai legației și unul din aceia ai consulatului general. În urma lor, un „piquer” al Curții, precedând prima trăsură, în care luasem loc cu Hilmi Bey. Alte trei trăsurile ale Palatului Duceau pe d-nii George Derussi¹⁴, Secretar al legației, J. Lahovary, Atașat, Gheorghe Bengescu, Consul general, și pe dragomanii legației și ai consulatului¹⁵.

¹² Tevfik Pașa (1845-1936) a deținut în trei rânduri funcția de Mare Vizir (1908, 1918, 1920), fiind totodată și un cunoscut diplomat, care a reprezentat Imperiul otoman la Roma, Viena, Berlin, Atena, dar și la Congresul de pace ce a urmat Primului Război Mondial, unde a refuzat să semneze Tratatul de la Sèvres (1920).

¹³ Cavași: soldați din garda domnească, agenți de poliție; aici, soldați de gardă, de protocol, pe lângă legație.

¹⁴ George (Gheorghe) Derussi (1870-1931) avea studii de litere și de drept la Paris, respectiv la București. A urcat toate treptele carierei diplomatice ajungând Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar la Sofia (1913-1916), Stockholm (1917, 1919), Copenhaga (1917) și Berna (1919-1921). La începutul anilor '20 ai veacului al XX-lea a demisionat din diplomație și a intrat în politică, devenind membru al Partidul Conservator Democrat. A fost deputat, senator și Ministru al Afacerilor Străine (1921-1922).

¹⁵ Mai erau prezenți dragomanii Alphonse Lahaille și Constantin, de viceconsulul S. Grecianu, căpitanul Mizzi și doctorul Stékoulis; vezi raportul din 29 aprilie / 12 mai 1902 adresat de Alexandru Em. Lahovary lui Constantin Stoicescu, Ministru ad-interim al Afacerilor Străine de la București; AMAE, fond „Dosare personale”, 77, L 7, vol. 2, nepaginat.

Trecând aproape la pas prin toată Pera am ajuns, după 40 de minute, la palatul Yıldız. Pe treptele peronului ne aștepta Memduh-Bey, Șambelanul Sultanului; pe peron se afla și Ibrahim Bey, Marele Maestru de ceremonii al Curții Imperiale.

După o scurtă prezentare, am fost condus într-un salon încăpător, unde mă aștepta Ministrul Afacerilor Străine, în mijlocul unui mare număr de generali și de șambelani. După 10 minute fui avizat că Majestatea Sa era gata să mă primească. La capătul unui mare salon, o ușă se deschidea asupra unui salon mai mic, unde se afla Sultanul, în picioare, în mică ținută de general, fără galoane și fireturi, purtând Marele Cordon al Stelei României și placa împodobită cu briliante a ordinului İmtiaz.

După ce m-am aplecat de trei ori, conform protocolului, înaintea Suveranului, m-am apropiat de Majestatea Sa împreună cu Tevfik Pașa și, prezentându-i scrisorile de acreditare¹⁶, i-am citit discursul pregătit din timp, a cărui copie o comunicasem ministrului îndată după sosirea mea în Constantinopol¹⁷. Sultanul m-a ascultat până la sfârșit, cu aerul că acordă o atenție deosebită cuvântării, pe care o înțelegea desigur foarte bine, judecând după semnele aprobative cu care o întovărășea. Abia isprăvisem și Tevfik Pașa se grăbi să traducă cuvintele mele, înmânând în același timp Sultanului și textul în limba turcă, pe care acesta se prefăcu a-l parcurge, înainte de a-mi răspunde. Apoi ministrul îmi traduse vorbele augustului său stăpân. Cu glas încet și grăbit, Sultanul îmi spunea că e bucuros să mă primească în calitate de reprezentant al Majestății Sale Regele României, că nădăjduiește că bunele raporturi existente între cele două țări aveau să se menție și să devină și mai strânse în viitor, că, din parte-i, avea să mă ajute în misiunea mea, acordându-mi încrederea de care se bucuraseră predecesorii mei.

Punând capăt audienței¹⁸, Majestatea Sa mi-a întins mâna și mi-a îngăduit să-i prezint persoanele de care eram însoțit. A adăugat apoi că mă va vedea cu plăcere vinerea următoare la Selamlâk, și că își propunea să mă primească în audiență privată, după ceremonie.

¹⁶ Scrisoarea de acreditare, cu formulele protocolare ale timpului, semnată de Carol I și contrasemnată de Ion I.C. Brătianu în *Ibid.*, 18 martie 1902, nepaginat – Anexa 2.

¹⁷ O copie a discursului în *Ibid.*, fond „Constantinopol”, problema „Personal”, vol. 13, nedatat, nepaginat – Anexa 3. Discursul a văzut lumina tiparului și în jurnalul de limbă franceză, *Stamboul*, 107, 30 aprilie / 13 mai 1902; apud *Ibid.*, fond „Constantinopol”, problema „Personal”, vol. 13, nepaginat. În același dosar există și relatările din *Levant Herald* și *Moniteur Oriental* din 29 aprilie / 12 mai 1902, în care erau evocați și cei care l-au însoțit la Palat pe Alexandru Em. Lahovary și pe care îi evocă și diplomatul în *Amintiri*.

¹⁸ Desfășurarea audienței solemne, ca și succesiunea momentelor care au premers-o, am regăsit-o, chiar în aceiași termeni, în raportul din 29 aprilie / 12 mai 1902 adresat de Alexandru Em. Lahovary lui Constantin Stoicescu, Ministru ad-interim al Afacerilor Străine de la București; *Ibid.*, fond „Dosare personale”, 77, L 7, vol. 2, nepaginat – Anexa 4.

După reîntrirea Sultanului în apartamentele sale, ni s-au oferit băuturi răcoritoare, sirop de smeură cu esență de trandafiri și o excelentă cafea, servită în zarfuri de argint împodobite cu diamante¹⁹.

*
* *

Nu e ușor să rezumi în câteva trăsături o personalitate atât de interesantă ca aceea a lui Abdul Hamid. Din cauza politicii sale față de Armeni, i se dăduse porecla „Sultanul Roșu”. Masacrele ordonate de el au fost niște represalii teribile, cu care răspundea atentatelor organizate de Armeni în inima chiar a Constantinopolului, unde palatul Băncii Otomane a avut de suferit un atac cu bombe incendiare. Ambasadorul Germaniei, Baronul de Marschall²⁰, găsea cu toate acestea o scuză Sultanului, și-mi spunea că fusese necesară această represiune atât de sângeroasă pentru a pune capăt terorismului armean. El nu se sfia să compare măsurile crude luate de Sultan cu acele nu mai puțin sângeroase la care fuseseră nevoite să recurgă armatele versailleze în ultimele zile ale Comunei, în mai 1871, la Paris.

Sultanul avea obiceiul de a lua la cunoștință de micile notițe ale spionilor și agenților secreți care obișnuiau să trimeată la palatul Yldiz lui Tahsin Pașa²¹, Prim Secretar al Sultanului, rapoartele lor. Acestor indivizi li se dădeau la Constantinople numele de „journalistes”²².

¹⁹ Precizăm că, în conformitate cu uzanțele protocolare, Alexandru Em. Lahovary a trebuit să facă vizite sau să-și anunțe prezența la Constantinopol prin epistole speciale celor pe care i-a întâlnit cu ocazia audienței solemne, respectiv miniștrilor sau altor oficialități înalte din administrația otomană. În total, Dragomanatul Legației României a înregistrat un număr de 44 de persoane; *Ibid.*, fond „Constantinopol”, problema „Personal”, vol. 13, nedatat, nepaginat.

²⁰ Adolf Marschall von Biberstein (1842-1912) făcuse studii de drept și avea o oarecare experiență politică activând în rândul conservatorilor germani, devenind chiar deputat. În diplomație s-a remarcat ca reprezentant al Kaiserului la Constantinopol și Londra. În ultimul deceniu al veacului al XIX-lea a fost și titular al Ministerului Afacerilor Străine al Imperiului german.

²¹ Pașa: vine de la cuvântul turc „baş”, căpetenie; titlu purtat la origini de fiii Sultanului, iar mai apoi și de alte persoane din anturajul Împăratului sau din elita politică otomană.

²² „Jurnalci”, adică autori de rapoarte (jurnale). Sistemul, înființat de Abdul Hamid al II-lea, își propusese să supravegheze pe toți funcționarii și oamenii politici din Imperiu, indiferent de rang. El încuraja delatiunea, astfel că oricine putea redacta astfel de rapoarte. Documentele respective erau trimise la Palat, organismul care coordona acest control de tip polițienesc, paralel cu verificările obișnuite ale Ministerului Poliției, unde era decisă soarta celor denunțați. Vezi, spre exemplu, *Istoria Imperiului otoman* (coordo-

Abdul Hamid era cunoscut pentru lipsa lui de curaj. La reședința sa, palatul Yldiz, precauțiunile cele mai strașnice erau luate pentru a-i asigura securitatea personală. Teama lui de atentate era atât de mare, încât nu părea decât foarte rar palatul Yldiz, împrejmuit cu ziduri înalte și păzit de trupe numeroase, mai ales albaneze.

Un străin, în trecere prin Constantinopol, exprimându-și odată mirarea, la Cercle d'Orient²³, unde fusese invitat, că o capitală atât de mare era lipsită de lumină electrică și de tramvaie, a căpătat următorul răspuns: „Pentru așa ceva ar fi nevoie să se importe în Turcia un număr oarecare de dinamuri și Abdul Hamid nu o permite. Cuvântul *dinam* [sublinierea autorului] sună rău în urechile lui și-i amintește dinamita de care s-au slujit Armenii în atacul lor împotriva Băncii Otomane”²⁴.

Cu atât mai mare a fost uimirea celor ce asistau la Selamlâk într-o zi, când un puternic cutremur a făcut să cadă tavanul moscheei. Toți câți erau de față, generali, adjuncți, înalți demnitari, au căutat să fugă, care pe unde putea; singur Sultanul rămase nemișcat la locul lui.

În legătură cu această slăbiciune a Sultanului, d. Constans²⁵, Ambasadorul Franței, mi-a povestit într-o zi când dejuna la mine, o întâmplare în care fusese amestecat, și care merită să fie amintită.

Chemat odată în mare grabă la Palat, Primul Dragoman al ambasadei fusese primit acolo de Tahsin Pașa, Primul Secretar al Sultanului, care-i arătase un număr din *Illustration* înfățișând sosirea președintelui republicii la parada de 14 iulie, la Longchamp. Trăsura prezidențială era înconjurată de călăreți din garda republicană.

„Sultanul, – explicase Tashin Pașa, – a fost impresionat de mărimea și de frumusețea cailor acestei escorte și ține neapărat să-și procure câțiva cai de aceeași talie. M[ajestatea] Sa dorește să-i aibă în Constantinopol cât mai curând și roagă pe d. Constans să-i facă acest serviciu, telegrafînd de urgență la Quai d'Orsay”.

Ambasadorul neînțelegând motivele acestei hotărâri, nici pricina grabei, dar cunoscând bine sărăcia tezaurului turc, pretinsese la Yldiz trimiterea telegrafică a

nator: Robert MANTRAN), traducere de Cristina BÂRSAN, Editura All, București, 2001, p. 450.

²³ Cercle d'Orient: club, loc de reuniune și de dialog pentru diplomații străini acreditați la Constantinopol; era un edificiu situat în Pera, operă a arhitectului Alexandre Vallaur, construit către sfârșitul veacului al XIX-lea; la parter funcționau magazine, la primul etaj, săli de bal și de întrunire, iar la cel de-al doilea, apartamente; avea și reputația de loc de întâlnire al spionilor.

²⁴ În anul 1896.

²⁵ Jean Antoine Ernest Constans (1833-1913) a fost în anii '80 ai secolului al XIX-lea guvernator al Indochinei franceze, iar de la sfârșitul veacului până către încheierea primului deceniu al celui următor, Ambasador al Franței la Constantinopol.

banilor necesari cumpărării cailor; spre marea lui mirare, cererea fu imediat satisfăcută.

Din ordinul Sultanului, caii trebuiau expediați neîntârziat spre Constantinopol și sosirea lor la diferitele frontiere semnalată telegrafic ambasadei, pentru ca – la rândul ei – aceasta să poată înștiința Palatul. La stațiunea de graniță Mustafa Pașa, un tren special turcesc aștepta caii pentru a-i transporta repede la Constantinopol.

La ambasadă, nimeni nu ajunsese să înțeleagă acest capriciu al Sultanului. Taina nu fu lămurită decât câteva zile mai târziu, cu prilejul vizitei anuale pe care, după datina veche, Sultanul obișnuia să o facă la palatul și moscheia din Dolma Bagce. Ca să ajungă până acolo, el trebuia să părăsească parcul Yldiz și să treacă prin mai multe mahalale turcești, într-o trăsură mică și joasă, în care stătea ghemuit, cu coșul pe jumătate ridicat. În această împrejurare, înconjurat de caii voinici ai gărzii republicane, ale căror trupuri ascundeau cu totul trăsura, Abdul Hamid se va fi simțit măcar atunci, la adăpost de orice atentat.

Aceasta nu fu de altfel singura împrejurare când Sultanul găsisese cu cale să recurgă la serviciile Ambasadei franceze pentru unele comisioane de ordin personal, ce urmau a fi executate la Paris.

Altădată, – îmi povestea d. Constans, – Primul Dragoman al ambasadei, d. Rouet fusese chemat la Palat, unde Tahsin Pașa îi spuse că una din tinerele circasiene din Harem, favorită a Sultanului, era pe cale de a deveni mamă. Abdul Hamid voia să dăruiască pruncului imperial o rufărie bogată, și d. Constans fu rugat să o comande cât mai curând la Paris.

Un cek important însoțea această rugămintă.

Sultanul avea în serviciul său, ca șef de muzică, la Yldiz Kiosc, un artist spaniol, căruia îi conferise gradul și solda de general.

La Palat mai era angajată și o trupă italiană de operă, care dădea reprezentații rezervate Sultanului, principeselor imperiale și numerosului personal al Palatului. Toate femeile asistau la spectacol în loji zăbrelite; numai rareori diplomații străini erau invitați la aceste reprezentații.

Într-o vineri, după terminarea Selamlâkului, la care asistasem, Ibrahim Pașa, Introducătorul ambasadurilor, vroind probabil să-mi facă o amabilitate, îmi spuse că M[ajestatea] Sa Imperială Sultanul ar fi dorit mult să mă invite la o reprezentație de operă la Yldiz dar că, deocamdată, starea „Primei Donne” nu îi permitea să se arate pe scenă. Un gest rotund, pe burtă, a ambelor mâini, însoțea explicația lui Ibrahim Pașa.

Îi era greu cuiva să se creadă în Europa, abia acum treizeci de ani, când citea în ziarul francez *Stambul* o informație de felul acesta: „S[a] M[ajesté] I[m]périale] le Sultan, dans sa haute bienveillance, a daigné conférer les distinctions honorifiques ci-après: 1. Le Grand Cordon du Medjidié à Chérif Pacha, Directeur général

de Douanes; 2. Le grand Cordon du Chefakat à ses trois épouses et 3. La 2-ème classe du même ordre à ses trois bellemères!”

Celui care s-ar fi arătat surprins de o favoare atât de originală și atât de neașteptată i se atrăgea atenția asupra faptului că preceptele Coranului impun omului cu mai multe neveste legitime o perfectă egalitate de tratament a lor.

De câte ori nu mi s-a dat că citesc în *Stambul* vreo comunicare în felul următor: „S[a] M[ajesté] Impériale le Sultan dans sa haute bienveillance a daigné ordonner que les appointements du mois de Février dernier soient payés le 1-er Novembre à tout les fonctionnaires”. Nimeni nu se mira de o asemenea întârziere de câte 9-10 luni și câteodată și mai mare.

O observațiune curioasă mi s-a întâmplat să aud de la un bun și fervent catolic, Baronul Testa²⁶, Prim Dragoman al Ambasadei germane. El spunea că religiunea Islamului ar putea fi calificată – cu oarecare dreptate – ca cea mai frumoasă, pentru că ea pune pe om direct și fără nici un intermediar în fața lui Dumnezeu. Musulmanului nu-i trebuie o moschee pentru a se ruga; un simplu covoraș așezat pe jos, chiar în aer liber, cu fața la răsărit, îi ajunge pentru a se ruga în genunchi lui Dumnezeu.

Baronul Testa avea cea mai înaltă idee despre Islam; el pretindea că niciodată nu vei vedea pe un musulman trecând la creștinism pentru că, în ochii lui, Islamismul reprezintă o religie mai înaltă. Dacă ar părăsi-o ar crede că decade.

Cine n-a trăit la Constantinopol sub domnia lui Abdul Hamid, cu greu își poate închipui condițiile în care se tratau afacerile cele mai importante, dezordinea finanțelor, corupția funcționarilor, – de la demnitarii din imediata apropiere a Sultanului, până la cel din urmă impieगत deprins cu bacșișul. Nici o negociere diplomatică nu se putea lipsi de a recurge la unele procedee destul de puțin corecte. Aceasta explică pentru ce, pe lângă personalul diplomatic obișnuit, ambasadele și legațiunile acreditate la Constantinopol se slujeau de dragomani, recrutați în genere la fața locului dintre Levantini, ori dintre alți supuși creștini ai Porții. Acestora le revenea sarcina – de o delicateță uneori dubioasă – de a-și asigura *concurșuri prețioase* [s.a.] la Poartă și la Palat.

O particularitate ciudată însoțea fiecare schimbare de guvern; odată cu numirea unui nou Mare Vizir²⁷, Sultanul confirma ori numea un nou Șeik-ul-Islam (șef spiritual al Musulmanilor) și... un Mare Eunuc²⁸. Aceste trei înalte personaje erau singurele care aveau dreptul la titlul de „Alteț”, și influența lor era de multe

²⁶ Făcea parte dintr-o familie originară din Genova, care a dat mulți diplomați, ce au servit mai multe state europene.

²⁷ Mare Vizir: deținător al sigiliului; cea mai înaltă demnitate în Imperiul otoman, având aici atribuții de prim ministru al guvernului de la Constantinopol.

²⁸ Mare Eunuc: conducător al serviciului de pază al haremului Sultanului.

ori pusă la încercare de reprezentanții Puterilor străine la Constantinopol. Astfel, un tânăr și elegant bey, fiul Șeik-ul-Islamului, frecventator asiduă al ambasadelor, se arăta foarte interesat în chestiunile de politică externă la ordinea zilei, pentru a se oferi să fie lângă Alteța Sa Șeik-ul-Islamului, tatăl său, interpretul dorințelor cutărei sau cutărei misiuni străine.

Astfel de oferte, rareori dezinteresate, veneau uneori și din partea vreunui funcționar important sau a unui înalt demnitar al Palatului. Pentru a nu cheltui degeaba bani, tot secretul în primirea ori respingerea lor consta în a fi inițiat în mod exact de gradul de influență cu care se lăudau autorii unor asemenea propuneri.

Constantinopolul era plin de străini, mai mult sau mai puțin necinstiți, în căutarea vreunor concesiuni fructuoase. Cunoscând obiceiul pământului, ei, știau că n-au nimic de așteptat, câtă vreme nu vor fi făgăduit comisioane grase funcționarilor importanți ai Porții și chiar înalților demnitari ai Palatului.

În preajma unificării Datoriei Otomane²⁹, domnea printre persoanele interesate în această operație o oarecare îngrijorare, datorită întârzierii iradei Sultanului, care trebuia să desăvârșească acordul. Având prilejul să vorbesc despre acest subiect cu Baronul Testa, Prim Dragoman al Ambasadei germane, acesta mi-a spus: „Zăbava nu trebuie să vă mire; așa procedează totdeauna Sultanul, când e vorba de o concesiune însemnată: el lasă timp favoriților săi să-și încaseze partea lor de comision”.

*
* *

Insuccesul demersurilor încercate de predecesorii mei în favoarea Românilor din Turcia se datora, de sigur, în oarecare măsură, și faptului că ei se mulțumiseră să trateze cu Poarta și cu Patriarhatul, fără să fi căutat a informa Marile Puteri de legitimitatea revendicărilor noastre și fără să fi căutat în prealabil a câștiga pentru noi opinia publică europeană. De aceea, din prima zi a sosirii mele în Constantinopol,

²⁹ Criza orientală din 1875-1878 a determinat falimentul financiar al Imperiului otoman. Astfel, în 1881, autoritățile de la Constantinopol au negociat cu creditorii occidentali o reducere, precum și eșalonare a întregii datorii otomane, garantând cu veniturile ce se obțineau sigur din monopolul sării, al taxelor pe tutun ori de timbru. Aceste surse financiare erau puse sub controlul unei Administrații a Datoriei Otomane, o instituție independentă față de Ministerul de Finanțe. Ea era coordonată de un consiliu care-i avea în compunere pe reprezentanții celor ce dețineau titluri otomane: un austriac, un englez, un francez, un german, un italian, un turc și un bancher din Galata. Desigur că, indiferent de soluția, care părea să fie inspirată pe moment, înființarea și funcționarea Administrației Datoriei Otomane avea să afecteze serios suveranitatea Imperiului. Vezi, spre exemplu, *Istoria Imperiului otoman*, pp. 455-456.

am căutat să informez, zi cu zi, ambasadele de fazele prin care avea să treacă chestiunea Românilor, asigurându-mi în chipul acesta un sprijin prețios în negocierile mele cu Poarta.

În cursul primelor luni ale misiunii, m-am mulțumit să mă orientez în mediul nou în care aveam să lucrez, și să stabilesc legături la Poartă, la Palat și în diferite ambasade – cu personalitățile cu care aveam să tratez chestiunea, pentru mine atât de importantă, a cunoașterii conaționaliilor noștri.

Pe Ambasadorul Rusiei, d. Zinovieff³⁰, îl cunoșteam de la Petrograd, unde, cu douăzeci de ani înainte, fiind Prim Secretar de legăție și însărcinat cu afaceri interimare al legățiunii noastre, avusesem de tratat cu dânsul mai multe afaceri diplomatice. D. Zinovieff era atunci șeful despărțământului asiatic, în atribuțiunile căruia intrau încă și chestiunile privitoare la România.

Ambasadorul Angliei la Constantinopol, Sir Nicholas O’Conor³¹, și acel al Franței, d. Constans, m-au asigurat din primul moment de sprijinul lor nelimitat, ca și Baronul Marschall, Ambasadorul Germaniei, a cărui trecere, la Palat și la Poartă, era foarte mare. La rândul lui, Ambasadorul Italiei, Marchizul Imperiali³², cunoscând raporturile excelente ce existau între Albanzii și Românii supuși Sultanului, n-a șovăit să-mi făgăduiască concursul său cel mai activ. În acel moment, politica italiană nu vedea cu ochi buni expansiunea elenismului în Orient, pe când populația română părea să constituie cel mai bun punct de reazăm pentru dezvoltarea influenței italiene în Albania – în ciuda Greciei și a Austro-Ungariei.

Singur Baronul de Calice³³, Ambasadorul Austro-Ungariei și fost Agent diplomatic la București, se arăta foarte rezervat față de revendicările noastre în favoarea Aromânilor. Foarte curând mi-am dat seama că Austro-Ungaria era înțeleasă cu Grecia și cu Patriarhatul. Acest fapt nu m-a împiedicat totuși de a informa pe Baronul de Calice de străduințele mele și de a-i cere concursul, cum îl solicitam celorlalți ambasadori favorabili cauzei române.

Indiferența, ca să nu zic ostilitatea deghizată a Austro-Ungariei pentru Aromâni, se explică, de bună seamă, prin temerea de a vedea slăbirea elementului grec în Macedonia în folosul Bulgarilor, care atunci erau clienți ai Rusiei. Politica

³⁰ Zinoviev fusese și consul la București în preajma Războiului ruso-turc din 1877-1878.

³¹ Sir Nicholas Roderick O’Conor (1843-1908) era de origine irlandez. A îndeplinit o seamă de misiuni diplomatice în China, Statele Unite ale Americii, Bulgaria, Rusia, încheindu-și cariera ca Ambasador al guvernului de la Londra la Constantinopol (1898-1908).

³² Marchizul Imperiali a devenit ulterior Ambasador al Italiei la Londra, unde prin 1914 era frecventat de Take Ionescu, bunul său amic, cu care discuta despre iminența războiului.

³³ Baronul Heinrich de Calice (1831-1912) a fost Ambasador al Austro-Ungariei în Imperiul otoman (1880-1906). A mai reprezentat Monarhia Dualistă atunci când a fost semnată Convenția de la Constantinopol din 1888 cu privire la libera circulație pe Canalul Suez.

Vienei nu ținea seamă câtuși de puțin de legăturile existente dintre România și Tripla Alianță, legături care ar fi trebuit să o îndemne la altă atitudine față de noi. Chiar din acea clipă, oricine și-a putut da seama de lipsa de sollicitudine a Monarhiei austro-ungare pentru România, într-o chestiune care ne interesa atât de mult.

O greșeală asemănătoare avea să comită Austro-Ungaria zece ani mai târziu față de România, luând partea Bulgariei în cursul celor două Războaie Balcanice, al căror desnodământ a însemnat pentru politica ei o înfrângere dureroasă. În octombrie 1913, trecând prin Viena, în drumul meu spre România, m-am oprit 24 de ore, spre a vedea pe Conte Berchtold³⁴ la Ballplatz. Am găsit atunci pe mândrul Ministru al Afacerilor Străine adânc descurajat și îndurerat, neîncercând măcar să ascundă că nu se putea resemna la înfângerea pe care Pacea de la București o constituia pentru marea monarhie. Principele Fürstenberg³⁵, Ambasador la Madrid, a caracterizat atunci foarte bine acest eșec al politicii austriace, spunând oricui voia să-l asculte că țara lui suferise o gravă înfrângere, fără să fi tras măcar sabia din teacă.

Sforțările Contelui Berchtold de a supune Tratatul din București la o revizuire de către Marile Puteri, n-au obținut, din fericire, nici un rezultat.

Mărirea Serbiei și prestigiul ei sporit de o armată biruitoare erau pentru Conte Berchtold, lucruri intolerabile, de natură să-l facă a se gândi la o grabnică răzbunare pe care, câteva luni mai târziu, Îndoita Monarhie avea s-o caute, trimițând la Belgrad ultimatumul a cărui respingere a deslănțuit în mod inevitabil Războiul Mondial. Ca și altădată, Ministerul Afacerilor Străine își făcea atunci prea multe iluzii despre trănicia legăturilor noastre cu Tripla Alianță. Mai degrabă ar fi trebuit să înțeleagă, așa cum înțelegea toată lumea, că favoarea manifestată Bulgariei de Austro-Ungaria nu trecuse neobservată în România și că, odată mai mult, Românii avuseseră prilejul să-și dea seama de deosebirea adâncă a intereselor lor politice.

*

* *

Revenind însă la problema Aromânilor din Turcia și la negocierile mele, voi aminti câteva din personalitățile cu care aveam aproape zilnic să tratez.

³⁴ Conte Leopold von Berchtold (1883-1942) a fost Ambasador al Austro-Ungariei în Rusia (1907-1912), devenind apoi Ministru al Afacerilor Externe al Monarhiei Dualiste, demnitate pe care o va fi păstrat până în 1915.

³⁵ Principele Maximilian Egon Fürstenberg (1863-1941) a fost reprezentant al guvernului de la Viena și la București.

Tevfik Paşa, Ministrul Afacerilor Străine, era un om modest și șters, cu toate calitățile funcționarului punctual și conștiincios, căruia nu-i poți cere nicio dată să ia o inițiativă sau să-și asume o răspundere.

Secretar general al Ministerului era pe atunci Noury Bey, om îndemânat și totdeauna gata să fie de folos cuiva de la care ar fi putut aștepta o recompensă onorifică... sau alta mai substanțială. Tatăl său, Conte de Chateaufort, venise la Constantinopol în timpul Războiului Crimeii și se însurase cu o circasiană, lepădându-se de religia catolică și trecând la Islamism. În Constantinopol se povestea însă că fapta acestui ofițer francez fusese urmarea unor neorândueli descoperite în casieria regimentului pe care Conte de Chateaufort trebuise să-l părăsească, stabilindu-se în Turcia.

În mai multe rânduri, Noury Bey a avut prilejul să-mi ofere sprijinul său, în una sau alta din afacerile pe care le tratam la Poartă și la Palat; de cele mai multe ori însă, am fost în măsură să-mi dau seama că trecerea ce care se lăuda era mediocră și nu merita prețul pretins.

Noury Bey era tatăl a două tinere fete, care primiseră o educație europeană foarte îngrijită și despre care Pierre Loti a scris romanul său „Les Désenchantées”.

Marele Vizir, Ferid Paşa³⁶, se trăgea dintr-o nobilă familie albaneză, Vlora, care stăpâna proprietăți întinse în sudul Albaniei. El cunoștea perfect limba greacă și era informat de toate intrigile urzite de Greci în Epir, și chiar în Albania, cu scopul de a scoate aceste provincii de sub cărmuirea otomană.

Cunoscând simpatiile Marelui Vizir pentru Românii din Turcia, care au trăit totdeauna în cea mai bună înțelegere cu Albanezii, eram sigur că Ferid Paşa avea să vadă cu ochi buni străduințele guvernului român pentru îmbunătățirea stării acestei populații și scoaterea în evidență a serviciilor pe care ea era în măsură să le aducă păcii în Orient.

Ferid Paşa era un adevărat „gentilhomme”, de o integritate absolută. Legăturile noastre strânse mi-au dat de multe ori prilejul să-i dovedesc prietenia mea: astfel odată am adus din țară, pentru a-i dăru, câțiva saci cu grâu sticlos despre ale cărui calități auzise vorbindu-se, și pe care ținea să-l experimenteze pe moșiile lui din Albania.

Alături de multe și mari merite, Ferid Paşa avea și un mic păcat. Era un fin „gourmet”, care aprecia foarte mult paté-urile de „fois gras”, comandate pentru el la Paris, și admirabilii curcani îndopați cu nuci, aduși anume din România. Mulțumită Expresului Orient și serviciului rapid al vapoarelor românești, asemenea transporturi nu făceau nici 24 de ore de la moșiile mele până la Constantinopol.

Păstrez de asemenea cele mai bune amintiri despre Naum Paşa, devenit tocmai în acel timp Subsecretar de Stat la Ministerul Afacerilor Străine. Sirian ca-

³⁶ Ferid Mehmet Paşa a deținut funcția de Mare Vizir în perioada 1903-1908.

tolic, Naum Pașa fusese multă vreme Guvernator al Libanului, post în care se făcuse cunoscut prin calitățile lui de administrator iscusit. Era un om cinstit, care se bucura în Corpul Diplomatic și în întreaga societate de cea mai înaltă vază și de stima generală; însurat cu o femeie fermecătoare, siriană și dânsa. Ducea o viață de familie exemplară.

Când mai târziu, în timpul misiunii mele în Franța, Naum Pașa a luat locul lui Munir Pașa, Ambasadorul Turciei la Paris, am reluat cu el bunele raporturi începute la Constantinopol. Îl vedeam astfel deseori la Cercle de l'Union³⁷, unde ne adunam aproape în fiecare zi pentru bridge. Într-o seară, în timp ce jucam cu dânsul, cu Vestnici, Ministrul Serbiei, și cu Henri de Navenne³⁸, l-am văzut prăbușindu-se pe scaun; o criză cardiacă îi pusese pe neașteptate capăt zilelor.

Datorită unor studii juridice strălucite, făcute în Franța, Hakki Bey și Gabriel Effendi³⁹ Noradunghian fuseseră chemați să lucreze la Sublima Poartă, în calitate de consilieri legiști. Masacrele armenesti, abia sfârșite, obligau pe Gabriel Effendi, Armean după naștere, să se mulțumească cu o situație de al doilea plan, ca să nu stârnească dușmănia invidioșilor și a delatorilor. În schimb, Hakki Bey deveni mai târziu, în timpul Războiului Mondial, Ambasador la Berlin și Mare Vizir.

Acești doi înalți funcționari, doritori să se distingă în ochii Sultanului prin servicii excepționale, avuseseră cei dintâi ideea să pună capăt regimului Capitulațiilor, insistând la Poartă ca să împingă România la semnarea unei convenții consulare. Truda lor a rămas însă zadarnică, și a fost nevoie de tot prestigiul și atotputernicia dictaturii lui Mustafa Kemal, Președintele Republicii Turce, pentru ca țara lui să scape de rușinea acestei servituți din vremuri trecute.

Am cunoscut în intimitate pe Selim Pașa Melhamé, Ministrul Agriculturii, și familia sa. Catholic sirian, Selim Pașa ajunsese repede la o situație de frunte. Începuturile lui modeste, ca preparator de limba franceză la Liceul imperial din Galatasaray, n-ar fi lăsat pe nimeni să ghicească soarta lui de mai târziu, dacă nu s-ar fi cunoscut deopotrivă marea-i inteligență și priceperea rară în chestiuni economice și financiare. Sultanul prinsese dragoste de el și-i dăduse prilejul să realizeze câștiguri considerabile; daruri personale ale lui Abdul Hamid sau comisioane grase în multe afaceri. O casă frumoasă ce posedă în Constantinopol, în cartierul

³⁷ Cercle de l'Union (Interalliée): club fondat la Paris în 1917 (33, Rue du Faubourg Saint Honoré). I-a avut printre fondatori pe Conte Marc de Beaumont, pe Marchizul de Bryas, pe André Citroën, pe Viceamiralul Fornier etc. Dintre cei care l-au frecventat de-a lungul timpului, îi amintim pe Mareșalul Foch, pe Gaston Doumergue, care au fost și președinți ai săi, ori pe Valéry Giscard d'Estaing.

³⁸ Poate fi vorba de Ferdinand Henri de Navenne, autor al volumelor *Rome* (1900), *Rome, le Palais Farnèse et les Farnèse* (1914) etc.

³⁹ Effendi: titlu de noblețe; formulă de respect ori de curtuozie; persoană cu educație aleasă.

Taxim, și o vilă somptuoasă pe malul Bosforului, la Ienikioi, îi permiteau să invite des corpul diplomatic străin, atras de ospitalitatea recepțiilor fasutoase și de agrementul unui interior familial. Numeroșii săi copii primiseră o educație aleasă, și-și făcuseră printre copiii diplomaților legături dintre cele mai afectuase. Cea mai în vârstă dintre fiicele lui Selim Pașa, Feride, a devenit soția Generalului Romei, Adjutant al Regelui Italiei, acreditat în chip special ca reprezentant personal al suveranului său pe lângă Sultan.

Nedjib Bey, frate cu Selim Pașa, își datora cariera sa strălucită și rapidă, trecerii excepționale a acestuia. Trimis mai întâi în Bulgaria în calitate de reprezentant al Turciei suzerane, dânsul a primit mai târziu un post important la Constantinopol. L-a pierdut totuși curând, în urma unor afaceri necorecte în care fusese implicat.

Dintre demnitarii Palatului, Tahsin Pașa, Primul Secretar al Sultanului, pe care îl vedeam des, pentru a grăbi soluționarea problemelor în curs de negociere, păstra o atitudine foarte rezervată și găsea de fiecare dată o formulă de politeță care să-l ferească de angajamente; aproape ieșea de la dânsul fără ca afacerile tratate să fi progresat cât de puțin.

Colegul său, Izzet Pașa, al doilea Secretar al Sultanului, sirian musulman, câștigase favoarea lui Abdul Hamid, făcând să lucească în gândul lui nădejdea de a deveni odată capul drept credincioșilor din lumea întreagă. Cu toată desmembrarea Imperiului otoman, lipsit pe rând de cele mai frumoase provincii din Europa, din Africa și din Asia, Sultanul se complăcea în această speranță. Politica lui, chiar dacă nu și-a atins scopul, a dat totuși unele roade apreciable.

Grație unor jertfe mari bănești în India, în Siria și în Arabia, unor subvențiuni însemnate acordate pelerinajelor de la Mecca și decorațiunilor și onorurilor împărțite numeroșilor emiri urmași sau preținși urmași ai Profetului, Abdul Hamid năzuia să-și realizeze visul.

Mai important însă decât această aspirație neîndeplinită e faptul că, după îndemnul stăruitor al lui Izzet Pașa, Sultanul a izbutit să facă să se construiască drumul de fier al Hedjazului, pe o distanță de aproape o mie de kilometri, fără nici o participare de capital străin, și aceasta numai cu bani adunați benevol, exclusiv de la subscripitori musulmani. Acest drum de fier lega linia ferată germană a Anadoliei cu liniile din Siria și Palestina. În cursul Războiului Mondial el a fost de mare folos Turcilor și aliaților lor, permițându-le să ajungă până la Canalul Suez și să amenințe armatele engleze din Egipt.

E stabilit că fondurile secrete și inepuizabile ale vacurilor au contribuit în mare măsură la construirea acestei linii.

În legătură cu aceste fonduri, mulți s-au putut întreba cum de a izbutit Turcia, în starea financiară catastrofală în care se găsea la începutul Războiului Ruso-Turc din 1877-1878, să suporte o sforțare atât de considerabilă ca această

campanie și imensele sacrificii bănești necesitate de ea? În ce chip, un stat în stare de faliment, cum era Turcia în acel moment, a putut fi capabil să poarte, și încă multă vreme, cu succes un război de aproape un an? Lucrul pare de neînțeles. Taina se lămurește totuși dacă ne gândim la fundațiile pioase (vacufuri), ale căror averi neîncetat sporite, dar ascunse publicului, au îngăduit Turciei să facă față cheltuielilor uriașe ale războaielor ei.

Introducătorul ambasadurilor, Ibrahim Pașa, om amabil și curtenitor, frecventa mult ambasadele și legațiile. Ca mulți alți funcționari superiori și demnitari ai Palatului, în ciuda prescripțiilor Coranului, nu izbutea nici el să-și ascundă plăcerea de a gusta vinuri, liqueururi, cârnați și șuncă. Și astfel, de câte ori se întâmpla să prânzească la vreo legăție sau ambasadă, – invitații pe care nu le refuza niciodată, – Ibrahim Pașa găsea alături de farfuria lui un menu unde șunca era botezată „gigot d'York”.

*

* *

Acestea au fost principalele personaje cu care am avut de tratat problemele privind pe Aromâni, în Constantinopolul de odinioară, căruia pitorescul, încă nealterat, îi sporea caracteristicul său farmec oriental.

„Lucru de mirare, – îmi spunea un prieten care trăia în Turcia de mulți ani: Turcul n-are de obicei nici cameră de dormit, nici sală de mâncare. Deprins de veacuri cu viața nomadă și războinică, el nu s-a adaptat încă, în general vorbind, vieții popoarelor civilizate și definitiv fixate pe teritoriul lor. Invaziunile care au dus armatele turcești biruitoare până sub zidurile Vienei, și apoi retragerile succesive, explică aceste deprinderi, păstrate cu sfințenie și astăzi, când puterea lor abia mai stăpânește, în Europa, Tracia și Constantinopolul.”

Cu prilejul vizitelor mele la marii demnitari ai Palatului sau la înalții funcționari ai Porții, am putut vedea singur cum obișnuiesc Turcii să doarmă și unde sunt deprinși să mănânce. Apartamentele lor constau din o serie de saloane, mai mult sau mai puțin somptuoase, prevăzute în toate cele patru colțuri cu sofale vaste, acoperite cu perne numeroase. Pe sofalele acestea își petreceau turcii nopțile, cerând numai să li aștearnă cearșafuri și plapămi. Trebuie încă adăugat că nu li se întâmpla să doarmă întotdeauna în același colț al odăii, și deci pe același divan. Abdul Hamid, mi s-a spus, avea aceleași obiceiuri.

Cu excepția palatelor și a locuințelor somptuoase ale câtorva pașale deprinse cu viața occidentală, nu găseai la Turcii de atunci nici o sală de mâncare. Mi s-a întâmplat de multe ori să merg, către ceasul prânzului sau al cinei, la Izzet sau la Tahsin Pașa, cei doi secretari ai Sultanului, în apartamentele lor de la Yldiz, și să văd apărând, în salonul unde eram primit, servitori în redingotă (stambuline) pur-

tând tăvi mari rotunde, acoperite cu farfurii și bucate. Aceste tăvi erau duse cu ajutorul unor cearșafuri mari, negre, ale căror patru colțuri erau strânse laolaltă, pentru ca servitorul să le poată purta cu o singură mână.

Când aveai afaceri de tratat la Poartă ori la Palat, ți se ofereau îndată țigări fine și tradiționala cafea turcească, pe care toată lumea se considera datoră să o servească.

În Bazar, cumpărătorul străin era tratat în același fel de negustorii turci, atenție cu totul gratuită necomportând nici o obligație de cumpărare.

Cea mai mare parte din casele turcești, în Constantinopolul aceluia timp, erau de lemn; nu e dar de mirare că incendiile erau dese și amenințau să se întindă într-un mod îngrijorător. Pentru a preveni asemenea nenorociri, se constituiseră echipe de pompieri voluntari, oameni fără căpătâi, care alergau pe străzi purtând pompe mici și rudimentare, insuficiente pentru a pune capăt celui mai neînsemnat foc, dar permițând celor ce le mânuiau să profite de panica produsă de incendiu pentru a se deda la jafuri. E ușor de închipuit că, în asemenea condiții, proprietarii caselor cuprinse de foc nu-i vedeau sosind în „ajutor” fără oarecare îngrijorare.

Acum 30 de ani abia, ridicarea gunoaielor de pe străzile Constantinopolului era făcută aproape numai de câini, care aveau grijă să adune și să consume cea mai mare parte a resturilor alimentelor aruncate pe stradă. Acești câini constituiau o adevărată instituție a orașului. Ea a fost respectată până în ziua când Guvernatorul Constantinopolului a decis să suprimă acești gunoieri benevoli – trimețând aceste biete animale într-o insulă din Marea de Marmara unde n-au întârziat a pieri cu toții.

Arhivele otomane erau formate din o mulțime de pachete mici, înfășurate în pânză, în care se găseau îndoite și așezate, spre păstrare documente de cea mai mare însemnătate, privind cutare sau cutare chestiune. Se poate ca această particularitate să se explice prin viața de campanie și prin nevoia de mobilitate a armatelor turcești; pachetele erau totdeauna legate, ușor de transportat dintr-un loc într-altul, după vicisitudinile războiului.

În cursul înaintării lor victorioase în Europa, Turcii au cucerit numeroase provincii, pe care le-au stăpânit timp mai mult sau mai puțin îndelungat. După ocuparea fiecăreia din ele, grija lor cea dintâi era să le cadastreze; astfel se explică cum se găseau la Constantinopol documente privind aproape întreg teritoriul Ungariei.

Dimpotrivă, Muntenia și Moldova n-au fost niciodată supuse dominațiilor otomane. Ele se găseau în stare de vasalitate față de Poartă. De aceea ele n-au fost cadastrate de turci, căci tratatele încheiate de Domnii Români cu Poarta recunoșteau Turcilor numai dreptul de a ține garnizoana la Giurgiu, Brăila și Ismail, singurele orașe unde au avut posibilitatea de a-și clădi geamii⁴⁰.

⁴⁰ Geamii: lăcașuri de cult musulman.

Ambasadele și legațiile țineau în serviciul lor niște cavași îmbrăcați în uniforme bogate și înarmați cu săbii și pistoale. Rostul lor era să însoțească pe diplomați și familiile lor; ei ședeau pe capra trăsurii lângă vizitiu sau precedau pe diplomați, când aceștia mergeau pe jos, făcându-le drum cu brutalitate prin mulțime. Acești cavași, musulmani, erau recrutați mai cu seamă dintre Albanezi ori dintre Turcii din Asia Mică.

Obiceiul cerea ca la intrarea în geamii vizitatorii să se descâlțeze sau să-și pună niște papuci anume când nu vroiau să renunțe la încălțămintele lor. Singură intrarea în moscheea din Ejub era cu desăvârșire interzisă creștinilor. În legătură cu aceasta, îmi amintesc de un dejun la Therapia, unde sosiseră tocmai, cu un yacht, doamna Deschamps și fiica ei, Contesa de Salignac Fénelon, mama Atașatului Ambasadei franceze. Povesteam acestor doamne curiozitățile de văzut în Constantinopol, le propuneam să le duc să viziteze moscheea celebră din Ejub, când Pierre Loti, care luase parte la dejun, declară că lucrul era imposibil, că nici un creștin nu pătrunsese vreodată în acea geamie și că mă desfide să-mi țin făgăduiala.

Printre cavașii de la legație aveam pe unul bătrân, Ali. Mulțumită unor rubedenii pe care le avea în Ejub, acesta îmi dăduse în mai multe rânduri posibilitatea să vizitez, cu prieteni și compatrioți, nu numai cimitirul din Ejub, dar și interiorul moscheii. Cu ajutorul lui am putut și atunci să-mi realizez promisiunea, spre marea ciudă a lui Pierre Loti. Ceea ce sporea impresia produsă de vizitarea acelei moschei interzisă profanilor, erau privirile dușmănoase și amenințătoare pe care le arunca deseori străinilor câte un credincios întâlnit în cale.

*

* *

Cam pe atunci România se putea lăuda de a fi dat lumii un aventurier excepțional, un fel de escroc genial, care a făcut să se vorbească mult de el în toată Europa. Coborător dintr-o familie onorabilă și foarte cunoscută, după o viață plină de dezordine și de înșelăciuni, în dauna tuturor acelor cu care venea în contact, Albert Ghica nu găsisese altceva mai bun de făcut decât să se proclame pretendent la tronul Albaniei.

Ideea aceasta îi fusese inspirată de o glumă a inspectorului școalelor române din Turcia, regretatul Lazăr Duma, care într-o cafenea din Belgrad, îi spusese: „Ghiculeștii au domnit în Muntenia și Moldova. Familia voastră vine din Albania, unde Ghica însemnează pur și simplu Gheorghe. Ai acolo un tron la care ai dreptul și care te așteaptă”. Albert Ghica a luat gluma în serios, promițându-și să facă din ea izvor de câștiguri viitoare.

Victimele înșelăciunilor puse la cale de dânsul nu se pot număra: dânsul reușise să plaseze în străinătate, pentru sume considerabile, niște titluri ale unui împrumut albanez, care n-a existat niciodată. Cu prilejul unui dîneu la Ambasada Franței, răposatul Sylvain, fostul decan al Comediei Franceze, mi-a povestit că făcuse cunoștința lui Albert Ghica la Café de la Régence⁴¹ din Paris și că avusese naivitatea să-i încredințeze unele fonduri. Aproape toți chelnerii aceluia local depuseseră în mâinile „Principelui Albaniei” economiile lor, pe care nici unul nu le-a mai văzut.

Într-o bună zi, ducându-mă la Poartă, am găsit pe Albert Ghica ieșind din cabinetul Marelui Vizir. Ferid Pașa, care tocmai îl primise, îmi spusese că scopul vizitei fusese acela de a solicita postul de comandant al Jandarmeriei Internaționale din Macedonia⁴². Pentru aceasta, prezentase titluri cu totul excepționale. Într-un moment când Macedonia era teatrul unor lupte sângeroase între fel de fel de bande, sârbești, bulgărești și grecești, și când Turcia se arăta incapabilă să restabilească ordinea, Albert Ghica făcuse la Paris o conferință, bine plătită de Ambasada turcă, în care laudase binefacerile domniei glorioase a lui Abdul Hamid.

M-am grăbit să informez pe Ferid Pașa asupra antecedentelor nu prea strălucite ale compatriotului meu, căruia i-am făcut cunoscut în mod indirect că prezența lui în Constantinopol e indezirabilă și că m-aș vedea obligat să-i cer expulzarea, dacă ar avea de gând să-și prelungească șederea în capitala Turciei.

În ajunul războiului ruso-japonez am aflat că Albert Ghica era din nou în Constantinopol, unde încerca să negocieze o afacere de mare importanță, dându-se drept agent al fabricilor Creusot. Artileria turcă era prevăzută cu tunuri Krupp și, în acel moment, o nouă comandă era în curs de fabricare pentru ea, la Essen. Pe de altă parte Rusia, gata de luptă cu Japonia, avea nevoie urgentă să-și completeze artileria. Albert Ghica propunea nici mai mult nici mai puțin Turcilor decât ca ei să-și cedeze comanda lor Rusiei și să primească în schimb o artilerie nouă, care urma a fi comandată la Creusot.

Înștiințat de manoperele lui Albert Ghica, Ambasadorul Germaniei s-a grăbit să se opună unui târg care era de natură să răpească uzinelor Krupp o clientă atât de bună ca Turcia.

⁴¹ Café de la Régence: cafenea și club select în care se organizau partide de șah în secolul al XIX-lea.

⁴² Pe fondul conflictelor sângeroase dintre autoritățile otomane, pe de o parte, armeni, în special, dar și bulgari ori greci, pe de altă parte, în 1904 s-a instituit în Macedonia Jandarmeria Internațională, compusă din soldați austrieci, englezi, italieni, francezi și ruși, care avea drept scop menținerea ordinii în Imperiu, alături de forțele otomane; vezi *Istoria Imperiului otoman*, p. 495.

Dacă cele mai multe din întreprinderile lui Albert Ghica au dat greș, una cel puțin a avut un succes desăvârșit: căsătoria lui cu o englezoaică bogată, care i-a permis să ducă, vreme de câțiva ani, în toată Europa, viața luxoasă de pretendent la tronul Albaniei. În condițiunile acestea, averea soției sale nu a întârziat să se risipească.

Fratele lui, Eduard Ghica, om de o rară corectitudine și înalt funcționar în țară, era întristat de isprăvile „pretendentului”, dar, ca și alți membri ai familiei, n-a izbutit nici el să-l aducă pe calea cea bună.

II

Deșteptarea naționalităților creștine din Turcia a dat loc în cursul secolului al XIX-lea luptelor înverșunate și măcelurilor cunoscute care au însângerat provinciile europene ale Imperiului otoman. Mai mult decât oricare din acestea, Macedonia, până mai acum 30 de ani, a fost teatrul unor atrocități, cărora nesfârșitele intervenții diplomatice ale Marilor Puteri n-au fost în stare să le pună capăt. Bande bulgare, bande sârbești, bande grecești au bântuit și pustiit această bogată provincie, până ce, în urma celor două Războaie Balcanice, ea a fost împărțită între cele trei țări care o revendicau. În mijlocul acestor lupte nesfârșite, singură populația aromânească a dat dovadă de nedesmințită credință față de cârmuirea musulmană.

De altfel, după Războiul Ruso-Turc din 1877-78, care ne-a asigurat independența, relațiunile României cu Poarta au fost totdeauna cordiale. Identitatea de interese care inspira politica celor două țări se explică lesne prin vecinătatea Bulgariei și tendințele ei expansioniste, atât spre Dobrogea română cât și spre Macedonia turcă. Totuși, din nefericire, atitudinea intransigentă a Patriarhatului Ecumenic față de populația aromână, care de ani îndelungați năzuia să se bucure de drepturi egale cu acelea ale naționalităților recunoscute de Imperiul otoman, zădărnicea fără nici un motiv legitim, recunoașterea de către Poartă a naționalității române.

Înrăurirea aceasta a Bisericii drept-credincioase își are, se știe, explicația ei istorică. Îndată după luarea Constantinopolului, Mohamed al II-lea a încetat de a mai face vreo deosebire între creștinii învinși deveniți supuși lui, în fruntea cărora a pus pe Patriarhul din Constantinopol, cap al tuturor „Romanilor”. Acest cap al „neamului grecesc” era singurul mijlocitor recunoscut în raporturile dintre Sultan și „raielele”⁴³ din Europa. În același timp, bunurile comunităților erau administrate de

⁴³ Raiele: supuși musulmani sau nemusulmani; la origine era vorba strict de cei care se ocupau cu agricultura și comerțul.

eforii instituite de mitropoliți, depinzând direct de autoritatea patriarhală. În fiecare sat ortodox se alcătuia un fel de pătură conducătoare, care, sub oblăduirea depărtată a Sultanului, administra averea comunității, înmulțind numărul școalelor și bisericilor grecești. O astfel de situație privilegiată, vreme de mai multe veacuri, dăduse elenismului puțința de a-și revendica toate populațiile creștine păstorite de Patriarhatul din Constantinopol.

Aceasta era situația până în momentul în care guvernul român a luat hotărârea să-și emancipeze conaționali din Turcia, creând pentru ei câteva școale în Macedonia și în Epir. Până atunci, Aromânii trăiseră în mijlocul Grecilor în cea mai bună înțelegere cu ei. Din această clipă însă, România nu putea decât să-i încurajeze în purtarea lor leală față de Poartă și, în același timp, să depună toată stăruința pentru a obține din partea Sultanului recunoașterea lor ca naționalitate distinctă de Greci, pentru a-i sustrage arbitrariului Patriarhiei.

*
* *

O naționalitate se menține și se întărește prin Biserică și prin Școală. Acestea au dat elenismului posibilitatea de a se dezvolta printre popoarele creștine din Orient. În religiunea catolică, cultul se celebrează în limba latină; din contra, în cultul ortodox toate popoarele au dreptul de a-și celebra slujbele religioase în limba lor maternă. Limba greacă a avut dar, timp de mai multe secole, câmpul liber printre creștinii din Turcia, și nu trebuie să uităm că independența Greciei s-a împlinit 50 de ani înainte de aceea a României.

„În cursul marilor războaie pentru independență, cum a declarat cu drept cuvânt Apostol Mărgărit lui Victor Bérard, neamul Aromânilor a dat Greciei eroii săi cei mai valoroși. Grivas, Colettis, Marco Botzaris, Tzavellas, Hagi Petros, Diacos, Zervas au fost toți Aromâni care au adus triumful elenismului; și chiar familia Kolocotronis se trage dintr-o familie Aromână emigrată în Morea. Aromânii au fost cei mai mari binefăcători ai Greciei. Ei au clădit pentru poporul din Atena cele mai mari fondațiuni de binefacere sau de cultură ale poporului elin. Grecii mai de seamă din străinătate, comisionarii din Alexandria sau Marsilia sunt în mare parte Aromâni de neam și dese ori chiar de limbă”^{*}.

Tot din Macedonia și din Pind se trag familiile Sina, Dumba, Ghermani, Tositza, și câte alte zise grecești ca Averoff, Arsache, Sturnara, Pini, Mushicu etc.

^{*} Victor BÉRARD, *La Turquie et l'hellénisme contemporain*, Paris, 1897, p. 248 (nota lui Alexandru Em. Lahovary).

*
* *

Pe de altă parte, guvernul grec nu se sfia să se folosească de Biserică pentru răspândirea „ideii celei mari”⁴⁴, nici să pună în slujba ei mijloacele cele mai puțin corecte pentru a-i ușura lupta împotriva revendicărilor îndreptățite ale celorlalte naționalități creștine.

Politica Atenei față de aspirațiile atât de modeste ale Românilor e și astăzi greu de înțeles. Adevărații ei vrășmași în Macedonia erau Bulgarii, și singura primejdie care amenința elenismul era aceea de a vedea pe Bulgari anexând, într-o bună zi, Macedonia. Față cu această primejdie, politica greacă ar fi fost de bună seamă mult mai bine inspirată dacă ar fi cruțat pe Aromâni, pentru a face front comun împotriva Bulgarilor. Această atitudine o sugerase din capul locului România, la Atena; din păcate însă, toate eforturile de a îndruma Grecia spre o mai limpede înțelegere a adevăratelor ei interese, au rămas fără folos.

Zadarnic Ion I.C. Brătianu⁴⁵, Ministru al Afacerilor Străine, însărcinat la 28 martie 1903, pe reprezentantul nostru la Atena să facă cunoscut că: „La Roumanie n’a d’autres aspirations en Macédoine que le développement culturel et pacifique de son influence parmi les populations valaques. À ce titre, un accord parfait devrait exister entre nos deux gouvernements. Notre commune inquiétude, au sujet des tendances d’expansion de la Bulgarie, aurait dû dicter à la Grèce et au Patriarcat un changement radical d’attitude”.

Atunci, ca și mai înainte, demersurile noastre au rămas infructuoase, din pricina intransigenței Patriarhatului.

Șovăilele guvernului turc și încetineala cu care a satisfăcut în sfârșit prin a recunoaște dreptele cereri ale guvernului român, se explică, dacă ne gândim la numărul și la influența elementului grec în Constantinopol. Într-un mediu unde

⁴⁴ „Megali Idea” („Marea Idee”) a fost ideologia oficială a regatului elen în veacul al XIX-lea până prin 1922. Ea reprezenta aspirația elitelor elene de a strânge în granițele aceluiași stat, cu capitala la Constantinopol, toate teritoriile din Imperiul otoman, care erau locuite de greci. Era o concepție similară cu cea exprimată de elitele sârbe sau române, care-și doreau, în aceeași perioadă de timp, o „Serbie Mare” ori o „România Mare”. Vezi, spre exemplu, Richard CLOGG, *Scurtă istorie a Greciei*, traducere de Lia BRAD-CHISACOF, Editura Polirom, Iași, 2006, pp. 61-63.

⁴⁵ Ion. I.C. Brătianu (1864-1927), inginer de poduri și șosele cu studii la Paris, făcea parte dintr-o familie care a marcat istoria politică a României. A fost senator, deputat, Președinte al Partidului Național Liberal (1909-1927), de mai multe ori șef al guvernului (1908-1909, 1909-1910, 1914-1916, 1922-1926 etc.). A îndeplinit și funcția de Ministru al Afacerilor Străine al României (1902-1904, 1918-1919 etc.).

banul domnea, nu trebuie să ne mire trecerea de care se bucurau Grecii pe lângă Poartă și chiar în palatul Sultanului.

Acesta a fost atmosfera ce am găsit la sosirea mea în Constantinopol.

*
* *

România nu avea, în 1902, decât abia 7 milioane locuitori, dar dincolo de hotarele noastre un număr cel puțin egal de Români se găseau în Ungaria, în Austria și în Rusia, sub dominațiuni străine.

În contra arbitrarului autorităților la care eram supuși și împotriva politicii de desnaționalizare, urmată în mod sistematic față de noi, ar fi fost zadarnic și chiar foarte periculos din partea noastră de a ridica glasul și de a protesta.

În diferitele rânduri, cuvinte imprudente și acțiuni nechibzuite dăduseră loc în trecut din partea puternicilor noștri vecini la cereri de explicațiuni și la demersuri diplomatice, urmate de scuze penibile din partea noastră.

Situațiunea Aromânilor în Imperiul otoman era din fericire cu totul alta.

Poarta nu putea vedea decât cu ochi buni interesul nostru pentru niște supuși otomani a căror lealitate față de Sultan fusese totdeauna neclintită. Departe de a lua în nume de rău simpatiile noastre active în favoarea Aromânilor, Poarta nu putea să fie decât satisfăcută de realizările noastre în favoarea lor. N-aveam dar să ne temem de nici o consecință neplăcută a acțiunii noastre și momentul era bun pentru a sprijini mișcarea de renaștere națională a fraților noștri din Turcia.

Un fel de instinct mă îndruma. Simțeam cât de importantă era pregătirea viitorului neamului prin sprijinirea cauzei Românilor din Turcia.

Departe de mine era ideea de a visa ca vreodată să vedem alipindu-se nouă aceste populațiuni mult prea depărtate, dar ocupându-ne de soarta lor, ni se oferea ocaziunea de a arăta Românilor din Transilvania, din Bucovina și din Basarabia că gândul nostru în taină mergea și spre dânșii.

Interesul pur moral ce m-a urmărit atunci la Constantinopol și care era să ajungă, din fericire, la recunoașterea naționalității noastre a Românilor din Turcia, nu a lipsit de a ne aduce în mod indirect câțiva ani mai târziu o mărire însemnată a teritoriului nostru prin alipirea în 1913 a Cadrilaterului bulgar la Dobrogea, în urma fericitei acțiuni politice și militare care ne-a dus la Pacea din București.

*
* *

Cu prilejul unei permisiuni de Crăciun petrecute la București în mijlocul familiei, am căutat să văd pe I.I.C. Brătianu, atunci Ministru al Afacerilor Străine, pentru a-i expune că circumstanțele mi se păreau propice unei reluări – pe baze noi și cu noi ajutoare – a demersurilor noastre în favoarea Românilor macedoneni.

Într-adevăr, tulburările din zi în zi mai serioase provocate în Macedonia de bande bulgărești, plătite de guvernul din Sofia, erau de natură a face pe Sultan să înțeleagă foloasele pe care conaționalii noștri, prin fidelitatea lor neclintită, le puteau aduce cauzei ordinei și liniștei în Imperiul otoman⁴⁶.

Guvernul român a înțeles că momentul era prielnic unei afirmări a drepturilor și a intereselor noastre în Orientul apropiat – și a însărcinat pe Ion I.C. Brătianu de a redacta, împreună cu mine o circulară, care, prin mijlocirea reprezentanților noștri în străinătate, avea să aducă la cunoștința Marilor Puteri liniile generale ale politicii române față de tulburările din Macedonia.

Iată cuprinsul acelei circulări, adresată reprezentanților noștri în străinătate la 21 ianuarie 1903:

„Încrezător în eforturile Marilor Puteri, năzuind să asigure menținerea unui statu quo în Peninsula Balcanică și însuflețit de dorința cea mai vie de a contribui la asigurarea păcii, atât de necesară propășirii Regatului Român, guvernul Majestății Sale Regelui României s-a abținut de la orice intervenție de natură a spori actualele motive de complicațiuni.

Nici ațâțarea spiritelor, nici agitațiile repetate în Balcani nu l-au făcut să părăsească atitudinea calmă și rezervată pe care și-a impus-o față de afacerile macedonene. Politica noastră nu a încetat nici o clipă de a se inspira din principiile statornice de care a fost întotdeauna călăuzită și care au făcut ca Regatul Român să fie considerat ca un reprezentant al marilor interese ale păcii în Răsăritul Europei. Toată acțiunea noastră corectă n-ar trebui să anuleze nici interesele legate de evenimentele ce se pot produce în Peninsula Balcanică, nici atenția susținută pe care trebuie să le-o acordăm.

Îndeosebi problema Macedoniei e obiectul preocupărilor noastre de fiecare clipă, pentru că interesează viitorul unei populații numeroase de neam român și echilibrul politic în peninsulă.

⁴⁶ Alexandru Em. Lahovary își informa în mod constant superiorii despre tulburările din Imperiul otoman, mai ales în cursul anului 1903; vezi corespondența diplomatului român cu D.A. Sturdza din aprilie 1903 cu privire la atentatele de la Salonic, prezentată de noi în studiul introductiv al acestui volum (notele 80 și 81).

Nu am nevoie să insist nici să dezvolt motivele pentru care nimic de natură a atinge acest echilibru nu poate lăsa indiferentă România.

Pe de altă parte, legăturile noastre cu Românii din Macedonia nu ne îngăduie să ne desinteresăm de soarta lor. Dorința Europei de a vedea îmbunătățindu-se situația populațiilor din Turcia nu se mărginește, de bună seamă, numai la raporturile dintre musulmani și creștini, ci îmbrățișează deopotrivă raporturile de egalitate ce trebuie să existe între diferitele naționalități creștine. În acest chip am înțeles totdeauna obligațiunile noastre față de populația aromână, pentru cultura căreia am făcut până acum atâtea sacrificii bănești.

Cauza pe care o apărăm e atât de dreaptă, încât ne-a putut părea nimerit să nu o agităm prin manifestațiuni de natură a complica și mai mult o situație atât de delicată.

Răbdarea prudentă a României și preocuparea ei neclintită de a pune de acord interesele sale proprii cu acelea ale păcii europene au fost de bună seamă apreciate de guvernul imperial.

Socotim dar că acesta nu va lipsi de a recunoaște datoria ce ni se impunea de a supune atențiunii sale binevoitoare problema pe care am expus-o și că totodată va binevoi să admită dreptul pentru populațiunea aromână din Turcia de a fi tratată pe picior de perfectă egalitate cu toate celelalte populațiuni.

Sublima Poartă n-a avut, până acum, decât să se felicite de purtarea Aromânilor din Turcia, și nu e mult de când Majestatea Sa Imperială își exprima mulțumirea pentru atitudinea lor leală, atât de prețioasă în împrejurările actuale.

Ne place să sperăm că înalta simpatie ce le-a fost arătată, va găsi prilejul să se manifeste într-un chip eficace și de a dovedi cât de mare preț se atribue neclintitei lor lealități față de Imperiul otoman.

(ss) Ion I. C. Brătianu”

La înapoierea mea în Constantinopol, m-am grăbit să întâlnesc pe Ministrul Afacerilor Străine și pe Marele Vizir, spre a le comunica acest text.

Tevfik Pașa cunoștea deja, printr-o telegramă a lui Kiazim Bey⁴⁷, Ministrul Turciei la București, cuprinsul notei pe care eram însărcinat să i-o citesc. El mi-a declarat că Poarta nu putea decât să se felicite de atitudinea prudentă și fermă a lui I.I.C. Brătianu și m-a asigurat, odată mai mult, de sentimentele recunoscătoare ale oricărui Turc față de populația aromână. Tevfik Pașa aproba în totul vederile gu-

⁴⁷ Diplomatul Kiazim Bey a mai servit Imperiul otoman și ca reprezentant al guvernului de la Constantinopol la Washington.

vernului român în privința „necesității de a menține în Balcani *statu quo* [s.a.], pe care trebuie să se sprijine echilibrul diferitelor naționalități între ele”.

Am întreat cu acel prilej pe Ministrul Afacerilor Străine dacă nu avea nimic împotriva faptului ca, după ce voi fi comunicat Marelui Vizir instrucțiunile mele, să le aduc și la cunoștința Sultanului, și dacă M[ajestatea] Sa mi-ar face cinstea să mă primească, după primul Selamlâk la care-mi propuneam să asist. Tefîk Pașa m-a asigurat că Sultanul va fi bucuros să stea de vorbă cu mine, atât din simpatie pentru România, cât și din cauza admirațiunii sale pentru înaltele calități ale M[ajestății] Sale Regelui Carol, a cărui politică prudentă a fost totdeauna, atât de favorabilă Turciei.

În după amiaza aceleleași zile, l-am văzut și pe Marele Vizir, Ferid Pașa. Acesta m-a primit cu cea mai mare prietenie, a ascultat cu atențiune nota circulară a lui Ion Brătianu și mi-a spus că o socoate deopotrivă necesară și la timp venită pentru a afirma îndoitul interes al României în afacerile macedonene. „Demersurile Dvs. a adăugat el, ne fac mari servicii. Am găsit în ele cu plăcere afirmarea unor drepturi și a unor interese ale României care valorează cel puțin tot atât de mult, cât acelea ale neastâmpăraților noștri vecini. E bine ca Europa să știe că moderație nu însemnează indiferență și că din toate părțile, vom ști să-i ținem în respect. Dacă mi-ar fi permis să exprim o dorință, a continuat Marele Vizir, ar fi aceea de a vedea presa și opinia publică română ocupându-se de problema macedoneană și afirmând în mod neted atitudinea moderată expusă de guvernul român cancelariilor europene. Aceasta constituie un nou serviciu pe care îl așteptăm de la România, și pentru care vom ști – fiți siguri – să-i dovedim recunoștința noastră.”

Mi s-a părut că ocazia trebuia folosită, și profitând de aceste dispozițiuni favorabile pentru a stăruii mai cu seamă asupra nevoii ca, față de agitațiile bulgare în Macedonia, guvernul turc să caute a scoate în evidență pe Aromânii până aci înadins confundați cu Grecii și cu Bulgarii. Tocmai în dimineața aceea, ajutat de Primul Dragoman al legației, pregătisem o scurtă notiță asupra acestei chestiuni, notă pe care am înmănat-o Marelui Vizir. Ea avea de scop să atragă atențiunea Porții asupra oportunității de a se folosi de apropiatul recensământ ce avea să se facă, pentru a evidenția populațiunile române în toate localitățile unde se aflau așezate și pentru a li se ordona să-și aleagă „muhtari”⁴⁸ din neamul lor în sfaturile de bătrâni, care existau în toate orașele și satele Turciei europene.

Ferid Pașa cunoștea perfect de bine problema macedoneană, și, ca Albanez, nătrea pentru Aromâni o adevărată simpatie. Mi-a promis dar că avea să facă tot posibilul pentru a-i ajuta și m-a rugat să caut să-l văd cât mai des, pentru ca, printr-un

⁴⁸ Muhtari: lideri formali ai aromânilor, grecilor etc (de regulă, nemusulmani ortodocși), desemnați de propria comunitate, cu rol de reprezentare în fața administrației otomane.

schimb de vederi frecvent, să menținem comunitatea de interese care, mai mult decât oricând, legau România de Turcia.

Dau aici în traducere textul notei remise Marelui Vizir la 28 ianuarie 1903:

„De mai bine de 30 de ani, scopul constant al Guvernului Otoman a fost întotdeauna de a întări elementul aromân în provinciile europene ale Imperiului, deosebindu-l de celelalte elemente indigene. Această politică atât de înțeleaptă a Sublimei Porți a avut efecte practice și naționalitatea aromână a fost pusă în evidență, în special în vilayetele Monastir, Ianina, Salonic precum și în vilayetele⁴⁹ Kosovo și Scutari din Albania.

După chiar datele Ministerului de Interne Otoman, numărul Aromânilor în vilayetele sus menționate se apropie de 1 milion de suflete. Ei au bisericile și școlile lor, sub controlul și supravegherea autorităților locale.

În scopul de a recunoaște din punct de vedere politic naționalitatea aromână în Turcia, Sublima Poartă dăduse în diferite rânduri ordin guvernatorilor generali ai vilayetelor pentru ca, cu ocaziunea recensământului anual, să libereze Aromânilor „tezkerere”⁵⁰ în care cuvântul „Rum”⁵¹ însoțit de cuvântul ortodox să fie înlocuit prin cel de „Ulah”⁵².

O iradea a M[ajestății] S[ale] Imperiale Sultanului comunicată Ministerului Instrucțiunii Publice în 20 Noemvrie 1896, porunca guvernatorului vilayetelor sus menționate de a admite câțiva elevi, absolvenți ai școalelor române, în școlile superioare din provincie pentru ca acești tineri să poată fi mai târziu întrebuințați în armată, în magistratură și în administrațiunea Imperiului.

Față cu situațiunea actuală și în momentul când – plin de grijă pentru supușii săi, – Majestatea Sa Sultanul a ordonat în vilayetele Turciei europene măsuri menite a introduce în toate ramurile administrațiunii îmbunătățirile găsite necesare, interesul vădit al Sublimei Porți este de a reînoui ordinele susmenționate relative la tezkerelele care urmează a se elibera Aromânilor din Turcia europeană.

Ar fi tot odată de neapărată trebuință ca, în toate localitățile în care se află Aromâni, să li se poruncească să-și aleagă printre ei „muhtari” care ar avea în Sfaturile celor Bătrâni, existente în toate orașele și satele Turciei europene, atribuțiuni identice cu acelea ale celorlalte populațiuni ne-musulmane ale Imperiului Otoman.”

Câteva zile mai târziu, luând parte la ceremonia Selamlâkului, la care asis-tau împreună cu mine și ambasadorii Germaniei și Franței, am fost primit de Sultan, îndată după audiența acestora. După ce și-a exprimat satisfacția de a mă vedea înapoiat și s-a interesat cu grije de sănătatea Suveranilor noștri, Abdul Hamid mi-a

⁴⁹ Vilayet: unitate administrativă otomană; are și înțelesul de regiune.

⁵⁰ Tezkerea: (în limba română „țeșcherea”); chitanță, certificat, act.

⁵¹ Rum: valah, român (aromân).

⁵² Ulah: valah, român (aromân) ortodox.

exprimat încă odată gratitudinea Sa pentru atitudinea atât de corectă a României față de Poartă, atitudine totdeauna prețioasă pentru Turcia, dar cu deosebire în împrejurările actuale.

Ca răspuns, am crezut nimerit să-i cer îngăduința de a-i citi cuprinsul instrucțiunilor trimise cu puțin timp înainte reprezentanților noștri în străinătate. Sultanul mi-a declarat că era informat de demersurile noastre, dar că era gata să asculte textul lor exact. I-am citit atunci nota pe care Galib Bey o traducea paragraf cu paragraf și pe care Sultanul a ascultat-o cu cea mai binevoitoare atențiune. După terminarea citirei, Sultanul m-a rugat să încredințez manuscrisul lui Galib Bey pentru a-i face o traducere scrisă și m-a însărcinat să transmit Regelui și guvernului român mulțumirile sale și încredințarea că avea să caute în tot chipul să scoată în evidență pe Aromânii din cuprinsul Împărăției.

Abdul Hamid a adăugat că avusese tocmai prilejul să vorbească despre ei cu Marele Vizir și că dăduse acestuia autorizarea de a contraveni în favoarea lor de la instrucțiunile recente privitoare la tezkerele.

Ordine confidențiale vor fi date, mi-a spus M[ajestatea] S[a], pentru ca în aceste documente să nu lipsească niciodată mențiunea „Ulah”, ori de câte ori va fi cazul.

Văzui în aceste cuvinte ale Sultanului primul efect al făgăduielilor Marelui Vizir, care nu pierduse vreme pentru a lucra pe lângă suveranul său, în favoarea cauzei române.

Încurajat de vorbele binevoitoare ale Sultanului, mi-am luat libertatea de a-i indica și un alt mod de a evidenția pe Aromâni, mod care ar fi permis în același timp să se întrebuițeze în folosul Turciei râvna tinerilor Macedoniei ieșiți din școalele noastre, și care, cunoscând bine limba turcă, ar putea ocupa slujbe de încredere în administrația Împărăției.

Momentul îmi părea favorabil pentru a introduce în serviciul Turciei, tineri Aromâni care, se grămădeau în sălile de așteptare ale administrațiilor noastre din țară, solicitând posturi mai mult sau mai puțin bine retribuite și a căror întrebuițare ar fi de mai mare folos în Macedonia, pentru cauza noastră.

Propunerile mele trebuie să fi fost agreate de Sultan, căci îndată m-a întrebat dacă aş putea să-i dau câteva nume și cam câși candidați aş putea să-i recomand; „vreo douăzeci, Sire, i-am răspuns, și sunt recunoscător Majestății Voastre că-mi îngăduie să-i indic”. Mai departe, Sultanul mi-a spus că avea să dea ordin Marelui Vizir să le încredințeze slujbe în vilayetele Turciei europene și mai cu seamă în regiunile de frontieră, și că era chiar dispus să primească pe unul dintre ei într-un serviciu al Palatului.

Majestatea Sa mi-a cerut însă să nu răspândesc deocamdată vestea favorurilor pe care avea să le acorde Românilor.

Într-o țară ca Turcia, unde intenții de felul acesta se puteau schimba de la o zi la alta, trebuia procedat repede pentru a nu compromite rezultatele dorite. De aceea, fără să pierd timp, am chemat telegrafic la Constantinopol pentru afaceri de serviciu pe consulii noștri din Salonic și Monastir, spre a stabili cu dâșii lista candidaților de recomandat Sultanului precum și toate celelalte măsuri de cerut la Poartă și la Palat.

După câteva zile, lista, cuprinzând 36 de nume de Români din Macedonia și Epir, era gata și înaintată Porții. Ministrul de Interne o comunică guvernatorilor vilayetelor cu ordinul de a proceda în cel mai scurt timp la încadrarea tinerilor în diferite slujbe administrative.

Nu fără oarecare părere de rău a trebuit să constat, în acea împrejurare, că găsirea candidaților fusese mai grea decât mă așteptam. Într-adevăr, era deprinderea ca după isprăvirea Liceului din Monastir ori a Școlii superioare de comerț din Salonic, tinerii noștri conaționali, să plece la București spre a-și desăvârși studiile superioare, într-una din universitățile noastre. După obținerea diplomelor, profitând de facilitățile acordate de legi celor ce voiau să se împământenească la noi, acești tineri rămâneau definitiv în România, unii din ei obțineau posturi în administrațiune, în magistratură sau în învățământ, alții îmbrățișau cariere liberale.

În felul acesta, sacrificiile făcute de aproape 50 de ani de statul român pentru instrucția lor, erau aproape zadarnice și pierdute pentru propășirea propagandei noastre naționale în Turcia.

În vederea de a îndrepta această situațiune, trebuia ca tinerii Aromâni să fie îndemnați să urmărească o carieră la ei acasă; lucrul nu era realizabil însă decât în măsura în care li s-ar fi dat și puțința de a urma studii superioare la Universitatea din Constantinopol. În acest scop, am obținut autorizarea guvernului nostru de a înființa pentru ei un cămin universitar pe care l-am instalat și l-am mobilat confortabil într-o casă încăpătoare din Pera și l-am pus sub conducerea unui tânăr învățat, Nicolae Papahagi. În același timp, tot după stăruința mea, o iradea a Sultanului acorda 12 burse de studii la Liceul Imperial din Galatasaray, unor copii aleși din familiile notabile macedo-române locuind în vilayetele Ianina, Monastir și Salonic; autoritățile turcești au avut în grije de a îndruma spre Constantinopol pe acești bursieri, care, după absolvirea liceului, puteau beneficia de ospitalitatea internatului nostru universitar.

Singur, Valiul⁵³ din Ianina, cumpărat de Greci, a încercat să facă să profite tineri Greci de bursele obținute în mod special de mine de la Sultan pentru tineri Aromâni.

Îndată ce legațiunea află această manoperă de substituire a luat măsurile cuvenite pentru a o dejuca.

⁵³ Valiu (Vali): guvernator al unui vilayet.

Tinerii noștri au putut astfel, după studiile lor secundare, profita de ospitalitatea noului nostru cămin.

*
* *

Una din primele griji, la sosirea mea în Constantinopol, a fost să intru în legături cu Patriarhul Ecumenic⁵⁴. Cât puteam mai des, mă duceam să întâlnesc pe Patriarh, la slujbele Fanarului, unde după liturghie, am fost poftit de Ioachim III în saloanele Patriarhiei în mai multe rânduri, și am avut astfel prilejul să discut situația creată de Biserica Ecumenică Românilor din Turcia. De fiecare dată, îi expuneam foloasele pe care le-ar fi putut avea Biserica de pe urma unei colaborări cordiale între Greci și Români, și cât de folositoare ar fi fost asemenea înțelegere mai cu seamă față de uneltirile bulgare. La început, Patriarhul părea că mă ascultă cu mult interes. În decembrie 1903, îmi făgăduia că „avea să cerceteze el însuși întreaga problemă, cu nădejdea de a izbuti să găsească bazele unei înțelegeri deopotrivă favorabile Grecilor și Românilor”. Câteva luni mai târziu, la 15 iunie 1903, cancelaria sa îmi trimitea două note verbale în care, după ce se făcea aluzie la „concursul binevoitor” moral și material, oferit din propriu îndemn de înaltele guverne rus, sârb și grec Bisericii constantinopolitane pentru a-i ușura sarcina, se pune în trebarea dacă „Regatul României n-ar fi dispus și el să manifeste sentimente de aceeași natură față de Sfânta Biserică Ecumenică”?

Termenii acestei note nu puteau fi mai favorabili cauzei pe care o apăram, căci reproduceau aproape întocmai argumente de care, în atâtea rânduri, mă slujisem eu însu-mi, fie în discuțiile cu Patriarhul, fie în acelea cu alte personalități, al căror sprijin căutasem să mi-l asigur.

De altfel, în scop de a câștiga pe Ioachim III avusei ideea de a-i oferi pentru una sau mai multe protejate de ale sale, burse la Institutul de tinere fete fondat la Atena în 1835 de bunicul meu, Apostol Arsache⁵⁵, institut care-i poartă numele, Arsakion.

⁵⁴ O ilustrare a raporturilor cu Patriarhia până în 1902, cu referire specială la situația bisericii din Moloviște, în raportul adresat de Alexandru Em. Lahovary lui Ion I.C. Brătianu; vezi Biblioteca Academiei Române (BAR), Corespondență (C), fond „Ion I.C. Brătianu”, S 73 (1) / CCCLXXXIII, 3 / 16 mai 1902 – Anexa 5.

⁵⁵ Apostol Arsache (1789-1869), om politic conservator, cu studii de medicină în Germania, a ocupat funcția de Prim Ministru după asasinarea lui Barbu Catargiu în iunie 1862, după ce a fost deputat în mai multe rânduri. S-a ilustrat și în domeniul relațiilor externe, fiind Secretar de Stat în timpul domniei lui Alexandru Ghica, iar apoi Ministru al Afacerilor Străine (1862).

Cunoscând mizeria cu care se lupta Patriarhia și numeroasele cereri de ajutoare pe care nu le putea satisface, gândeam că fac un serviciu Înaltului Ierarh, dându-i puțința să asigure în chip gratuit creșterea câtorva fete din familii grecești constantinopolitane, lipsite de mijloace. Într-adevăr, Patriarhul îmi mulțumise cu căldură și eu mă grăbisem să recomand direcțiunii Institutului Arsakion tânăra fată protejată de Patriarh.

Dispozițiile oarecum conciliante ale lui Ioachim al III-lea au putut să se manifeste, puțin mai târziu, cu prilejul unui incident asupra căruia am raportat guvernului român la 24 Septembrie 1903 în termenii următori:

„Încă de acum câțeva vreme, Poarta ceruse Patriarhului să răspundă unor alegațiuni calomnioase, cuprinse în lungul memorandumului remis Marilor Puteri, în luna August, de guvernul bulgar. Răspunzând acestei dorințe S[finția] S[a] a compus de curând, sub semnătura tuturor episcopilor din Macedonia și Tracia, un act de protestare a marilor mitropoliți depinzând de Scaunul Patriarhatului Ecumenic, în numele creștinilor ortodocși locuind în acele eparhii. Acest document publicat sub forma unei broșuri în grecește și în franțuzește, a fost înmânat Porții și reprezentanților Marilor Puteri din Constantinopol. Colegul meu grec a primit și dânsul un exemplar de la Patriarh, care, alaltăieri a binevoit a-mi făgădui că-mi va trimite și mie unul.

Aristarchi Bey, Marele Logofăt al Patriarhiei, îmi arătase în taină, acum câteva zile, această broșură, și-mi atrăsese atenția asupra faptului nou care a stârnit în lumea greacă a Constantinopolului o mare vâlvă, că într-un document oficial al Patriarhatului, elementul aromân e pomenit pe același picior ca elementul turc și grec, printre naționalitățile ce formează majoritatea populației macedonene, față de elementul bulgar, care nu formează decât o minoritate. Această mențiune e repetată în două locuri ale protestului și Aromânii sunt pomeniți alături și în chip egal cu Grecii. E adevărat că traducerea franceză, depărtându-se în chip intenționat de textul grec, pomenește pe Greci în prima linie și nu menționează pe Aromâni, pe Albanezi etc. decât în mod secundar. Efectul însă s-a produs și și-a găsit ecoul până în sânul Sinodului și al Consiliului Mixt.

Patriarhul îmi spunea alaltăieri: Grecii sunt foarte supărați pe mine pentru că am spus ce este adevărat: nu puteam să ascund realitatea.

În Sinod și în Consiliul Mixt se spunea că ar fi avut loc discuții furtunoase. Față de criticile aspre al căror obiect a fost, Ioachim al III-lea ar fi apostrofat pe Episcopul Adrianopolului spunând că e informat de intrigile urzite împotriva lui cu scopul de a-l face să piardă scaunul patriarhal: unui reprezentant al națiunii grecești, nemulțumit de menționarea Aromânilor, se zice că i-ar fi declarat: nu mă scoateți din fire, căci altminteri sunt gata să spun cu glas tare ceea ce știți cu toții, că în Bitolia nu se află nici un singur Grec adevărat.

Protestul Patriarhului n-a fost mai bine primit de Ambasada rusă, care se arăta nemulțumită de atacurile violente împotriva înființării Exarhatului bulgar, căruia îi atribue starea actuală, atât de deplorabilă.

Nici Sârbii nu sunt mulțumiți, căci naționalitatea lor nu e pomenită în nici un fel printre acelea care alcătuiesc majoritatea în Macedonia. Această omisiune îi situează printre slavii pe care Patriarhul îi consideră ca dușmani.

Criticile adresate Patriarhului ar pierde mult din greutatea lor, dacă semănăturile ce investesc actul de protest ar fi fost într-adevăr obținute. Din păcate însă, nu a fost așa. După câte se spun, Patriarhul s-ar fi mărginit să citească repede, la sfârșitul unei ședințe a Sinodului, documentul redactat în mare taină: apoi, nimeni nepropunând vreun amendament, s-ar fi grăbit să-l considere adoptat și să-l iscălească, cu numele tuturor episcopilor și mitropoliților din Macedonia și Tracia, prezenți sau absenți, – dintre care unii nu aveau nici cea mai mică cunoștință de cuprinsul actului.

Aristarchi Bey mi-a comunicat că s-ar fi dat ordinul ca distribuirea broșurii să fie suspendată. El crede că va fi publicată o a doua ediție, revăzută și corectată, sub pretext că cea dintâi, scoasă în mare grabă, ar cuprinde prea multe greșeli de tipar.”

În cursul unei audiențe la Marele Vizir, Ferid Pașa, făcând aluziune la formațiunea comunităților aromâne distincte în orașe și sate, mi-a citat un precedent foarte important demn de invocat în favoarea cauzei: cazul comunității grecești din Uskub care a fost creată de Patriarhie alături și în afară de marea comunitate ortodoxă sârbească, a doua zi după numirea S[finției] S[ale] Firmilian, Sârb de origină, ca mitropolit al acestei eparhii.

Dându-și seama curând că veleitățile lui împăciuitoare față de problema aromână erau de natură să sporească și să întărească acuzațiile pe care adversarii i le aduceau în Sinod, unde alcătuiau majoritatea, Ioachim al III-lea a socotit mai prudent să pună capăt negocierilor noastre, curmând astfel orice posibilitate de transacțiune.

Din această clipă, începe o eră de vexațiuni și de violențe ale Patriarhului împotriva preoților români; la Monastir, protopopul Theodor Constantin e maltratat, insultat amenințat cu anatema și, în cele din urmă, excomunicat; cu tot sprijinul dat de autoritățile turcești; la Gopeschi, preotul Christu Levu are parte de aceeași soartă; la Moloviște, preotul Christu Papagheorghe e și dânsul excomunicat. Mitropolitul Monastirului, Joachimos, nu se dădea la o parte de la nimic pentru a ațâța spiritele împotriva Aromânilor. Consulul României din Monastir raporta Legației române din Constantinopol la 5 / 18 aprilie 1904: „Preoții și învățătorii greci umblă din casă în casă, din prăvălie în prăvălie, îndemnând pe locuitori să-și manifeste sentimentele lor grecofile. Tuturor li se spune că în felul acesta vor dovedi Europei că populația greacă e cea mai numeroasă în Macedonia și că merită

sprijinul Marilor Puteri, altminteri sunt amenințați cu urgia Bisericii, care-i va isgoni din sânul ei. Ieri, Duminică, înaintea slujbei, Mitropolitul a dat ordin să se închidă toate porțile catedralei, afară de una, pentru ca credincioșii să nu poată pătrunde în lăcașul de închinare, decât unul câte unul. La intrare erau postați mai mulți agenți, care îndemneau mulțimea să iscălească declarații filoelene. Cine refuza să iscălească era împiedecat de a intra în Biserică.

În mijlocul slujbei, Mitropolitul luă cuvântul spre a spune că o parte din locuitorii din Monastir e compusă din Kutzovlachi, dar că aceștia n-au nimic comun cu Românii din România, că limba lor e blestemată, și că adevărații credincioși trebuie să înceteze de a o vorbi, preferându-i limba greacă, limba îngerilor, limba nobilă și bogată, care a cucerit lumea întreagă.”

Această atitudine din partea agenților Patriarhiei nu întârzia de a da curaj partizanilor elenismului din Macedonia și de a-i împinge la vexațiuni din ce în ce mai grave și la violențe duse până la omoruri premeditate.

Ostilitatea ajunsese atât de departe încât la moartea lui Apostol Mărgărit, în Octomvrie 1903, a fost nevoie să cumpăr (cu consimțământul telegrafic al lui Ion I.C. Brătianu) un loc de cimitir românesc în Monastir, dat fiind că problema înmormântării era una din marile preocupări ale conaționalilor noștri și până atunci ei nu avuseseră un cimitir al lor în Monastir. Oricât de întemeiate erau criticile aduse în România activității lui Apostol Mărgărit, ar fi fost totuși penibil să lăsăm înmormântat, în pământ grecesc, cu preoți greci, pe bărbatul care, o viață întreagă, luptase împotriva elenismului. Grație măsurilor luate, înmormântarea lui a putut avea loc în cadrul unei manifestări impresionante a românismului macedonean și la afirmarea vitalității neamului românesc din Turcia.

Uneltirile adversarilor lui Ioachim al III-lea întărindu-se în sânul Sinodului erau pe cale să-l facă să-și piardă, pentru a doua oară, tronul patriarhal. Nu mai era pentru noi nici o nădejde de a-l vedea stăruind pe calea împăciuitoare pe care o adoptă în urma primelor mele demersuri. Soluția problemei aromâne trebuia căutată, provizoriu, numai pe tărâm civil și pentru aceasta toate silințele noastre trebuiau să năzuiască a învinge șovăielile Sultanului, speriat de orice gest care ar fi putut slăbi acțiunea Grecilor și a Bisericii în lupta lor cu propaganda bulgară.

Ceea ce ne rămânea de făcut, de aci înainte, era să intensificăm constituirea comunităților noastre civile în toate centrele unde elementul românesc era suficient de bine reprezentat. Această lucrare fu săvârșită repede, cu ajutorul autorităților locale, de consuli noștri și de Lazăr Duma, Inspector general al școalelor românești din Macedonia⁵⁶.

⁵⁶ Așa cum am arătat în introducerea noastră, în iulie 1904, Lazăr Duma îi trimitea lui Alexandru Em. Lahovary procesele verbale de constituire a 56 de comunități civile aromâne; vezi înștiințarea lui Alexandru Em. Lahovary către superiorii săi de la București

În tot timpul acestei faze active a acțiunii noastre diplomatice în Turcia, mă simțeam susținut și încurajat în chip cu totul însuflețit de guvernul nostru; Ionel Brătianu nu înceta de a se informa de toate amănuntele demersurilor mele, nu numai prin note oficiale, în calitate de Ministru al Afacerilor Străine, dar și prin lungi scrisori particulare, care-mi dovedeau cât de mult se interesa de activitatea desfășurată la Constantinopol.

Activitatea legațiunii devenea din ce în ce mai intensă, mai cu seamă din cauza corespondenței cu consulatele noastre din Monastir și Salonic, însărcinate cu propaganda noastră printre Aromâni și cu deșteptarea conștiinței lor naționale.

În curând m-am convins de necesitatea de a pune în capul acțiunii noastre o persoană care, alături cu corpul nostru profesional din Turcia, să concentreze toată acțiunea noastră de propagandă. Pe lângă d. Ionescu, Inspector al școalelor noastre din Turcia, om priceput și sârguitor, ne trebuia o persoană care să lucreze în secret și cu mijloace bănești suficiente.

M-am adresat atunci regretatului Lazăr Duma, fost în serviciul Legațiunii noastre din Belgrad, personalitate destul de bine cunoscută printre conaționali noștri. Dânsul a binevoit să primească însărcinarea ce i-am dat și s-a pus imediat pe lucru.

Marele Vizir, Ferid Pașa, căruia l-am prezentat în calitate de șef al propagandei noastre⁵⁷, i-a dat scrisori speciale pentru guvernatorii (valii) Epirului și Macedoniei și către Hussein Hilmi Pașa, Inspector general al Reformelor de introdus în vilayetele Turciei europene.

De asemenea, am rugat pe Marchizul Imperiali, Ambasadorul Italiei, să-l recomande pe d. Duma generalului italian, comandant al Jandarmeriei Internaționale din Macedonia.

Profitând de o permisiune de câteva zile ce am petrecut în țară, am supus aprobării lui Ion I.C. Brătianu un lung memoriu în care arătam necesitatea de a învedera în mod practic, atât opiniunii în țară cât și cancelariilor europene, interesul ce-l purtam redeșteptării sentimentului național printre Aromânii din care, parte fusese căștigați elenismului.

Am stăruit pe lângă guvernul nostru ca să pună la dispoziția propagandei noastre suma de 1 milion lei aur cu care să se poată ajuta clădirea de biserici în localități unde, din nenorocire, Aromânii n-aveau lăcaș propriu de rugăciuni.

relativă la această chestiune; AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Politice”, vol. 173, 26 iulie / 8 august 1904, nepaginat, pe care am reprodus-o parțial în studiul de la începutul acestui volum.

⁵⁷ Cu ocazia vizitei la Marele Vizir a lui Alexandru Em. Lahovary relatată în *Ibid.*, Lazăr Duma a fost prezentat ca șef al propagandei românești în Macedonia.

Ion I.C. Brătianu n-a întârziat de a recunoaște imediat dreptatea propunerii mele și guvernul a anunțat, printre altele, în Parlament că va depune un proiect de lege pentru acordarea unei sume de 1.000.000, destinată clădirii de biserică pentru conașionalii noștri din Turcia. Într-adevăr, un credit de 600.000 lei a fost votat, mai târziu, în acest scop.

În aprilie 1904, am putut afla de la Dragomanul Ambasadei rusești, d. A. Mandelstam, amic a lui G. Derussi, că Ambasadorul Zinovieff trimisese la Petrograd un lung memoriu privind problema Românilor din Macedonia. În el erau expuse toate dificultățile noastre cu Fanarul, încercările noastre de a înființa comunități distincte erau aprobate ca fiind cu totul îndreptățite, iar persecuțiile Patriarhului judecate cu cea mai mare asprime. Nota generală a memoriului era foarte favorabilă cauzei românești.

*

* *

E un lucru știut că regiunea unde Aromânii se găsesc în număr mai mare e Epirul, – cu munții Pindului și părțile de pe lângă frontiera albaneză. Pentru ca propaganda noastră să prindă în aceste ținuturi, era nevoie ca ea să se poată sprijini pe o autoritate română apropiată: crearea unui consultant la Ianina mi s-a părut dar, din primul ceas, indispensabilă pentru a oferi propagandei noastre reazemul moral de care avea nevoie.

Încă mai de mult, în cursul unei audiențe la Palat, îmi luasem libertatea să-i învederez Sultanului necesitatea înființării câtorva noi consulate românești în vilayetele europene, și în deosebi în Ianina, capitală a vechiului Epir, ținut dominat aproape exclusiv de prestigiul elenismului, și unde propaganda noastră abia putuse răsbate. Preocupat să nu ofere Grecilor nici un prilej de nemulțumire, Abdul Hamid se mulțumise atunci să-mi dea a înțelege că aprobă ideea, dar că momentul nu i se părea potrivit pentru asemenea realizare. Vremea trecea însă fără folos, ceea ce m-a făcut ca, în august 1903, îndată după măsurile care afirmau în chip atât de răsunător existența naționalității române în Turcia, să reiau sub o formă mai hotărâtă primul meu demers, solicitând Porții, printr-o notă remisă *brevi-manu* [s.a.] Marelui Vizir, înființarea unui consulat în Ianina.

Într-o întrevedere, după discuție prealabilă cu Naum Pașa, Subsecretarul de Stat la Ministerul Afacerilor Străine, îi propusei acestuia să prezint cererea ca o încercare de substituie: un consulat la Ianina putea să înlocuiască pe cel din Dardanele, pentru crearea căruia România deținea o iradea veche de zeci de ani, dar de care până atunci nu se putuse folosi. Naum Pașa fusese de părere că era mai bine să prezint cererea fără nici un ocol; ceea ce am și făcut, solicitând încuviin-

țarea ca d. Pădeanu⁵⁸, consulul nostru la Monastir, să funcționeze în aceeași calitate și la Ianina.

Prezentată sub forma aceasta, cererea a fost respinsă, după oarecare chibzuință, sub cuvânt că Poarta nu putea admite ca un consul să-și exercite activitatea în două vilayete deodată. Atunci abia Naum Pașa a găsit cu cale să reia chestiunea sub forma propunerii mele inițiale: transformarea iradei privind Consulatul Dardanelor în iradea autorizând înființarea unui consulat în Ianina.

Purtate în mare taină, vreme de patru luni, pentru a nu da prilej Grecilor să intervină, negocierile au fost încununată de succes. O primă iradea favorabilă fusese dată cu trei săptămâni înainte; Marele Vizir nu-i dăduse însă curs imediat, nevoit, după un ordin al Palatului, să aștepte convocarea unui al doilea consiliu de miniștri, de la care Sultanul dorea să capete informațiuni suplimentare. Această mică zăbavă a fost de altfel spre folosul nostru pentru că, în unanimitate, consiliul fusese de părere că înființarea unui consulat român în Ianina era de neapărată trebuință în interesul chiar al Turciei.

O scrisoare din partea Vizirului dete ordin Valiului de Ianina să recunoască Consul al României pe d. Pădeanu, până atunci consul la Monastir care, datorită cunoașterii profunde a limbii turcești și a stărilor din Turcia, aducea de mai bine de un an, servicii prețioase intereselor românești din zona sa de activitate. Noul consulat era sortit să capete, din primul moment, o importanță deosebită, și să exercite o înrâurire binefăcătoare asupra spiritelor conaționalilor noștri din acea regiune, cam părăsiți pe atunci, dar mai numeroși decât în oricare altă parte a împărăției turcești.

Nu se poate închipui surprinderea și ciuda Grecilor, care vedeau instalându-se un consulat român în inima unei regiuni considerată de ei ca un domeniu exclusiv al elenismului, în care limba și cultura greacă păreau destinate să domnească fără împotrivire, până în ziua așteptată a alipirii Epirului la Grecia. Mânia lor se manifesta deschis împotriva Porții pe care o acuzau de slăbiciune, și, cu deosebire, împotriva Marelui Vizir, cunoscut ca sprijinitor al Românilor.

Redau aci textul unui raport ce am adresat guvernului, la 12 / 15 februarie 1904, câteva zile după iradeaua Sultanului aprobând înființarea unui consulat român la Ianina:

„Pentru a evita recriminațiunile d-lui Gryparis⁵⁹, Ministru al Greciei, Ferid Pașa a ținut să lase să târăgănească puțin soluționarea acestei afaceri și foarte

⁵⁸ Este vorba de diplomatul Alexandru C. Pădeanu, născut la Brussa în 1853, licențiat în drept și diplomat al Școlii Superioare de Limbi Orientale de la Constantinopol. În 1880 devenea translator de limba turcă la Imprimeria Statului, apoi la Ministerul de Interne, pentru ca, zece ani mai târziu, să ocupe un post similar în Ministerul Afacerilor Străine.

⁵⁹ După misiunea de la Constantinopol diplomatul Ioannis Gryparis ajungea în toamna lui 1910 Ministru al Afacerilor Străine în guvernul Eleftherios Venizelos.

probabil pentru a face să primească știrea cu mai puțină supărare, Sultanul, diplomat din cei mai iscusiți, a ținut să invite la masă, pe d. Gryparis care urmează să plece poimâine într-un lung concediu. E cazul de a spune că „jamais la pillule ne fut dorée plus brillamment”, căci Ministrul Greciei a primit din mâinile Majestății Sale o pereche de splendizi butoni de manșete împodobiți cu briliante și pietre prețioase.

Interesele politicii sale dictează Sultanului să menajeze Grecia, plecând o ureche așa zis convinsă la protestările de prietenie care îi vin de la Atena. De acolo provine poate o încetinire momentană și mai mult aparentă în soluționarea ce urmează a fi dată diverselor afaceri care privesc desvoltarea elementului aromân. Dar simpatiile guvernului imperial și buna voință a sa cea mai largă sunt asigurate pentru totdeauna cauzei neamului românesc. Politicele leale și chibzuite urmate de guvernul nostru i se datorește de sigur, în mare parte, această situație și înființarea Consulatului din Ianina va însemna o nouă etapă în mersul progresiv al unei cauze care ne e scumpă tuturor.”

Vestea succesului obținut de guvernul român prin înființarea unui consulat la Ianina, într-un centru în care elenismul era atotputernic și nu admitea nici o piedică în expansiunea sa, nu a lipsit de a produce în opinia publică din țară cea mai frumoasă impresiune. Șovăielile Sultanului și nesfârșitele amânări ale iradelei o făceau să nu mai creadă în imposibilitatea unei soluțiuni favorabile a acțiunii noastre.

Regele Carol a ținut să recunoască succesul dobândit de mine la Constantinopol și mi-a conferit, cu ocaziunea înființării Consulatului nostru la Ianina, gradul de Mare Ofițer al Ordinului „Coroana României”.

III

Guvernul liberal prezidat de Dimitrie Sturdza⁶⁰ a trebuit să părăsească puterea în decembrie 1904 și a fost înlocuit de un guvern conservator prezidat de

⁶⁰ Dimitrie A. Sturdza (1833-1914) făcea parte dintr-o veche familie boierească din Moldova, care a dat și domnitori. A făcut studii economice și financiare în Germania, dar s-a remarcat ca autor al unor importante cercetări istorice (a fost membru al Academiei Române din 1871 și Secretar al acestui înalt for științific din 1884). S-a integrat în Partidul Național Liberal, pe care l-a condus din 1892 până în 1909, fiind deputat, senator, membru al guvernelor României, Președinte al Consiliului de Miniștri (1895-1896, 1897-1899, 1901-1904 etc.) din partea acestuia. În diplomație s-a remarcat ca Agent al României la Constantinopol în anii 1868-1870, precum și ca Ministru al Afacerilor Străine (1882-1885, 1897-1899, 1901-1902 etc.).

George Gr. Cantacuzino. În acest guvern, Generalul Iacob Lahovary⁶¹, vărul meu, a fost chemat să ocupe postul de Ministru al Afacerilor Străine, iar Take Ionescu⁶², pe acela de Ministru de Finanțe. Și unul și celălalt fuseseră ținuți în curent de mine, în mod regulat, asupra activității legațiunii și, dată fiind încrederea pe care mi-o arătau, eram dinainte asigurat că mă puteam bizui pe concursul lor, pentru a sprijini pe lângă noul guvern orice măsuri pe care le-aș fi crezut necesare.

Trebue să recunosc că și Ionel Brătianu, în tot timpul cât fusese Ministru de Externe, aprobase toate propunerile mele; pe el însă eram obligat să-l consult de fiecare dată în prealabil, în vreme ce Generalul Lahovary, urmașul lui la Minister, îmi lăsa dinainte mâna liberă. Fusese deajuns pentru aceasta să-l conving de certitudinea izbânzii finale, care, în acel moment, era pentru mine neîndoioasă. Astfel, în cursul tratativelor ce au urmat, m-am mulțumit să-l informez, zi cu zi, prin telegrame cifrate și scrisori particulare de chipul cum se desfășurau evenimentele.

Grație vapoarelor noastre, care făceau de două ori pe săptămână cursa Constantinopol-Constanța, eram absolut fără grijă în ce privește secretul corespondenței noastre.

Mersesem să petrec sărbătorile Crăciunului și ale Anului Nou 1905 la Paris, unde se afla familia mea.

La înapoierea mea, am crezut de folos să mă opresc la Viena ca să văd pe Ministrul Afacerilor Străine, Conte Goluchowski⁶³, cu care mă împrietenisem în cursul lungii sale misiuni în România pe când îndeplineam la Ministerul Afacerilor Străine funcțiunea de Secretar general.

Iată termenii raportului ce am adresat ministrului în urma acestei vizite:

⁶¹ Iacob N. Lahovary (1846-1907), fratele lui Ion, respectiv Alexandru Lahovary, membri ai unei vechi familii muntene de origine grecească, cunoscuți oameni politici conservatori, care au deținut și ei, la rândul-le, șefia departamentului Afacerilor Străine. A făcut studii militare și tehnice la Paris, devenind ulterior deputat, senator, Ministru de Război, respectiv al Afacerilor Străine (1904-1907).

⁶² Take Ionescu (1858-1922), fiu al unui negustor de cereale din Ploiești, a devenit doctor în drept la Paris. La începuturile carierei politice a fost liberal, pentru ca apoi să se integreze în Partidul Conservator. Din 1908 a condus propria sa formațiune politică, Partidul Conservator Democrat. Deputat, senator, membru al guvernelor României, Președinte al Consiliului de Miniștri (decembrie 1921 - ianuarie 1922), Take Ionescu s-a remarcat și ca titular al Afacerilor Străine în cabinetul Alexandru Averescu (1920-1921), când a fost artizanul Micii Înțelegeri.

⁶³ Conte Agenor Maria Adam Goluchowski (1849-1921) a fost reprezentant al Austro-Ungariei la București (1887-1894). Din 1895 a devenit Ministru de Externe al Monarhiei Dualiste, demnitate pe care a onorat-o până în 1906.

„București, 17 / 30 ianuarie 1905.

Domnule Ministru,

În cursul călătoriei de întoarcere de la Paris, am crezut necesar să mă opresc 24 de ore la Viena pentru a vedea pe Conte Goluchowski și pe Primul Șef de Secție din Ministerul Afacerilor Străine, d. de Merey.

De mai multe ori am semnalat predecesorilor Excelenței Voastre atitudinea puțin binevoitoare a Baronului de Calice față de revendicările române în Macedonia⁶⁴. Pe când ambasadorii Marilor Puteri și îndeosebi acei ai Germaniei, Italiei și Rusiei manifestau pentru cauza română o simpatie tot mai mare și mai eficace și-mi acordau la Poartă și la Palat un sprijin cât se poate de prețios, singur Ambasadorul Austro-Ungariei arăta pentru preocupările noastre o dezinteresare absolută, ca să nu zic o ostilitate evidentă. Negocierile cu Patriarhul în legătură cu statutul Bosniei și al Herțegovinei și sforțările sale de a scăpa pe Ioachim al III-lea nu mi s-au părut suficiente pentru a explica o atitudine atât de răuvoitoare față de interesele noastre.

Am rămas mai mult de o oră la Conte Goluchowski și l-am putut pune în curent cu toate fazele prin care au trecut negocierile noastre cu Patriarhul, cu Legația greacă din Constantinopol și cu guvernul otoman. I-am atras atenția asupra impresiunii produse la Constantinopol și la București de atitudinea Baronului de Calice, mai cu seamă față de sprijinul prietenesc și cu totul fățiș pe care-l găsisem la Ambasadorul Rusiei la Constantinopol, d. Zinovieff.

Ministrul Afacerilor Străine mi-a afirmat că dăduse totuși Baronului de Calice instrucțiuni formale în sensul sprijinirii demersurilor noastre și că Ambasadorul sfătuisese pe Patriarh să facă concesiuni Românilor. „Nu pe lângă Patriarh, am răspuns eu Contelui Goluchowski, aveam nevoie de sprijinul Ambasadorului austriac; experiența ne-a învățat că din acea parte nu e de așteptat nimic și nu puteam nădăjdui că el avea să fie mai norocos în afacerile noastre decât în ale Austro-Ungariei; ceea ce i-am cerut, fără s-o pot obține, este ca dânsul să asigure pe Marele Vizir și pe Sultan, așa cum au făcut și ceilalți ambasadori, că guvernul austriac e favorabil revendicărilor Aromânilor și că înțelege ca solicitările guvernului român să fie satisfăcute.

⁶⁴ Existau însă oficiali al guvernului de la Viena, acreditați în Imperiul otoman, care împărțeau punctul de vedere al Legației României de la Constantinopol, precum și al comunităților de aromâni din Turcia europeană. Iată, spre exemplu, punctul de vedere exprimat de Atașatul civil al Austro-Ungariei, von Müller, lui Lazăr Duma către sfârșitul anului 1904; AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Politice”, vol. 173, raport adresat de Lazăr Duma lui Alexandru Em. Lahovary, 7 / 20 decembrie 1904, nepaginat - Anexa 6.

De trei ani încoace, acțiunea noastră a fost deosebit de energică: ea reclamă o soluție grabnică și definitivă, soluție cerută nu numai de drepturile și de interesele noastre, ci și de amorul nostru propriu. Indiferența guvernului austro-ungar în circumstanțele actuale era de natură să ne surprindă, cu atât mai mult cu cât la Viena se știa bine importanța acordată de România acestei chestiuni, astăzi pe primul plan al politicii noastre.

Interesându-ne de cultura și de propășirea elementului român în Macedonia, noi nu facem rău nimănui: dimpotrivă, avem convingerea că ajutăm la menținerea păcii și a unui statu quo în Orient. Turcii înșiși, când nu sunt influențați de nimeni, nu șovăie să recunoască folosul unei propagande care nu le dă nici un temei de bănuială. În ce privește Austro-Ungaria în special, mi se pare că la Viena, cât și la Budapesta, opinia publică ar trebui să fie mulțumită de derivatul pe care sentimentul național român a știut să și-l creeze către sud, deschizând astfel, în chip cu totul inocent, o supapă prisosului de sentiment național mai puțin ispitit astăzi ca altădată să-și facă drum în alte direcții.

Cât privește Grecia, – am mai spus Ministrului Afacerilor Străine, – cunosc foarte bine acțiunea d-voastră în vederea apropierii între ea și România: e regretabil numai că întrevederea de la Abazzia n-a dat rezultatele pe care eram îndreptățiți să le așteptăm. Sub acest raport, România n-are să-și reproșeze nimic: ea a făcut tot posibilul spre a-și manifesta sincera dorință de a coopera în chip leal cu Grecia. Toate silințele noastre au rămas însă zadarnice și neînțelegerile dintre cele două țări, în loc să dispară, n-au făcut decât să crească. Întrevederea de la Abazzia a fost într-adevăr salutăată în Grecia și exploatată în Macedonia ca o abdicare tacită din parte-ne, în favoarea intereselor superioare ale elenismului. Din acest punct de vedere, ar fi fost poate mai bine să lămurim neînțelegerile înainte de a ne „apropia” și azi suntem mai despărțiți ca oricând, unii de alții, și nu văd în ce fel această situație s-ar putea schimba.

Contele Goluchowski mi-a răspuns că, în repetate rânduri, încercase să dovedească Ministrului Greciei la Viena, d. Manos – ba chiar că, cu prilejul trecerii sale prin Viena, repetase și Regelui George – cât de mult rău își face guvernul grec practicând o politică intolerantă și oarbă, încăpățânându-se să tăgăduiască existența Aromânilor în Macedonia și pretinzând să excludă propaganda română în Turcia.

Lucrul de care se plâng cei de la Atena – a adăugat confidențial Ministrul Afacerilor Străine – nu sunt cele câteva școale altădată aproape părăsite, cu care lumea era deprinsă: e avântul pe care l-ați dat în vremea din urmă propagandei voastre și care îndreptățește oarecum învinuirea ce vi se aduce de a nu fi respectat statu quo [s.a.].

Contele Goluchowski mă lăsa astfel să înțeleg că nu socotea această învinuire cu totul neîntemeiată; am crezut dar că nu poate fi rău să stărui asupra

obligației în care se găsea guvernul român, în ajunul aplicării reformelor, de a da acțiunii sale o amploare mai mare: nu era timp de pierdut și trebuia neapărat ca Aromânii să fie organizați, recunoscuți și puși în evidență în principalele centre unde se găsesc așezați, pentru ca în mod obligator să se țină seamă de dânșii atunci când, în conformitate cu paragraful 4 din Programul de la Mürzsteg, se va proceda la modificarea circumscripțiilor administrative, după repartitia naționalităților. Eram datori să lucrăm repede, chiar cu riscul de a nemulțumi pe acei ce au tainica dorință de a ne vedea perpetuând situația nedreaptă și neegală în care se găsea altădată propaganda noastră.

Din parte-ne, suntem mândri și fericiți de avântul pe care l-a luat în ultimii ani, avânt ce va deveni definitiv în ziua când va putea lupta cu arme egale cu acele ale celorlalte propagande. Dacă succesele noastre sunt de natură a îngrijora pe Greci, de vină e numai faptul că aceștia n-au voit să înțeleagă propriul lor interes.

Elementul aromân din Macedonia constituie 3/4 dintr-o populație pe care Grecii o socot ca fiind în întregime grecească; acesta este un capital pe care noi îi invităm să-l exploatăm cu cheltuială comună și din care ar fi putut ieși un câștig pentru ambele părți, dacă Grecii ar fi fost de bună credință: câștig moral pentru noi, care ne interesăm numai de propășirea limbii noastre în mijlocul unei populații care, ca prin minune, a știut să și-o păstreze de-a lungul veacurilor; câștig mai practic și mai real pentru Grecia, ale cărei aspirațiuni n-ar mai fi întâmpinate din parte-ne o piedică serioasă, dacă mai mulți ani de colaborare încrezătoare ne-ar fi apropiat temeinic.

Dar propunerile noastre au fost respinse, drepturile și interesele noastre au fost contestate: vigoarea acțiunii noastre sporește pe măsura piedicilor pe care Grecii ni le pun în cale. Socoteala acestora se dovedește astfel greșită, căci Românii sunt îndrăzneți și lupta nu face decât să-i îndârjească; ei simt că ținta e de ajuns de apropiată și-și îndoesc eforturile pentru a o atinge.

Contele Goluchowski m-a întrebat apoi în ce stadiu se găsesc tratativele noastre. I-am răspuns că am obținut, până acum, aproape toate consecințele unui principiu, fără să fi obținut în chip lămurit principiul însuși, și că așteptăm dintr-o clipă în alta, iradeaua Sultanului, care să consfințească jurnalul prin care, luna trecută, Consiliul de Miniștri a decis: 1. Recunoașterea comunităților aromâne; 2. Dreptul pentru aceste comunități de a-și avea muhtarii; 3. Reprezentarea comunităților aromâne prin delegați în sânul consiliilor administrative ale vilayetelor, sandgeakurilor⁶⁵ și cazalelor⁶⁶. Mazbatua [s.a.] (Jurnalul Consiliului de Miniștri) e la Palat, de unde, mulțumită făgăduielilor Marelui Vizir și a sprijinului ambasadelor amice, nădăjduim să-l vedem ieșind definitiv aprobat.

⁶⁵ Sandgeak: feud militar; din veacul al XIX-lea devine o subdiviziune administrativă, condusă de un guvernator.

⁶⁶ Cazale: districte administrative și judiciare.

În cursul convorbirii, Conte Goluchowski a luat câteva note și mi-a făgăduit că va telegrafia Baronului de Calice, invitându-l să se alăture demersurilor colegilor săi, în favoarea noastră.

Cu tot tonul foarte prietenesc și intim al convorbirii, am impresiunea că Conte Goluchowski a voit numai să salveze aparențele și că în fond nu-i nici prea convins de drepturile noastre, nici prea bucuros să le vadă satisfăcute. I-am mulțumit totuși pentru dispozițiunile binevoitoare pe care mi le arăta și pentru făgăduielile de sprijin, de care puteam nădăjdui că cel puțin, de data aceasta, n-aveau să mai fie eludate de Baronul de Calice.

Părăsind pe Conte Goluchowski, am mers la d. de Merey, Prim Șef de Secție în Ministerul Afacerilor Străine, cu care m-am întreținut îndelung despre treburile noastre. I-am repetat aproape tot ce spusese ministrului. D. de Merey mi-a făgăduit să-i amintească de instrucțiunile ce trebuiau trimise Baronului de Calice, a cărui ședere la Constantinopol nu va mai fi, se pare, de lungă durată. Ca urmași posibili se vorbește de Baronul Call, Ministrul Comerțului și de Baronul de Aehrenthal⁶⁷, Ambasador la St.-Petersburg, a cărui sănătate nu se împacă cu clima aspră a Rusiei.

N-am lăsat nesemnaltă Contelui Goluchowski, nici d-lui de Merey, repulsiunea guvernului român pentru mijloacele violente; de aceea, întotdeauna au fost date instrucțiuni agenților noștri de a evita, pe cât posibil, orice conflict, cu deosebire în ce privește folosirea bisericilor. În multe localități, Grecii și Grecomanii – mai inteligenți și mai bine inspirați decât consulii eleni – s-au resemnat să folosească alternativ bisericile cu partizanii propagandei noastre, lăsând să se săvârșească slujba religioasă pe rând, în grecește și în românește.

Lucrurile nu s-au petrecut însă pretutindeni la fel și în mai multe localități s-ar fi ajuns și la conflicte sângeroase, dacă Aromânii n-ar fi fost sfătuiți de a se abține de la orice violență.

Această considerațiune ne-a și făcut să acordăm de curând un credit de 600.000 lei pentru construirea de școale și de biserici românești⁶⁸, pentru a avea

⁶⁷ Baronul Alois Lexa von Aehrenthal (1854-1912) i-a urmat Contelui Goluchowski la Legația Austro-Ungariei la București (1895-1898). A devenit apoi Ambasador la Sankt Petersburg și din 1906 până în 1912 a îndeplinit funcția de Ministru al Afacerilor Străine al guvernului de la Viena.

⁶⁸ În 1903 – 1904 bugetul României prevăzuse 335.000 lei pentru cheltuieli culturale în străinătate; din acești bani erau finanțate școlile din Turcia europeană, Bulgaria, respectiv seminariile de limbă română de la universitățile din Berlin, Leipzig și Viena. În Turcia europeană existau atunci 93 de școli elementare pentru aromâni (cu 5.170 de elevi / eleve și 174 de învățători / învățătoare) și 4 școli medii (cu 272 elevi / eleve, respectiv 50 de cadre didactice); apud Max Demeter PEYFUSS, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la Pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, traducere autorizată

lăcașuri de rugăciune proprii, în localitățile unde adversarii noștri nu admit folosința în comun. În acest chip, am dat o nouă dovadă a dorinței sincere de a nu turbura ordinea și pacea în Macedonia.

Înainte de a părăsi pe d. de Merey, aceasta m-a întrebat dacă schimbarea de guvern de la noi n-ar fi cumva de natură să aducă după ea o schimbare în politica României privitoare la această chestiune. „Nu cred, i-am răspuns eu: dacă va interveni totuși o schimbare, va fi, cu siguranță, în sensul întreținerii propagandei noastre, punând la dispoziția ei sume mai importante decât în trecut. Alcătuirea noului cabinet conservator nu poate lăsa nici o îndoială în această privință.”

Ieșind de la Ballplatz, am avut impresiunea că dacă toată puterea argumentelor mele nu a putut convinge pe Contele Goluchowski, ea trebuia cel puțin să-l silească a schimba atitudinea Austro-Ungariei într-o chestiune la care țineam atât de mult.

Odată mai mult ne era dat să constatăm deosebirea intereselor noastre politice, cu toate că, din punct de vedere politic, eram legați de Tripla Alianță.

Contele Goluchowski presimțea poate că politica noastră în Orient nu era atât de puțin interesată cât ne plăcea s-o spunem și că scopul nostru, ajutând pe Aromânii din Turcia, nu era pur moral, dar că vom dori, poate, într-o zi să valorificăm aspirațiunile materiale.

Primiți, vă rog, etc.

(ss) Al. Em. Lahovary”

Roadele demersului meu nu s-au lăsat așteptate. Abia întors la Constantinopol, 7 / 19 februarie 1905 puteam comunica guvernului nostru:

Baronul de Calice m-a primit în chipul cel mai frumos și mi-a confirmat instrucțiunile Contelui Goluchowski, în urma vizitei mele la Viena. Mi-a spus că, cu câteva săptămâni înainte, avusese prilejul să ne fie de folos, intervenind ca Marele Vizir să dea ordine severe Valiului pentru ca ordinea să fie menținută la Bitolia, iar Români să fie lăsați liberi să se folosească de capela lor; așșderi că își propunea să insiste la cea dintâi

de Nicolae Șerban TANAȘOCA, Editura Enciclopedică, București, 1994, pp. 80-81. Alte cifre pentru aceeași perioadă în cazul instituțiilor elementare de învățământ în *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică. Documente (1864-1948)*, adunarea și selecționarea documentelor, introducerea, bibliografia și indicii de Adina BERCIU-DRĂGHICESCU, Maria PETRE, Editura Universității din București, București, 2004, p. 16 (84 de școli primare cu 3.500 elevi / eleve, pregătiți de 110 institutori / institutoare).

împrejurare, pentru ca Palatul să dea curs liber iradelei, care trebuie să recunoască oficial comunitățile românești, să le dea dreptul de a-și alege muhtari, și să le asigure reprezentarea în consiliile administrative ale vilayetelor, sandgeakurilor și cazalelor. În acești termeni se pune astăzi problema; asupra acestor puncte se concentrează stăruințele noastre și asupra lor am atras în chip special atențiunea Contelui Goluchowski și a ambasadelor din Constantinopol.

Baronul de Calice m-a asigurat că, chiar ieri, fiind la Poartă, s-a întreținut cu Marele Vizir asupra nevoii de a sfârși cât mai curând chestiunea, în conformitate cu dezideratele guvernului român⁶⁹.

Ambasadorii Italiei și Germaniei ne-au dat un sprijin foarte călduros și se interesează stăruitor de reușita demersurilor mele. Și unul și celălalt mi-au spus că au de gând să insiste din nou pe lângă Sultan în favoarea unei soluții care, cred ei, nu mai poate zăbovi mult.⁷⁰

În primele zile ale lui martie 1905, se întâmplaseră la Negovan mai multe omoruri, ale căror victime căzuseră Români. Grecii, autorii omorurilor, căutau să dea vina pe Bulgari. Dar autoritățile turcești au putut stabili lesne vinovăția bandelor grecești ce bântuiau regiunea Ghevgheli. Constrâns de evidența faptelor, speriat poate de consecințele pe care masacrul de la Negovan le-ar fi putut atrage direct sau indirect asupra populației grecești, guvernul grec se trudea să dea explicații, să ceară scuze și să exprime regrete, care nu izbuteau decât să-l compromită și mai mult în ochii opiniei publice.

Colegul meu la Constantinopol, d. Gryparis, cu care relațiile mele personale erau dintre cele mai bune, a venit să-mi spună, din ordinul guvernului său, că „la Atena toată lumea regreta nespusele petrecute la Negovan și că nimeni nu-și

⁶⁹ Într-o telegramă cifrată din 9 / 22 februarie 1905 (AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Politice”, vol. 176, nepaginat), din care reproducem un fragment ceva mai departe, Alexandru Em. Lahovary stăruia asupra schimbării de atitudine a reprezentantului Austro-Ungariei: „Les instructions du Comte Goluchowsky ont produit leur effet. J’ai vu avant-hier le Baron de Calice qui m’a promis de faire tout ce qui est en son pouvoir pour nous aider à obtenir l’iradé attendu. L’ayant rencontré hier il m’a dit qu’il venait de la Porte où il aurait parlé au Grand Vézir [neclar în text] de nos demandes”.

⁷⁰ În aceeași telegramă, Ministrul României la Constantinopol vorbea și despre unanimitatea reprezentanților Marilor Puteri în susținerea acțiunilor guvernului de la București în favoarea aromânilor (*Ibid.*): „De son côté, le Chargé d’Affaires de France, m’a montré les nombreux instructions qu’il vient de recevoir de son gouv[ernement]. Elles lui permettent de joindre ses demandes à celles des autres Ambassades en faveur des valaques. [...] / L’appui de toutes les ambassades des G[ra]ndes Puissances est donc ainsi assuré à la cause roumaine et la Porte ne saurait manquer de tenir compte de cette unanimité. / [...]”

închipuia că noi am putea crede că guvernul grec poartă cea mai mică vină în deslănțuirea acelei nenorociri”. Mi-a adăugat apoi că d. Tombazis, Ministrul Greciei la București, trebuie să fi făcut acolo declarații în același sens.

Luând act cu oarecare ironie de scuzele sale, nu m-am putut împiedica de a spune colegului meu că masacrele de la Negovan nu erau decât unul din nenumăratele episoade ale luptei sălbatice pe care Grecii o duceau împotriva elementului român din Macedonia, rodul firesc al sistemului care consta în terorizarea acestei populații, împinsă, prin amenințări și violențe, să se lepede de sentimentele românești.

Discuția noastră se oprise aci, dar d. Gryparis adăugase că își propunea să o reia cu mine într-o altă zi.

Demersul atât de stângaci al Ministrului Greciei (se spune doar că „cine se scuză se acuză”) mă surprinsese profund. Nu puteam să mi-l explic altminteri decât presupunând că d. Gryparis era informat de intervențiile mele pe lângă Poartă, în scop de a dezvălui adevăratele țeluri ale guvernului grec, care întreținea și plătea bandele grecești din Macedonia, și pentru a face să înceteze îngăduința scandaloașă de care se bucurau aceste bande din partea autorităților imperiale.

O altă considerațiune mai îndemna desigur pe Greci să manifeste față de noi o prefăcută căință: teama represaliilor pe care, cu cea mai mare ușurință, le-am fi putut exercita împotriva intereselor importante deținute de Greci în România.

Poate că începeau să-și dea seama că aveam de gând să ne arătăm mai puțin toleranți, pregătindu-ne a lua măsuri mai aspre.

Oricare ar fi fost adevăratul motiv al gestului, pentru a degaja răspunderea guvernului grec în masacrele de la Negovan, Ministrul Greciei încercase să se slujească de nenorocitul precedent de la Kruševo. Într-adevăr, în cursul anului precedent, devastări și omoruri nemaiauzite avuseseră loc la Kruševo, unul din centrele cele mai importante ale românismului macedonean. Guvernul nostru se grăbise să vină în ajutorul nenorocitelor victime. Atunci, ce e drept, masacrele fuseseră opera trupelor imperiale, care, în lupta lor împotriva Bulgarilor, nu cruțaseră nici pe Români.

*

* *

Între timp, tergiversările și jumătățile de măsuri, cu care mă deprinsese Poarta, continuau ca mai înainte. La 4 martie 1905 puteam totuși comunica guvernului român că Marele Vizir dăduse ordin lui Hussein Hilmi Pașa să pășească la recunoașterea comunităților noastre, numind muhtari români și permițând acestora să figureze ca delegați în consiliile provinciale. Inspectorul general al Reformelor era

invitat să execute cu prudență această hotărâre a Sultanului și să pună pe români pe picior de egalitate cu celelalte naționalități nemusulmane din cuprinsul Imperiului.

Cu toată îndreptățita nerăbdare cu care orice Român trebuia să aștepte recunoașterea solemnă a drepturilor conaționalilor noștri, mi se părea că trebuie să ținem seamă de recomandajia de prudență ce ni se dăduse, până ce o nouă iradea a Sultanului, promulgată cu toate formele, avea să confirme drepturile noastre, în chip definitiv și irevocabil, lucru care nu mai putea întârzia mult, după pasul hotărâtor pe care-l făcusem.

La 21 martie 1905 am fost la Marele Vizir. În cursul întrevederii, acesta mi-a anunțat că însărcinase pe Kiazim Bey, Ministrul Turciei la București, să facă cunoscute Ministrului nostru de Externe măsurile luate în favoarea Românilor. Nu mult după această comunicare, Generalul Lahovary mă ruga să reînnoiesc Porții, din parte-i, mulțumirile pe care le exprimase la București lui Kiazim Bey.

Înainte de a mă achita de această însărcinare, am ținut să mă asigur că notificarea Ministrului Turciei în România rezuma în chip precis și neechivoc diferitele deziderate a căror realizare le urmăream. Precauția mea s-a dovedit întemeiată, căci am putut constata că instrucțiunile trimise lui Kiazim Bey recomandau acestuia să se mărginească la o comunicare verbală și că erau concepute astfel că puteau crea un echivoc. Se făcea cunoscut, bunăoară, că „Românii au dobândit concesiunile cerute de ei în toate localitățile unde se găsesc în majoritate”.

„Formulată în acești termeni – scriam imediat Generalului Lahovary – notificarea Ministrului Turciei n-are nici o valoare, căci ea vorbește de majorități, câtă vreme conaționalii noștri alcătuiesc în general, minorități. Ceea ce trebuie să obținem e tocmai dreptul de a-i constitui într-un organism separat și cu drepturi, cel puțin din punct de vedere civil, egale cu acelea ale Grecilor și ale Bulgarilor”.

O lungă convorbire cu Marele Vizir, câteva zile mai târziu, nu mi-a lăsat nici o îndoială asupra confuziei pe care Sultanul căuta să o prelungească cu orice preț. Adevărat că ordinele Marelui Vizir, întemeiate pe o iradea din decembrie 1904, fuseseră date și începeau să se execute în diferitele vilayete. Adevărat iarăși că ele priveau:

1. Înscrierea Românilor în *mufuzuri*⁷¹ [s.a.], într-o rubrică specială: „Ulah”;
2. Numirea de *muhtari* [s.a.] români;
3. Alegerea de delegați români în consiliile administrative ale vilayetelor, sandgeakurilor și cazalelor. Dar aceste ordine fuseseră date în mod secret și absolut confidențial, pentru a nu indispuie pe Greci, pe care Sultanul ținea să-i menajeze mai mult decât oricând. Guvernul otoman se sfia să precizeze și să proclame

⁷¹ Mufuzuri: documente oficiale de statistică a populației.

existența acestor măsuri, pentru că Vizirul avea ordin să țină secretă iradeaua din decemvrie.

„În aceste condiții, scriam Generalului Lahovary, mi-am permis să nu dau curs, până la noi ordine, mulțumirilor pe care mă însărcinați să le transmit Porții. Am fost pe de-a-ntregul întărit în impresiile mele prin ultima mea audiență la Sultan. Majestatea Sa s-a mulțumit să înșire nenumăratele favoruri acordate până acum credincioșilor săi supuși, dar s-a ferit cu grijă, cu toate stăruințele mele, de a face cea mai mică aluzie la concesiunea finală și definitivă pe care o așteptam. Palatul și Poarta par învoite să amâne sine die proclamarea solemnă a Constituției civile a Românilor și, prin urmare, comunicarea făcută de Kiazim Bey n-avea alt scop decât acela de a adormi bănuielile noastre și de a eterniza o situație echivocă cu care nu ne putem mulțumi, cu toate ordinele viziriale, ce se vor executa în chip mai mult sau mai puțin sincer.

Experiența trecutului ne obligă să rămânem neîncrezători. În fața unor noi amânări mereu reînnoite și a perspectivei de a vedea târăgându-se la nesfârșit o problemă ce ni-e atât de scumpă, îmi voi permite să examinez din nou, împreună cu Excelența Voastră, mijloacele de întrebuițat pentru a învinge șovăielile și reava voință a Sultanului de a proclama pe față ceea ce nu lasă să se înțeleagă decât cu jumătăți de cuvânt. Printre aceste mijloace, unul de care mă pot sluji fără zăbavă e acela de a recurge la bunele oficii ale Baronului de Marschall, care se găsește acum liber de cele mai multe din preocupările sale și care ar pune bucuros la dispoziția noastră creditul și trecerea de care se bucură la Palat și la Poartă.

Aș fi recunoscător Excelenței Voastre dacă ar binevoi să înștiințeze pe colegul meu de la Berlin de cele ce preced, însărcinându-l să ceară guvernului german să trimită instrucțiuni telegrafice Ambasadorului său la Constantinopol, pentru ca acesta să ne ajute a obține cât mai curând iradeaua formală, pe care o cerem de atâta vreme.

Dacă aceste demersuri n-ar ajunge la nici un rezultat, în timp de două-trei săptămâni, am putea încerca să provocăm o acțiune colectivă a tuturor ambasadelor pe lângă Poartă, pe baza unui memorandum pe care tocmai îl pregătesc și pe care n-aș întârzia a vi-l supune în prealabil. Am motive să cred că Marile Puteri care, fără excepție, ne-au asigurat de sprijinul lor, nu ne-ar refuza să facă demersul pe care am putea fi nevoiți să-l cerem. În sfârșit, dacă și această ultimă acțiune s-ar lovi de încetineala calculată a Turcilor, m-aș vedea nevoit să mă prezint personal Excelenței Voastre pentru a-i cere instrucțiuni asupra unei noi atitudini de adoptat față de Turcia. Răbdarea noastră trebuie să aibă margini și n-am avea nimic de câștigat lăsând-o să degenereze în slăbiciune.”

*
* *

Nu fără trudă am izbutit să obțin la 1 / 14 aprilie 1905 audiența pe care o așteptam de aproape o lună.

Ceremonia Selamlâkului, care avea loc regulat la Yldiz Kiosk în fiecare vineri dimineață, dădea prilej de obicei reprezentanților Puterilor străine să fie primiți de Sultan. Trei vineri de-a rândul luasem parte la solemnitate, fără să fi putut obține o audiență de la Abdul Hamid, care se mulțumise să primească numai pe ambasadori. De fiecare dată, Ibrahim Pașa, Introducătorul ambasadorilor, exprimase miniștrilor plenipotențiarilor și însărcinaților de afaceri prezenți la Selamlâk scuzele Suveranului său, însoțite de diferitele pretexte, mai mult sau mai puțin plauzibile.

În sfârșit, vineri 1 / 14 aprilie 1905, m-am dus pentru a patra oară la Selamlâk⁷². În salon se găseau adunați mai mulți reprezentanți diplomați, împreună cu dragomanii lor și unii compatrioți cu vază, doritori să fie prezentați Sultanului.

D. Leishman⁷³, Ministrul Statelor Unite, – până atunci Statele Unite nu acreditaseră încă un ambasadador în capitala Turciei, – era de față, însoțit de d. Pierpont Morgan⁷⁴, marele financiar, care sosise de câteva zile în Constantinopol. Așteptând să fie primiți de Sultan, d. Leishman prezenta pe conaționalul său persoanelor prezente la ceremonie.

Din primul moment, am avut intuiția că audiența solicitată de colegul meu american pentru d. Morgan avea să-mi dea mijlocul de a fi în sfârșit primit de Abdul Hamid. Căci mi se părea cu neputință ca Sultanul să refuze Ministrului României o audiență, câtă vreme în aceeași zi, avea să primească pe Ministrul Statelor Unite, însoțit de un simplu particular.

La sfârșitul ceremoniei, apropiindu-se de cei trei sau patru ambasadori prezenți, Ibrahim Pașa îi anunță că aveau să fie primiți de Majestatea Sa. Același

⁷² Episodul a fost relatat într-o epistolă a lui Alexandru Em. Lahovary adresată superiorilor săi de la București; vezi AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Politice”, vol. 122, 4 aprilie 1905, nepaginat – Anexa 7.

⁷³ John George Alexander Leishman (1857-1924), după ce a reprezentat guvernul Statelor Unite ale Americii în Elveția, a fost transferat la Constantinopol. Aici a cumpărat sediul Legației Statelor Unite ale Americii din bani proprii sperând să-i recupereze ulterior, dar Congresul american nu a fost de acord. În 1906 legația devenea ambasadă, iar rangul diplomatic al lui Leishman se schimba. A mai îndeplinit misiuni diplomatice în Italia și Germania.

⁷⁴ Pierpont Morgan (1837-1913) a fost un cunoscut bancher și colecționar de artă american. A avut afaceri în domeniile prelucrării fierului și al electricității.

lucru îl comunică și Ministrului Statelor Unite și d-lui Morgan. Apoi înaintând către mine, nu fără o vizibilă sfială, Ibrahim Pașa începu a-mi exprima tot felul de scuze: „Majestatea Sa Imperială e foarte ocupată, trebuind să primească azi dimineață mai mulți ambasadori. E și foarte preocupată de sănătatea uneia din surorile sale și regretă nespus că nu vă poate primi”.

Fără să las timp lui Ibrahim Pașa să-și isprăvească scuzele, i-am declarat cu ton hotărât că înțelegeam să obțin chiar în acea zi audiența de atâta vreme amânată sub diferite pretexte, că aveam de făcut Majestății Sale comunicări importante din partea Suveranului meu; și că, dacă Sultanul găsea timp destul pentru a acorda audiență d-lui Morgan, care nu era decât un simplu particular, nu se putea dispensa de a primi pe trimisul Regelui României. Am adăugat că, dacă nu mi-ar fi îngăduit să fiu primit de M[ajestatea] Sa în cursul aceleiași zile, m-aș vedea nevoit să înștiințez telegrafic guvernul român de această lipsă de cuviință față de Suveranul meu.

În timp ce-i vorbeam, înfățișarea lui Ibrahim Pașa, trăda turburarea de care fusese cuprins: mâinile îi tremurau și fața i se făcuse palidă. Depărtându-se, mi-a făgăduit că va raporta Sultanului întocmai spusele mele. După un sfert de ceas, Ibrahim Pașa își făcea din nou apariția și-mi spuse tremurând și cu glas surd, că M[ajestatea] S[a] Imperială avea să mă primească după-amiază la orele 5.

Când am intrat în sala unde mă aștepta, Abdul Hamid, mi s-a părut supărat și încruntat. Fără să mă privească în față, m-a rugat să-l iert pentru întârzierea audienței. I-am răspuns îndată, că stăruința mea se datora unor comunicări foarte importante pe care aveam să i le fac din partea Suveranului meu. Că Regele nu înțelegea șovăiala Porții de a sustrage populația aromână arbitrarului Partiarhatului, acordându-i recunoașterea solemnă a naționalității; că toată lumea era cu drept cuvânt nedumerită în România de faptul că, în vreme ce bande bulgărești, bande grecești și bande sârbești se dedau în Macedonia la pustiiri și omoruri fără seamăn, singuri Aromânii, victimele acestor nelegiuiri, trebuiau să aștepte încă răsplata lealității lor față de Imperiul otoman.

Sultanul m-a lăsat să vorbesc, dar ferindu-se să răspundă direct doleanțelor mele. M[ajestatea] Sa s-a mărginit a recunoaște serviciile pe care, prin atitudinea lor corectă și leală, Aromânii le aduceau cauzei ordinii și a liniștii în cuprinsul Imperiului. A mai adăugat că va avea grijă să atragă atenția Marelui Vizir asupra măsurilor ce trebuiau luate, pentru a li se da satisfacție.

Când am relatat Marelui Vizir și Ambasadorului Germaniei chipul în care trebuise să forțez mâna Sultanului pentru a oține audiența, și unul și celălalt m-au felicitat călduros pentru succesul atitudinii mele energice. Amândoi m-au sfătuit să stăruiesc fără ezitare și, la caz de nevoie, să forțez tonul față de Poartă și de Sultan.

Doritor să pun capăt cât mai curând șovăielilor și încetineliilor cu care mereu fusem amăgit, m-am gândit atunci să sugerez vărului meu, Iacob Lahovary, ideea de a petrece câteva zile la Constantinopol, cu prilejul apropiatelor sărbători ale

Paștelui; o vizită a Ministrului nostru de Externe la Sultan mi se părea de natură a-l îndupleca să acorde în sfârșit conașionalilor noștri drepturile de atâta vreme refuzate.

Din nenorocire, acest proiect de călătorie nu s-a putut realiza, căci, între timp, Generalul Lahovary fusese crunt lovit de moartea fiului său. De aceea a fost nevoit să roage pe Take Ionescu, Ministrul de Finanțe, să-l înlocuiască pentru vizita proiectată la Constantinopol. Take Ionescu a acceptat și curând după aceea a și venit, întovărășit de soția lui. M-am grăbit să le ofer ospitalitatea legației, bucuros că puteam informa pe un membru important al guvernului de toate fazele prin care chestiunea Aromânilor din Turcia trecuse de trei ani încoace, și că mă puteam sfătui cu dânsul asupra mijloacelor celor mai potrivite, pentru a aduce la bun sfârșit această negociere, atât de importantă pentru prestigiul țării noastre în Orient.

A doua zi după sosire, l-am prezentat pe Take Ionescu Marelui Vizir, căruia i-a exprimat recunoștința sa pentru simpatia statornică arătată supușilor români ai Împărăției. În aceeași zi, am făcut cu dânsul o vizită lui Tevfik Pașa, Ministrul Afacerilor Străine. În vinerea următoare, Take Ionescu mă însoțea la Selamlâk, cu nădejdea să poată fi prezentat Sultanului. Așteptarea noastră a fost însă deșartă, pentru că numai doi ambasadori au putut fi primiți în audiență⁷⁵.

Câteva zile mai târziu, văd sosind la legație un trimis de la Yıldiz Kiosk cu o cutie care conținea insignele Marelui Cordon al ordinului „Osmanié”, oferit de Sultan lui Take Ionescu. Acesta însă, socotind că nu poate primi înalta distincție din partea unui Suveran care nu binevoise să-l primească în audiență, a refuzat decorațiunea și trimisul Sultanului s-a văzut silit să plece cu cutia, așa cum venise.

În timpul șederii sale la Constantinopol, Take Ionescu s-a interesat foarte amănunțit de activitatea pe care, de trei ani, legația o depunea pentru aducerea la bun sfârșit a problemei care ne preocupa atât de aproape. Cu acel prilej, a putut aprecia marile calități ale principalului meu colaborator, mult regretatul George Derussi, cu care a legat atunci cea mai caldă prietenie, și pe care l-a luat pe lângă dânsul ca Secretar general al Ministerului Afacerilor Străine în 1920, și ca titular al acestui departament în cabinetul de foarte scurtă durată prezidat de el în 1922⁷⁶.

De fiecare dată când aveam prilejul să-l văd la el acasă sau la Poartă, Ferid Pașa nu înceta de a mă încuraja în acțiunea mea. Mai mult decât atât: nu șovăia să mă informeze de uneltirile grecești pe lângă Sultan, pe care mi-l descria ca pe un suveran sfios ce trebuia luat prin partea lui slabă: frica. Îmi spunea că la Palat trebuie vorbit tare și lovit cu pumnul în masă. Aceleași sfaturi le auzeam și la Ambasada Germaniei, unde Baronul de Marschall mă îndemna stăruitor să proce-

⁷⁵ Pe 15 / 28 aprilie 1905 diplomații români ai Legației de la Constantinopol redactau o notiță ce urma să fie adusă la cunoștința Sultanului, nu știm dacă înainte sau după refuzul acestuia de a-l primi în audiență pe Take Ionescu; vezi AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Politice”, vol. 176, nepaginat – Anexa 8.

⁷⁶ Mai precis între 17 decembrie 1921 și 17 ianuarie 1922.

dez în același chip. „Ați pus foarte bine problema naționalității române în Turcia, – îmi spunea el; Sultanul înțelege utilitatea ei pentru păstrarea Macedoniei și pentru menținerea păcii și a liniștii în Imperiu. Nu va îndrăzni totuși niciodată să acorde soluția cerută de împrejurări, dacă nu veți ști să exercitați asupra spiritului lui o presiune puternică”.

Alte informații de această natură contribuiau să mă determine la o atitudine energetică. Aveam deseori prilejul să întâlnesc pe unul din prietenii cei mai buni ai Ambasadorului Germaniei, Paul Weitz, redactor la *Frankfurter Zeitung*, a cărui trecere pe lângă Baronul de Marschall era mare și pe care acesta obișnuia să-l consulte deseori. Weitz mi-a descris teama aproape fizică de care era cuprins Sultanul ori de câte ori se găsea laolaltă cu Baronul de Marschall, a cărui talie înalță și vigoare trupească inspirau lui Abdul Hamid, mic, slab, puțin încovoiat, o spaimă ce nu-și găsea justificare în atitudinea atât de prietenească a Germaniei față de Turcia.

*
* *

Cu toate progresele reale care cauza română le făcuse în ultimii doi ani, soluția definitivă s-ar mai fi lăsat desigur așteptată multă vreme, dacă din fericire un incident grav, petrecut tocmai atunci, nu mi-ar fi dat prilejul unei intervenții hotărâtoare: doi din profesorii noștri, Tacit și Balamace, se găseau în turneu de inspecție în vilayetul Ianina, când, la instigația Grecilor exasperați de progresul cauzei românești, Valiul de Ianina, Osman Pașa, comite imprudența să-i aresteze fără să țină seamă de recomandările viziriale cu care erau prevăzuți⁷⁷. Înștiințat telegrafic de această arestare, am înțeles îndată tot folosul pe care-l puteam trage, protestând energic împotriva măsurilor nesocotite și arbitrare ale unor autorități imperiale. Incidentul îmi oferea cel mai bun argument pentru a convinge cancelariile europene de necesitatea de a pune capăt tergiversărilor Porții. Într-adevăr, informați asupra situației, ambasadorii Italiei și Germaniei n-au stat la îndoială să mă încurajeze în hotărârea de a mă folosi de incident pentru a storce Sultanului „iradeaua” de atâta vreme așteptată. „Nu șovăiți să loviți cu vigoare, îmi repeta Baronul de Marschall, și fiți siguri că veți izbândi. Nu vă mulțumiți cu jumătăți de măsură; Sultanul va încerca să se tocmească până în ultima clipă. Veți vedea venind la legăție pe Tahsin sau Izzer Pașa, trimiși de Abdul Hamid pentru a încerca să vă înduplece a aproba redacțiuni ambigue și absolut insuficiente: fiți energic, refuzați orice tocmeală, cereți satisfacție deplină”.

⁷⁷ O descriere a acestui eveniment și a consecințelor sale în Constantin PARASCHIV, „Incidentul de la Ianina (1905) – un episod al relațiilor româno-turce”, în *Revista de Istorie*, 39, 10, 1986, pp. 947-961.

Încurajat de aceste îndemnuri, am adresat Porții un fel de ultimatum, cerând imediata punere în libertate a d-lor Tacit și Balamace, victimele unor samavolnicii; destituirea lui Osman Pașa, Valiul de Ianina, vinovat de a se fi făcut unealta politicii grecești; în sfârșit, promulgarea unei iradele a Sultanului, în care să se recunoască formal naționalitatea română în cuprinsul Împărăției, cu toate drepturile și privilegiile acordate celorlalte naționalități⁷⁸.

Dacă am cutezat să adresez acest protest urgent fără să cer de la București instrucțiuni speciale asupra atitudinii de adoptat, era că nu mă puteam îndoi de deplina aprobare a guvernului și în special de aceea a Generalului Lahovary, Ministrul Afacerilor Străine, pe care, în repetate rânduri, prin scrisori și telegrame cifrate, îl asiguraseram de izbânda finală.

Poate totuși că Sublima Poartă ar fi putut surprinde caracterul personal al ultimatului meu, dacă ar fi cunoscut cheia dicționarului nostru cifrat; fericită întâmplare făcuse însă ca, tocmai în zilele acelea, să intre în uz o cheie nouă. Eram dar sigur că taina va fi păstrată.

Astfel stăteau lucrurile când la 6 / 19 mai ziaristul de care am avut prilejul să pomenesc, Paul Weitz, prieten intim al Baronului de Marschall, veni să-mi comunice confidențial că Ambasadorul Germaniei ceruse și obținuse de la guvernul său autorizarea de a sprijini revendicările României, printr-o intervenție directă pe lângă Sultan.

Regăsesc însemnarea în care am rezumat comunicarea lui Paul Weitz:

Ambasadorul a prezentat astă seară o notă energică la Palat. Marele Vizir îi vorbise de toată afacerea; îi spusese că recunoașterea definitivă a naționalității Românilor întâmpină piedici din partea lui Tahsin Pașa și din aceea a lui Osman Pașa, Valiul de Ianina, sosit deunăzi, dinadins, din Albania. Marele Vizir e totuși convins de succes, dacă Ambasadorul oferă cauzei române sprijinul eficient al guvernului german. Weitz nu se îndoiește că, solicitat deopotrivă de Ferid Pașa și de Baronul de Marschall, Sultanul va ceda, satisfăcând toate cererile României. Pentru a-i dovedi că nu sprijină bandele grecești, Marele Vizir a arătat Ambasadorului documente din care ar reieși că zilele trecute unele din ele au fost capturate și exterminate. Azi după amiază, Ambasadorul a prezentat la Yldiz o notă directă, atrăgând serioasa atențiune a Sultanului asupra diferendului ivit între România și Turcia. Ambasadorul personal, cât

⁷⁸ Vezi telegrama cifrată prin care Alexandru Em. Lahovary îi aducea la cunoștință Ministrului Afacerilor Străine al României protestul adresat lui Tevfik Pașa ca urmare a incidentului de la Ianina; AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Politice”, vol. 176, 28 aprilie 1905, nepaginat – Anexa 9.

și guvernul german, regretă această stare de lucruri care, prelungindu-se, nu ar întârzia de a aduce Turciei cele mai serioase neajunsuri.

Ambasadorul e informat din Berlin că Regele și guvernul român sunt hotărâți să rupă relațiile diplomatice cu Turcia, dacă Poarta nu dă României satisfacția la care are dreptul, acceptând cele patru puncte ale notei Ministrului României. În acțiunea ei în favoarea Aromânilor, România nu urmărește un țel politic, cum e cazul Puterilor vecine ale Imperiului otoman; ceea ce România cere Porții e în propriul interes al Turciei. Acum și în viitor, Sultanul nu va avea decât de câștigat, dând deplina satisfacție guvernului român. Ambasadorul e ferm convins că Sultanul nu va nemulțumi o țară amică și nu va îngădui ca relațiile României cu Poarta să fie turburate; după părerea lui, Sultanul face rău preocupându-se de supărarea Atenei: teama de Greci fiind indiciul unei profunde greșeli.

O altă circumstanță favorabilă sporea încă sorții noștri de reușită: ne găseam în preajma sărbătorii noastre naționale, ziua de 10 / 23 mai. După ceremonialul în vigoare în acel moment la Constantinopol, în astfel de împrejurări, Sultanul, Marele Vizir și Ministrul Afacerilor Străine aveau obiceiul să trimită șefilor de misiuni felicitările lor, prin mijlocirea unor înalți demnitari și funcționari ai Palatului și ai Porții. Aceasta m-a făcut să declar oricui voia să mă asculte că, dacă iradeaua n-avea să fie promulgată până în dimineața zilei de 10 Mai, mă consideram obligat să părăsesc Constantinopolul, pentru a nu mă vedea în situația de a primi felicitările unei țări care refuza României satisfacțiunile cele mai legitime, mai cu seamă după ofensa atât de gravă ce i se adusese.

Declarațiile mele erau însoțite de pregătiri ostensibile de plecare, astfel că Izzet Pașa trimis de Sultan să mă înduplece, după cum prevăzuse Baronul de Marschall, putea să vadă cuferele mele înșirate în anticamera legației și să înțeleagă că, în cazul în care nu s-ar acorda iradeaua așteptată, eram gata să părăsesc Constantinopolul, lăsând legația în grija lui G. Derussi.

Izzet Pașa era însărcinat de Sultan să-mi declare, cu o mare favoare, că Kiazim Bey, Ministrul Turciei la București primise ordin să anunțe guvernului român că se luaseră măsurile cele mai riguroase pentru a se asigura populației române din Macedonia și Epir libera și întregă folosință a școalelor și a bisericilor ei; că sub forma aceasta Aromânii erau constituiți în comunități legale; că Valiul de Ianina fusese invitat să destitue pe funcționarii răspunzători de arestarea arbitrară a inspectorilor noștri școlari Tacit și Balamace, care fuseseră deja puși în libertate. Din parte-i, Izzet Pașa nu se sfia să stăruie în chip deosebit asupra a ceea ce el numea: „des faveurs témoignant de la constante sollicitude du Sultan pour ses fidèles sujets valaques”.

Am declarat trimisului lui Abdul Hamid că guvernul român aștepta de prea multă vreme recunoșterea solemnă a elementului aromân din Turcia pentru a se mai putea mulțumi cu jumătăți de măsuri și cu ordine care, după cum putusem vedea, de cele mai multe ori, rămâneau literă moartă. Numai o iradea formală și explicită a Sultanului era de natură să pună capăt unei stări de lucruri atât de precare.

Izzet Pașa a părăsit legația fără să fi izbutit să înfrângă intransigența atitudinii mele. Din acel moment, e evident că nu putea să nu-și dea seama de comentariile defavorabile pe care avea să le suscite plecarea mea din Constantinopol, în ajunul sărbătorii noastre naționale.

Momentul critic se apropia⁷⁹; câteva ceasuri mai târziu, în dimineața zilei de 9 / 22 mai, ambasada Germaniei mă înștiința pe cale confidențială că iradeaua fusese acordată. În cursul aceleiași seri, vestea îmi fu comunicată în mod oficial de un trimis al Marelui Vizir, însărcinat să-mi transmită prețiosul text⁸⁰.

Iată cuprinsul iradelei, datată din 9 / 22 mai 1905⁸¹:

Majestatea Sa Imperială Sultanul care, cu simțiminte de înaltă dreptate și cu părintească grijă de popoarele Sale, își dăruiește binefacerile și favorurile tuturor credincioșilor săi supuși, fără deosebire de neam și de religie, luând în seamă rugile înălțate spre Tronul Imperial de supușii Săi Aromâni, s-a îndurat să ordone ca, pe temeiul drepturilor civile de care ei se bucură ca și ceilalți supuși musulmani, comunitățile lor să-și poată alege muhtari, în conformitate cu regulamentele în vigoare, așa cum e obiceiul pentru celelalte comunități; membrii Români să fie primiți în consiliile administrative; autoritățile imperiale să înlesnească profesorilor numiți de aceste comunități inspectarea școalelor lor și îndeplinirea formalităților

⁷⁹ Tensiunea, revolta și deopotrivă mâhnirea le resimțim în telegrama cifrată din 8 / 21 mai 1905 pe care Alexandru Em. Lahovary o trimitea vărului său, Ministrul Afacerilor Străine din guvernul de la București; *Ibid.*, nepaginat – Anexa 10.

⁸⁰ Așa cum am amintit și în introducerea noastră, un rol important în obținerea iradelei imperiale l-a avut Take Ionescu. După episodul vizitei la Constantinopol, când nu a fost primit de Sultan, detaliu relatat atât de Alexandru Em. Lahovary, cât și de biografii lui Take Ionescu (Romulus Seișanu ori Constantin Xenii), Ministrul Finanțelor de la București ar fi fost la originea ultimatumului adresat guvernului imperial de la Constantinopol, ca urmare a incidentului de la Ianina, prin care se solicita acordarea iradelei ce consfințea drepturile aromânilor. România dobânda satisfacție, Abdul Hamid al II-lea acordând iradeaua în 5 mai 1905, decret promulgat patru zile mai târziu (vezi Romulus SEIȘANU, *Take Ionescu*, Editura Ziarului „Universul” S.A., București, 1930, pp. 118-120 sau Constantin XENI, *Take Ionescu*, ediția a treia, Editura Tritonic, București, 2002, p. 83).

⁸¹ Vezi și articolul special dedicat acestei chestiuni de Raoul BOSSY, „Un succes diplomatic românesc. Iradeaua din 1905”, în *Noul Album Macedo-Român* (Freiburg), 1, 1959, pp. 167-169.

*prevăzute de legile Imperiului pentru deschiderea de noi așezăminte școlare*⁸².

*Această ordonanță imperială a fost comunicată departamentelor spre executare*⁸³.

Pe lângă aceasta, iradeaua din 9 / 22 mai decreta libera folosință a limbii române în biserici și în școli. În această privință o tezkere a Ministerului de Justiție și Culte adresată chiar a doua zi, 10 / 23 mai, Patriarhatului Ecumenic, punea în vedere Capului Bisericii ortodoxe că: „fără a schimba nimic din dependența Aromânilor față de Patriarhatul Ecumenic, aceștia nu trebuie să mai fie împiedicați de a-și celebra slujba religioasă prin preoții lor proprii și în limba lor națională, nici de a se sluji de această limbă în învățământ”⁸⁴.

Punând pe Români din Turcia, din punct de vedere civil, pe picior de perfectă egalitate cu ceilalți supuși nemusulmani ai Imperiului, iradeaua crea o stare de lucruri înaintea căreia Patriarhatul era dator să se plece.

Dacă, în loc să continue a se face unealta oarbă a politicii grecești, Patriarhatul ar fi ținut seamă de adevăratele interese ale Bisericii ortodoxe și de regulile ei tradiționale, care permit folosirea oricărei limbi naționale în săvârșirea slujbei religioase, o eră nouă ar fi putut începe în raporturile cu noi, eră de înțelegere și de pace, de natură să pună capăt prea îndelungatei lupte fratricide.

Din punct de vedere religios, Români s-ar fi mulțumit cu privilegiile acordate altădată de Patriarhat minorității „grecești” din Uskub, reședință a Mitropolitului Firmilian, de neam sârb, ca și întreaga populație a acelei diocese. Se știa doar că, printr-o bulă dată la 1 / 12 decembrie 1902, Patriarhatul autorizase ca 60-70 de familii aromâne, dar pretinse grecești, din Uskub să se constituie în comunitate

⁸² Textul iradelei, preluat din *Amintiri*, se găsește și în Nicolae CIACHIR, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789-1923)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 294. Cu anumite nuanțe de traducere din limba franceză a mai fost publicat în Max Demeter PEYFUSS, *op. cit.*, p. 89, respectiv în Gheorghe ZBUCHEA, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică, secolele XVIII-XX*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 1999, p. 72. În cel din urmă caz evocat de noi este reproduc textul editat în *Români de la sud de Dunăre. Documente*, coord.: Stelian BREZEANU, Gheorghe ZBUCHEA, Arhivele Naționale ale României, București, 1997, p. 192, care a fost selectat din *Documente diplomatice. Afacerile Macedoniei. Conflictul greco-român – 1905*, Ministerul Afacerilor Străine, București, 1905, p. XXXI.

⁸³ Am regăsit textul în limba franceză al acestei ordonanțe sub titlul „comunicat oficial care va fi inclus în jurnalele de mâine 10 / 23 mai 1905”, în AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Politice”, vol. 176, nepaginat.

⁸⁴ Textul complet al acesteia în *Români de la sud de Dunăre. Documente*, pp. 192-193 (preluat din *Documente diplomatice. Afacerile Macedoniei. Conflictul greco-român – 1905*, pp. 5-6) și în Gheorghe ZBUCHEA, *op. cit.*, p. 72 – Anexa 11.

aparte, administrându-și singură interesele, având biserica ei și un preot ales de locuitori, și confirmat de Mitropolitul din Uskub. Dar Patriarhul Ioachim al III-lea, fără să țină seamă de dispozițiile Porții în favoarea Românilor, a dat ordine mitropoliților să înceapă o nouă campanie de terorizare împotriva acestora, făcând apel la bandele organizate și plătite de guvernul elen.

Impresiunea produsă în toată Turcia de această iradea a fost considerabilă. Românii își arătau zgomotos bucuria de a se vedea în sfârșit, puși pe același picior cu celelalte naționalități creștine.

Prin nenumărate telegrame și scrisori, primite din centrele aromâne din Turcia, mi se exprimau sentimente de recunoștință pentru dezrobirea neamului lor.

Aceleași manifestări entuziaste s-au produs, odată cu aflarea vestei, și în România. În Parlament, Dimitrie Sturdza și Ionel Brătianu, în numele opoziției liberale au recunoscut importanța succesului dobândit de politica română în Turcia, dar au ținut să-și revendice meritul lui, pentru acțiunea prudentă și curajoasă pe care cabinetul lor știuse să o desfășoare la Constantinopol vreme de trei ani și ale cărei roade cabinetul conservator n-avusese decât să le culeagă.

Cât despre Greci, surprinderea lor nu era egalată decât de consternarea cu care priveau succesul român și pierderea situației privilegiate de care se bucuraseră până atunci la Palat și la Poartă, unde le erau cunoscute mijloacele puternice și sprijinul pe care se puteau bizui.

*

* *

Câteva zile mai târziu avea să aibă loc, la Constanța, inaugurarea cablului german Constanța – Constantinopol, destinat să facă concurență vechiului cablu englez, dintre Odessa și Constantinopol. Guvernul hotărâse a sărbători la Constanța, în prezența Suveranilor noștri, inaugurarea noului cablu.

Pentru a face să se recunoască în chip special sprijinul prețios ce mi se oferise la Constantinopol de Ambasadorul Germaniei, am sugerat printr-o telegramă urgentă Generalului Lahovary, ideea de a invita pe Baronul Marschall, care se pregătea să plece în concediu de vară cu soția și copiii săi, să ia parte la inaugurarea noului cablu și la serbările de la Constanța. Guvernul român s-a grăbit a mă însărcina să transmit această invitație, pe care Baronul Marschall a primit-o cu mare plăcere. Astfel, în dimineața zilei de 14 / 27 mai, însoțit de regretatul George Derussi, părăseam Constantinopolul cu vaporul „Principesa Maria”, pe al cărui bord mai luaseră loc Ambasadorul Germaniei cu Baroneasa Marschall și copiii, Baronul Testa, Ministru Plenipotențiar și Prim Dragoman al Ambasadei germane, maiorul

von Leipziger, Atașat militar, cu soția, și mai mulți corespondenți de ziare germane etc. În aceeași seară, către miezul nopții, debarcasem la Constanța, după o călătorie foarte plăcută, primiți cu manifestări călduroase de simpatie de populația orașului și de multă lume sosită de la București pentru a participa la serbări.

Într-o audiență pe care Regele Carol mi-a acordat-o, în dimineața zilei următoare, 15 / 28 mai, Majestatea Sa m-a felicitat călduros de succesul strălucit pe care politica română îl obținuse la Constantinopol.

De altminteri, în cursul celor 3-4 ani cât a ținut acțiunea noastră în favoarea Aromânilor, am avut ocazia de a merge mai bine de zece ori la București unde petreceam câteva zile, atât pentru a vedea familia mea cât și pentru a pune în curent guvernul cu mersul tratativelor noastre.

Aproape la fiecare vizită în țară, Regele Carol I mă primea în lungi audiențe, arătând cel mai viu interes pentru progresul demersurilor mele, și cea mai severă reprobare împotriva jafurilor, omorurilor și asasinatelor cu care mai bine de 400 fruntași Aromâni, din Macedonia și Epir, au plătit devotamentul pentru cauza noastră⁸⁵.

Guvernul nostru se arăta fericit de izbânda dobândită în Turcia. Duminică 15 / 28 mai, dimineața, în timp ce mă plimbam împreună cu G. Derussi în grădina hotelului Carol, unde avea să aibă loc un mare banchet, Generalul Lahovary mi-a ieșit înainte, înmânându-mi insignele de Mare Ofițer al Stelei Românei, pe care M[ajestatea] S[a] Regele tocmai mi le acordase, prin decret special, „pentru merite excepționale”. Am mulțumit Generalului Lahovary, dar nu m-am putut împiedica de a-i exprima surprinderea mea pentru faptul că bunul și credinciosul meu colaborator Derussi nu dobândise și el, odată cu mine, o răsplată pe care o merita în egală măsură. Lui i se cuvenea doar o bună parte din succesul obținut la Constantinopol. Inteligența, energia, tenacitatea lui, nopțile nedormite petrecute la lucru meritau din partea guvernului o mărturie de recunoștință. Ca să forțez mâna ministrului, cu un gest spontan mi-am desprins cravata de Comandor al Stelei României și am trecut-o după gâtul lui Derussi. Generalul Lahovary a recunoscut bucuros toată justețea acestor elogii supunând, câteva zile mai târziu, semnăturii Regelui, un decret special, care acorda lui Derussi gradul de Comandor al Stelei României, „pentru servicii excepționale”.

⁸⁵ Cifră avansată, după niște calcule parțiale de pe la începutul anilor '40 ai veacului al XX-lea, și de Gheorghe ZBUCHEA, *op. cit.*, p. 76.

*

* *

În timpul serbărilor de la Constanța, au avut loc manifestații reciproce de prietenie între Berlin și București. Puține zile după aceea, s-a putut însă constata în România că sprijinul puternic pe care Germania îl dase revendicărilor noastre în Turcia nu fusese atât de dezinteresat pe cât păruse.

Într-adevăr, politica germană, punând în serviciul intereselor noastre politice la Constantinopol toate influențele de care ea se bucura pe lângă Sultan, se aștepta să tragă și ea, la rândul ei, foloase într-o afacere care o interesa îndeosebi.

Îndată ce studiile tehnicienilor noștri și în special ale foarte regretatului inginer Alimăneșteanu îi îngăduiră să-și dea seama de bogățiile terenurilor noastre petrolifere, finanța germană, în goană după afaceri mănoase, încercă să obțină de la statul român concesiunea și exploatarea lor excesivă.

În 1905, guvernul conservator prezidat de George Gr. Cantacuzino poate că n-a făcut, la început, dovada unei țării suficiente, în măsură să descurajeze tentativele Germaniei, doritoare să acapareze acest izvor de bogăție al României.

Oricum ar fi, o rezistență înverșunată a opoziției liberale veni la timp pentru a împiedica năzuințele Germaniei. La Berlin, decepția cercurilor financiare fu adâncă și se manifestă deschis. În România, opinia publică se simți ușurată și de data aceasta, după cum fusese cu câțiva ani mai înainte. Într-adevăr, în 1899 o primăvară lungă și secetoasă spulberase speranța unei recolte măcar mediocre în România și primejduise până și bugetul statului. Atunci se produsese propunerea Societății Standard Oil de a cumpăra toate terenurile petrolifere ale statului pe suma derizorie de 10.000.000 franci. Era, într-adevăr, o sumă derizorie pentru a fi în măsură să ne ispitească, chiar atunci când nu ne dădeam încă bine seama de bogățiile nemărginite ale subsolului nostru.

*

* *

Dacă Grecia ar fi știut să profite de lecția care a însemnat falimentul politicii ei intransigente față de Românii macedoneni, ea ar fi putut și ar fi trebuit să înțeleagă, mai ales după iradeaua din 9 mai 1905, că sosise momentul când ar fi trebuit să-și schimbe politica și să pună capăt isprăvilor bandelor grecești.

Dimpotrivă, ea nu făcu decât să arunce untdelemn peste foc, incitând bandele ei la masacre fără nici un rost și la unele devastări, care sfârșiseră prin a trezi

revolta opiniei publice în România⁸⁶. Guvernul român aduse la cunoștința cancelariilor europene aceste sălbăticiii înspăimântătoare și se văzu, în sfârșit, obligat, în lipsa oricărei sancțiuni, să rupă relațiile diplomatice cu Grecia.

La Atena nu s-a dat mare importanță nici acestei rupturi, nici represaliilor firești de pe urma cărora supușii greci, stabiliți în România, aveau să sufere: închiderea școalelor și a bisericilor grecești, decrete de expulsare împotriva supușilor greci notabili, bancheri, misiți etc.

Teroarea exercitată de bandele grecești a avut ca efect descurajarea unui mare număr de Români din Macedonia și din Epir, în urma cărui fapt s-au văzut siliți să părăsească cauza românească, pentru a pune viața și avutul lor la adăpostul isprăvilor acestor bande.

*

* *

În ajunul Războaielor Balcanice, care aveau să aducă cu ele desmembrarea Turciei și cât pe aci sfârșitul dominației otomane în Europa, Grecia simți nevoia să-și asigure prietenia României.

Cu ocazia încheierii Tratatului de la București din august 1913, d. Venizelos nu ridică nici o obiecție când a fost vorba să semneze, alături de d. Pasici pentru Serbia și d. Tonceff pentru Bulgaria, un protocol acordând, conform angajamentului luat de Bulgaria la Londra, la 16 / 29 ianuarie 1913, autonomie școalelor și bisericilor cuțovlahe ce se găsesc în posesiunile viitoare ale Serbiei, Bugariei și Greciei și permițând crearea unei episcopii pentru acești cuțovlahi, cu facultatea acordată guvernului român de a subvenționa, sub supravegherea guvernului respectiv, numitele instituții culturale existente și cele ce se vor înființa în viitor.

Acest acord a rămas de fapt literă moartă, pentru că Războiul Mondial a anulat toate angajamentele luate de aceste trei puteri față de România. De altminteri, situația creată bisericii și școalei românești în Bulgaria, Grecia și Serbia a lăsat mult de dorit.

⁸⁶ Vezi filmul acestor evenimente în *Documente diplomatice. Afacerile Macedoniei. Conflictul greco-român – 1905*, passim; o seamă de date din acest volum au fost preluate și în *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, pp. 193-196. Câteva detalii și în *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică. Documente (1864-1948)*, pp. 203-205, 210-211, 213-215. De asemenea, vezi și Max Demeter PEYFUSS, *op. cit.*, pp. 91-99, Gheorghe ZBUCHEA, *op. cit.*, pp. 75-76, introducerea noastră la volumul de față etc.

*

* *

Dacă intransigența Patriarhiei și a Greciei a anihilat în cea mai mare parte efectele pe care eram în drept să le așteptăm de la iradeaua din 9 / 22 mai 1905 în favoarea consângenilor noștri, este incontestabil că afirmarea intereselor și a drepturilor noastre la Constantinopol și recunoașterea lor de toate Marile Puteri au însemnat, pentru politica românească, o creștere a prestigiului și a influenței ei în Europa.

*Viena (1906-1908)*⁸⁷

I

În primăvara anului 1906, Legațiunea de la Viena ajunse vacantă, în urma demisiei lui Emil I. Ghica⁸⁸, unul din cei mai buni reprezentanți ai noștri în străinătate. Prin inteligența sa și humorul său cam caustic, el știuse să-și creeze o situație excelentă în diferitele sale misiuni; matineurile muzicale, organizate de amabila sa soție, atrăgeau, în saloanele legației, elita societății vieneze. Guvernul român era însă nemulțumit că reprezentantul său nu-și punea în joc creditul de care se bucura la Viena, pentru a da să înțeleagă guvernului austro-ungar că adeziunea noastră la Tripla Alianță reclama din partea Îndoitei Monarhii un sprijin serios în favoarea intereselor noastre politice. Observațiilor și criticilor, pe care guvernul crezuse necesar să i le facă, în această privință, Emil Ghica răspunse printr-o scrisoare de demisie.

Locul său vacant îmi fu oferit și, cu toate că eram încă foarte legat de misiunea mea la Constantinopol⁸⁹, tocmai din cauza problemelor interesante pe care reușisem să le rezolv, primii cu plăcere să trec la Viena⁹⁰, în vremea aceea unul din posturile cele mai însemnate și mai delicate din diplomația noastră.

⁸⁷ Textul relativ la misiunea de la Viena a fost preluat din două numere consecutive ale *Revistei Fundațiilor Regale*, II, 11, 1 noiembrie 1935, pp. 344-363; 12, 1 decembrie 1935, pp. 557-579.

⁸⁸ Emil I. Ghica (1848-1911), fratele lui Alexandru I. Ghica, a făcut studii la Paris și a fost diplomat de carieră, remarcându-se ca reprezentant al României la Belgrad, la Atena, la Sankt Petresburg, la Viena etc.

⁸⁹ Textul scrisorii de rechemare de la Constantinopol a lui Alexandru Em. Lahovary, datată 22 martie / 4 aprilie 1906, semnată de Carol I, contrasemnată de generalul Iacob Lahovary și prezentată Sultanului în audiența solemnă din 14 / 27 aprilie, în AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Personal”, vol. 13, nepaginat – Anexa 12. Documentul se găsește și în *Ibid.*, fond „Dosare personale”, 77, L 7, vol. 2, nepaginat.

⁹⁰ Despre misiunea la Viena a lui Alexandru Em. Lahovary amintim studiul lui Costel IORDĂCHIȚĂ, *Alexandru Emanoil (1856-1950)*, în Id., *Familia Lahovari. Ascendență*

Mi-am luat deci postul în primire în primele zile ale lunii mai 1906.

Legatia era instalată, de mai multă vreme, în 36, Heugasse (astăzi Prinz Eugen Strasse), în etajul întâi al unui splendid imobil, proprietatea unui bogat industriaș, poreclit Regele zahărului din Ungaria, socrul d-lui von Tschirsky, pe atunci Ambasador al Germaniei la Petersburg, mai târziu Ministrul Afacerilor Străine al Imperiului german⁹¹.

Saloanele încăpătoare al legăției dădeau în grădinile minunate ale palatului Schwartzenberg, care se întindeau de-a lungul lui Heugasse până aproape de Staatsbahn. Un portret reușit al Regelui Carol, pictat de Angeli, se încadra, cum nu se poate mai bine, în bogata ornamentație fixă a sălii de bal. După plecarea lui Emil Ghica, legatia era aproape cu totul lipsită de un mobilier prezentabil; puținele mobile utilizabile, care aparțineau statului, datau de pe timpul misiunii la Viena a lui Ion Bălăceanu⁹² (1879).

Cam pe timpul acela, casa mea părintească din Calea Victoriei, din fața Palatului Regal, fusese expropriată de Primărie și urma să fie dărâmată, lăsând liber un teren de mai bine de o mie de metri pătrați. Am vândut mai târziu acest teren, pe care s-a construit imobilul ocupat astăzi de Automobil Clubul Regal Român.

În vederea recepțiilor pe care trebuia să le dau și pentru a instala convenabil legatia, am transportat la Viena cea mai mare parte din mobilierul părinților mei.

Cancelaria legăției era instalată la câțiva pași, în aceeași stradă, la nr. 48.

Aveam sub ordinele mele un personal destul de numeros. Consilier de legăție era Nicolae (Ninon) Cantacuzino⁹³. Primul Secretar, Dimitrie I. Ghica⁹⁴,

și destin politic, Editura Carminis, Pitești, 2004, pp. 191-231 / (pp. 209-210). Date generale, despre contextul diplomatic în care s-a desfășurat această misiune, în studiile lui Șerban Rădulescu Zoner, Gheorghe Nicolae Căzan ori Liviu Maior, citate în introducerea noastră.

⁹¹ În numărul din 8 octombrie 1907 *New York Times* îl anunța ca viitor Ambasador al Germaniei la Viena.

⁹² Ion Bălăceanu (1828-1914), Agent diplomatic, apoi Ministru Plenipotențiar la Constantinopol, Londra, Paris sau Viena, a îndeplinit și funcția de Ministru al Afacerilor Străine al României (ianuarie-martie 1876). Este autorul unor interesante *Amintiri politice și diplomatice (1848-1903)*, redactate în franceză și editate apoi în traducere românească de Georgeta Filitti (Editura Cavaliotti, București, 2002).

⁹³ Nicolae (Ninon) Cantacuzino era născut în 1864. Avea studii juridice la Iași. A intrat în diplomație la sfârșitul deceniului nouă al veacului al XIX-lea, ajungând până la demnitatea de Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar la Berna (1911-1912), Paris (1920) sau Viena (1920-1922). Este autorul unor *Amintiri diplomatice*, publicate în 1945 (Editura Cartea Românească) și 1994 (Editura Apollonia, ed. Adrian Anghelescu), în care evocă o serie de detalii din viața diplomatică de la Viena din primul deceniu al secolului al XX-lea, pe care le regăsim și în textul lui Alexandru Em. Lahovary.

vena de la Salonic, unde ocupase cu distincție locul de Consul general, în timpul misiunii mele la Constantinopol, și-mi dăduse un sprijin prețios în străduința mea de a scoate în evidență elementul românesc din Macedonia și Epir. Spre marea mea satisfacție, regăsi la Viena, în calitate de al doilea Secretar, pe prietenul meu C.I. Argetoianu⁹⁵, care fusese și în trecut, în două rânduri, alături de mine, la Roma în 1895 și la Constantinopol în 1903. Colaborarea noastră nu avea să ia sfârșit la Viena, căci Argetoianu mă urmă, mai târziu, în calitate de Prim Secretar, la Paris, unde am fost transferat în 1908. Acesta a fost ultimul său post în diplomatie; ardea de nerăbdare să se întoarcă în țară, unde îl aștepta un viitor politic strălucit. Constantin C. Ollănescu era al treilea Secretar și Nicolae Ghermani, Atașat. Maiorul N. Schina ocupa funcția de Atașat militar pe lângă legăție. D. von Lindheim, un industriaș bogat, fusese numit Consul general, încă din timpul misiunii la Viena a lui Ion Bălăceanu, îndată după Tratatul de la Berlin și deținea de atunci acest post. Soția sa, femeie foarte plăcută, primea mult; saloanele lor erau foarte frecventate de cea mai bună societate vieneză.

*

* *

Max Knott era intendentul cancelariei. Cum avea o scriere foarte frumoasă, personalul legației profita de serviciile sale, încredințându-i și lucrările de copist; căci pe timpul acela mașinile de scris și dactilografele nu erau încă introduse în cancelariile noastre, în străinătate.

Când făceam vizite oficiale, la Palatul Imperial, la ministere și la ambasade, Max, indendentul, se urca pe capra trăsorii, arborând o uniformă strălucitoare de „chasseur”, de culoare verde închis, cu tolba și pumnalul de bronz aurit pe șold, cu bicornul împodobit cu galoane aurite, acoperit cu lungi pene verzi ce fâlfâiau în

⁹⁴ Dimitrie I. Ghica (1875-1967), fiu al Generalului Iancu Ghica, studiasse dreptul și științele politice la Paris. A fost reprezentant al României la Paris, la Salonic, la Roma, la Bruxelles etc. și a condus departamentul Afacerilor Străine în guvernul Nicolae Iorga (1931-1932). Este autorul unui studiu relativ la Franța și Principatele Române (1789-1815), redactat în limba franceză și editat apoi în traducere românească de Andrei Alexandru Căpușan (Editura Institutul European, Iași, 2008).

⁹⁵ Constantin I. Argetoianu (1871-1955) era fiul Generalului Ion Argetoianu, unul dintre liderii Partidului Conservator. După ce a făcut studii juridice, de litere și de medicină la Paris s-a angajat în diplomatie. Din 1913 își începea cariera politică, inițial în Partidul Conservator, iar mai apoi în Liga Poporului. A trecut și prin Partidul Național Liberal, înființând în anii '30 ai secolului al XX-lea Uniunea Agrară. A fost membru al mai multor cabinete din perioada interbelică, fiind titular la Justiție, Finanțe, Interne, Agricultură și Domenii, Industrie și Comerț, Afaceri Străine.

vânt. Asemenea uniformă era rezervată numai „vânătorilor” familiei imperiale și ai ambasadorilor acreditați la Viena, de aceea provoca oarecum nemulțumirea și invidia unora din colegii mei, miniștri plenipotențari.

Unul din predecesorii mei la Legația din Viena, vărul meu Teodor Văcărescu⁹⁶, crezuse de cuviință să-și aroge acest privilegiu, poate că în amintirea faptului că fusese Mareșalul Curții la București, și tradiția se menținuse până la venirea mea. La observațiile delicate ale protocolului Curții Imperiale, mă mărgineam să fac pe surdul, după cum cred că procedaseră și ceilalți miniștri români dinaintea mea. Succesorii mei la Viena, Nicolae Mișu⁹⁷ și Edgar Mavrocordat⁹⁸, au neglijat să se prevaleze de acest precedent stabilit.

Când ieșeam la plimbare pe străzile Vienei în trăsură de legație, lumea întorcea capul după trăsură, crezând că trece vreun membru al familiei imperiale sau vreun ambasador străin.

*
* *

Max Knott, care fusese „Leibjäger”⁹⁹ în serviciul Principelui Filip de Coburg, se aflase la Mayerling, în noaptea morții tragice a Arhiducelui și a Mariei Vecsera, însă nici unul dintre noi n-a putut să obțină de la el cel mai mic și neînsemnat amănunt asupra celor petrecute în acea ocazie. Astăzi încă, după ce au trecut mai bine de 40 de ani de la înfiorătoarea întâmplare, și cu toate publicațiile, mai mult sau mai puțin contradictorii, nu s-a dezvăluit încă în întregime misterul privitor la împrejurările oribilei tragedii, care a costat viața moștenitorului tronului imperial.

⁹⁶ Teodor Văcărescu (1842-1914) avea studii militare și de litere la Berlin. A fost membru al Parlamentului României în mai multe rânduri și a reprezentat guvernele de la București în calitate de Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar la Bruxelles, la Roma și la Viena.

⁹⁷ Nicolae Mișu (1858-1924) a studiat dreptul în Germania și științele politice la Paris. După ce și-a încheiat misiunea diplomatică în Bulgaria a fost numit Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar la Viena, apoi la Constantinopol și, în fine la Londra. A ocupat vreme de o lună portofoliul Afacerilor Străine în guvernul Generalului Arthur Văitoianu (octombrie-noiembrie 1919).

⁹⁸ Edgar Mavrocordat (1857-1934) a fost reprezentantul României la Belgrad (1899-1905) și a îndeplinit sarcinile de Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar la Viena în perioada 1911-1916. Este cel care în august 1916 remitea nota prin care România declara război Austro-Ungariei.

⁹⁹ Făcuse parte dintr-un corp militar german, specific pentru secolele XVIII-XIX.

*
* *

Împăratul Franz Iosef mi-a făcut cinstea să mă primească în palatul Schönbrunn, la 30 mai 1906, pentru remiterea scrisorilor mele de acreditare¹⁰⁰.

Fusesem deja prezentat Împăratului, cu cinsprezece ani înainte, în 1891, când, alături de George Duca, directorul general al Căilor Ferate Române, dețineam calitatea de plenipotențiar, pentru a negocia, a încheia și a semna două convențiuni: una cu guvernul austriac pentru a înființa o gară românească la Burdujeni și a pune capăt serviciului în comun al gării internaționale din Ițcani, care dăduse loc, între ambele țări, la plângeri reciproce și la incidente continue; a doua, pe care am semnat-o la Budapesta, stipula crearea a două joncțiuni noi între liniile noastre ferate și cele maghiare, la Turnul-Roșu și la Palanca.

Bătrânul monarh mă întâmpină cu multă bunăvoință. Mă întrebă de sănătatea Regelui Carol, de care îl lega o prietenie veche, și evocă amintirile pe care i le lăsase vizita sa la Sinaia, care avusese loc câțiva ani în urmă. Cunoștea și aprecia marile merite ale Suveranului nostru care, în decursul unei lungi domnii, reușise să facă din România una din țările cele mai fericite și mai prospere, bucurându-se, în același timp, de stima tuturor Puterilor europene.

Apoi, Împăratul se informă cu amabilitate de posturile pe care le ocupasem în cariera mea și îmi aminti că auzise cu interes, de la Contele Goluchowsky, despre activitatea folositoare pe care o depusesem la Constantinopol, în favoarea Românilor din Turcia. Audiența luând sfârșit, cerui voie Împăratului de a-i prezenta personalul legației, care mă însoțise.

*
* *

În răstimpul celor doi ani, cât a ținut misiunea mea la Viena, am avut de mai multe ori ocaziunea să-l văd pe Împărat și să mă întrețin cu el. Mai întâi cu ocazia unui dineu dat în cinstea legației noastre în palatul de la Schönbrunn. Invitația era pentru orele 5 și consemnul imperial cerea să nu se stea la masă mai mult de 20 minute. De altminteri menu-ul era destul de simplu. Printre alte feluri cuprindea și tradiționalul „Rindfleisch” (rasol de vacă), care nu lipsește de la masa nici unui bun vienez.

¹⁰⁰ Textul scrisorii de acreditare a lui Alexandru Em. Lahovary pe lângă Împăratul Franz Iosef, redactată în numele lui Carol I și contrasemnată de Generalul Iacob Lahovary, în AMAE, fond „Dosare personale”, 77, L 7, vol. 2, nedatat, nepaginat – Anexa 13.

După dineu, Împăratul făcu cerc și se întreținu cu aproape toți invitații.

În luna Septemvrie 1907, Regele Carol urma să petreacă două zile la Viena, la întoarcerea sa de la Sigmaringen și de la Lucerna. Fusesem prevenit că această vizită nu trebuie să aibă un caracter oficial, totuși Împăratul avea de gând să-l întâmpine la gară.

Mă găseam la Westbahnhof, câteva clipe înaintea sosirii Împăratului, care veni în echipajul său, însoțit de un aghiotant. După ce salutase persoanele care se aflau în sala de așteptare și se întreținuse cu câteva din ele, Împăratul trecu cu noi pe peronul gării. Amândoi Suveranii se bucurară de revedere și, după ce se îmbrățișară, trecură în revistă compania de onoare. Împăratul luă cu dânsul în trăsură pe Rege, până la Hotelul Krantz, unde Suveranul nostru avea obiceiul să tragă. Un ceas mai târziu, Regele Carol îi întoarse vizita la palatul Schönbrunn; a doua zi după amiază, Împăratul îl vizită pe Rege la hotel. Pe Kärnthnerstrasse și în piața Neuer Markt, un serviciu de ordine menținea la o distanță cuviincioasă mulțimea dornică de a saluta pe Împărat. Vienezii aveau rareori ocazia să vadă pe Suveranul lor, dându-se jos în plin centru al orașului.

*¹⁰¹

* *

Lunga domnie a lui Franz Iosef a fost însemnată de un șir de nenorociri, atât pentru Austro-Ungaria, cât și pentru dinastia Habsburgilor și pentru șeful ei, Împărat și Rege.

Îndată după urcarea sa pe tron (1848), tânărul Împărat a trebuit să reprime revoluția urzită de Unguri. Și nu ar fi reușit să zdrobească această mișcare care amenința să desmembreze monarhia, dacă Țarul Rusiei, Nicolae I, nu i-ar fi venit în ajutor, ca bun vecin, trimițând trupe în Ungaria, pentru a restabili ordinea în Imperiu.

Cât de mult a trebuit să sufere Franz Iosef în amorul său propriu, făcând apel la Suveranul unei națiuni, care de sigur că nu era amica încercată a Austriei!

Zece ani după aceea, în 1859, Franz Iosef a trebuit să aziste la pierderea uneia din cele mai bogate provincii ale Imperiului, Lombardia. Politica dibace a lui Cavour dobândise de la Napoleon al III-lea sprijinul armatei franceze în vederea realizării unității italiene.

Apoi, în 1866, colaborarea armatelor prusiene și italiene, pregătită de geniul lui Bismarck, pricinui Austriei înfrângerea de la Sadova, de pe urma căreia pierdu situația preponderentă pe care o ocupa, încă de la Viena, din 1815, în sânul

¹⁰¹ Această secțiune, împreună cu alte patru care-i urmează nu sunt amintiri propriu zise, ci documentate excursuri în istoria Austro-Ungariei și a familiei lui Franz Iosef.

Confederației germanice, în care figura alături de Prusia, Bavaria, Saxonia și de o sumedenie de state germane. Această confederație avea un Parlament care se întrunea la Frankfurt pe Main, sub președinția Prusiei, o Confederație a Statelor Germaniei de Nord, care dură până la proclamarea lui Wilhelm I ca Împărat al Germaniei, la Versailles, în 1871.

Tot în 1866 și cu toată victoria armatelor sale și a flotei sale la Custoza și Lissa, Franz Iosef trebui să abandoneze lui Napoleon al III-lea provincia Veneția, care o cedă Italiei.

În 1914, poate că nădăjduind să ridice prestigiul Îndoitei Monarhii, pe care cel de-al doilea război balcanic îl micșorase sensibil, Franz Iosef a avut slăbiciunea să permită guvernului său a trimite acel ultimatum Serbiei, fără să chibzuiască, nici să-și dea seamă că acesta risca să deslănțuiască Războiul Mondial și să aducă poate cu sine desmembrarea totală a Imperiului său.

*
* *

Această serie de catastrofe militare și politice care a lovit Austro-Ungaria, s-a întovărășit cu o adevărată hecatombă în familia Habsburgilor.

Arhiducele Ferdinand, fratele lui Franz Iosef, ales de Napoleon al III-lea să domnească în Mexic sub numele de Împăratul Maximilian, nu a putut să-și mențină decât abia trei ani tronul cu tot ajutorul armatelor franceze, și a sfârșit prin a fi pus la zid și împușcat de armata revoluționară a lui Juarez la Queretano în 1867.

Soția lui Maximilian, Împărăteasa Charlotte, sora Regelui Leopold al II-lea al Belgiei, a înnebunit de durere și și-a dus, mai bine de patruzeci de ani, nenorocita-i existență, internată în castelul de la Laeken.

Cine a putut uita moartea tragică de la Mayerling, în 1889, a unicului fiu al lui Franz Iosef? Dramă până astăzi misterioasă, în care, alături de moștenitorul tronului, a pierit și tânăra și frumoasa Maria Vecsera.

Apoi, în Septemvrie 1895, era asasinată Împărăteasa Elisabeta, lovită mortal de pumnalul italianului Lucheni, pe cheiul Genevei, în clipa în care era să se imbarce pentru a întreprinde o excursie pe lac. Astfel se sfârși trista existență a Împărătesei care-și plimba zilele în neîncetate călătorii, încercând poate să găsească oarecare diversiune a nenorocirilor ei. În vila „Achilleon” pe care și-o construise la Corfu, se deda la studiul artei și limbei elene. După moartea ei, Împăratul Wilhelm al II-lea cumpără această proprietate. Împărăteasa Elisabeta petrecuse de asemenea câteva ierni într-o vilă pe Coasta de Azur, la Capul Martin.

Mai e nevoie să amintesc și de dispariția misterioasă a unuia din nepoții Împăratului, tânărul și strălucitorul Arhiduce Iohann, care, părăsind titluri și pre-

rogative, luă numele de Iohann Orth și se îmbarcă, plecând spre țărmuri depărtate, de unde nu a mai dat vreodată semne de viață?

Un alt membru al familiei Habsburg, Arhiducele Leopold, părăsi, la rândul său, titluri și privilegii, pentru a lua numele burghez de Leopold Wölfling și a trăi sărac, ca simplu particular, în străinătate, după o căsătorie din cele mai modeste.

Arhiducesa Matilda, fiica Arhiducelui Albrecht, pregătindu-se să meargă la un bal, răsturnase din nebăgare de seamă un sfeșnic care-i dete foc rochiei și muri în urma arsurilor grave.

Alți doi membri ai familiei de Habsburg, arhiducii Wilhelm și Ladislav au pierit de moarte violentă, unul căzând de pe cal, celălalt în urma unui accident provocat de o armă de foc.

În sfârșit, un ultim act avea să încheie, pentru Împăratul Franz Iosef, această lungă serie de nenorociri din sânul familiei imperiale: asasinatul de la Sarajevo, în care moștenitorul tronului, Arhiducele Franz Ferdinand și soția sa morganatică, Contesa Sophia Chotek, Ducesă de Hohenberg, căzură victime unui complot.

*

* *

Împăratul nu avea nici o simpatie pentru moștenitorul tronului, Franz Ferdinand, – fiul fratelui său, Arhiducele Karl Louis și al Arhiducesei Annunziata, născută Prințesă a celor Două Sicilii, – și se spune că lăsa adeseori să se simtă că dezaproba încercările nepotului său de a se amesteca în politica Monarhiei.

Franz Ferdinand moștenise o avere foarte mare la moartea ultimului reprezentant al casei de Este și al ducilor de Modena. Astfel ajunsese proprietarul vestitei Villa d'Este din Tivoli, intrată de curând în stăpânirea statului italian. În tinerețea sa, sănătatea arhiducelui lăsa de dorit. Cum era slab de plămâni, la sfatul doctorilor se hotărî să întreprindă o călătorie lungă în țările calde și însorite. Îmi amintesc că am vizitat, cu mult interes, un adevărat muzeu etnologic, pe care arhiducele îl instalase în palatul Modena de la Viena, și unde grupase bogatele colecții adunate din călătoriile sale în Africa și în Asia.

Franz Ferdinand ar fi putut face cea mai strălucită căsătorie. Pe lângă prințesele străine care ar fi fost fericite la perspectiva de a domni odată la Viena, multe arhiducese visau să se căsătorească cu moștenitorul tronului.

Arhiducesa Isabella, născută Prințesă de Croy, soția Arhiducelui Frederic, era îndeosebi dornică să-și mărite una din fetele ei cu Franz Ferdinand și, în această speranță, îi plăcea să-l invite adesea în castelul ei, în care i se păruse că arhiducele se simțea din ce în ce mai bine.

De aceea, mare îi fu surprinderea și încă mai mare decepția și indignarea când, din întâmplare, descoperi că Franz Ferdinand nici pe departe nu se gândea la vreuna din fiicele ei. După o partidă de tenis, la care luase parte și arhiducele, un servitor aduse Arhiducesei Isabella ceasornicul pe care Franz Ferdinand îl uitase pe terenul de tenis; de lanț atârna un medalion pe care arhiducesa avu curiozitatea să-l deschidă; în medalion era încadrată o miniatură, chipul Contesei Sophia Chotek, una din domnișoarele ei de onoare. Astfel descoperi că intimitatea dintre arhiduce și tânăra fată dura de mai mult timp. Ea destitui îndată pe Contesa Sophia Chotek din serviciul pe care aceasta îl îndeplinea pe lângă ea și o goni, apostrofând-o în mod grosolan, gest care determină pe Franz Ferdinand să ceară îndată tânăra fată în căsătorie.

Împăratul încercă, prin toate mijloacele, să-și abată nepotul de la acest proiect; văzând însă că nu reușește în nici un chip, sfârși prin a ceda, cu condiția expresă ca Arhiducele să renunțe în mod solemn ca soția sa să ajungă Împărăteasă și copiii, care se vor naște din căsătorie, să aspire la tronul împărătesc.

Căsătoria morganatică a lui Franz Ferdinand nu conferea deci nici un drept Contesei Chotek, căreia Împăratul îi acordă titlul de Ducesă Hohenberg.

De fapt, statutele familiei imperiale n-ar fi îngăduit niciodată Contesei Chotek să se urce pe tronul imperial al Austriei, însă tronul Ungariei urma altă regulă: soția Regelui, oricine ar fi fost ea devenea, prin simplul fapt al căsătoriei, Regină a Ungariei și copiii ei puteau să aspire, prin aceasta, în mod legitim, la Coroana Sfântului Ștefan.

Vârsta înaintată a Împăratului și eventualitatea morții sale, dădeau loc, la Viena, la multe comentarii: lumea se întreba dacă actul de renunțare la tronul imperial pentru soția și copiii lui Franz Ferdinand nu avea să aducă cu sine complicații și dacă posibilitatea, pentru Ducesa de Hohenberg, de a deveni normal Regina Ungariei, la moartea lui Franz Iosef, nu avea, *ipso facto* [s.a.] drept consecință anularea totală a actului de renunțare a arhiducelui. Se puneă întrebarea dacă în ziua aceea, în caz de nevoie, nu s-ar recurge la Papă pentru a-l deslega pe Franz Ferdinand de jurământul său.

Cu ocazia vizitelor sale la Viena, Împăratul Wilhelm al II-lea arată multă atenție arhiducelui și soției sale, socotind poate să-și asigure astfel, în viitor, simpatiile lui Franz Ferdinand și o colaborare politică intimă a ambelor Împărății. Atențiunea arătată de Wilhelm al II-lea Ducesei de Hohenberg nu avu nici o influență asupra atitudinii lui Franz Iosef care, la ceremoniile Curții, continuă să acorde soției nepotului său un loc în urma tuturor arhiduceselor.

Rigoarea îndărătnică a Împăratului nu-i făcu Ducesei de Hohenberg nici măcar grația să ohihnească în cripta Habsburgilor, la Viena, alături de acela cu care împărțise moartea la Sarajevo, și soția lui Franz Ferdinand fu îngropată departe de

Viena, fără nici un ceremonial. Copiilor nici nu li s-a îngăduit să asiste la funerațiile tatălui lor.

Am avut la Paris ecourile indignării pe care o produsese la Viena rigoarea protocolului impus de Împărat, a doua zi după atentat.

*
* *

Înfângerile suferite de armatele sale, pierderea a două din cele mai frumoase provincii, excluderea Austriei din sânul Confederației germanice, acest șir de nenorociri suferite de Îndoita Monarhie nu-l făcuse pe Franz Iosef să-și piardă dragostea supușilor săi. Bătrânul Împărat se bucura de prestigiul pe care i-l dădea vârsta sa și sentimentul adânc al conștiinței cu care-și îndeplinea îndatoririle de Suveran.

Totuși, de mai multe ori, am avut ocazia să aud criticându-se spiritul său îndărătnic, strâmt și rebel la orice inovație. Avea cea mai înaltă idee despre datoriile, dar și despre drepturile sale de Suveran și de șef suprem al dinastiei Habsburgilor și, în acest sens, nu admitea nici o tranzacție.

Sclav al unui protocol învechit și al etichetei spaniole, în vigoare încă din timpul lui Carol Quintul, Franz Iosef nu se putea convinge decât cu greu de argumentele altora, și înnoirile, chiar cele mai necesare, îi repugnau. Astfel, refuza să se urce în automobil și continua să-și facă plimbările și vizitele într-o „victoria” sau într-un cupeu tras de doi cai albi.

Cabinetul său civil și militar nu era compus din elementele cele mai capabile, însă era alcătuit din persoane pe al căror devotament orbesc putea să se bizuiască în orice ocazie. Obiceiul său de a se scula dimineața la cinci îngreuna serviciul aceluia chemați să lucreze cu el. Pe cât se pare, era destul de exigent cu antrajul său.

*
* *

Arhiducele Franz Ferdinand, ajuns moștenitor al tronului, la moartea Arhiducelui Rudolf (1889), se pregătea pentru rolul pe care avea să-l joace odată și se dovedea un om dintr-o bucată¹⁰².

¹⁰² În istoriografia română, o seamă de date cu privire la moștenitorul tronului Austro-Ungariei și la proiectele sale regăsim, de pildă, în cartea mai veche a lui Constantin GRAUR, *Cu privire la Franz Ferdinand*, Editura „Adevărul”, București, 1935. Mai nou,

Impulsiv, violent, tăios, încăpățânat, mi se spunea că critica amarnic felul de a fi al unchiului său, a cărui politică o dezaproba în orice ocazie; îi reproșa că, în urma Ausgleich-ului din 1867 cu Ungaria, lăsase pe Unguri să joace un rol din ce în ce mai însemnat în direcția politică austriacă.

Într-adevăr, în 1849, după înfrângerea revoluției maghiare, Austria pusese lucrurile aproape la punct și Ungaria ajunsese un fel de simplă provincie a Imperiului. Alături de Ungaria, Transilvania se bucura de o autonomie destul de largă.

Dar în urma înfrângerilor militare succesive ale Monarhiei, o politică nepăsătoare și neglijentă îi mijloci Ungariei să câștige în autoritate. Și în Ardeal, populația românească și săsească simți din ce în ce mai greu jugul maghiar.

Astfel se ajunse la funestul Ausgleich din 1867, care punea pe picior de egalitate Imperiul austriac și Regatul maghiar, fără să se țină seamă că, în virtutea acestui acord, Austria avea să suporte aproape 70% din cheltuielile comune ale Monarhiei, câtă vreme Ungaria nu urma să contribuie decât cu vreo 30%. Egalitatea politică fu consacrată solemn în ziua în care Franz Iosef se încoronă la Budapesta cu Coroana Sfântului Ștefan, ca Rege al Ungariei.

Franz Ferdinand visa să opereze, în ziua urcării sale pe tron, o adevărată răsturnare a Monarhiei și-și promitea să facă din Austro-Ungaria un stat modern, hotărât să pună pe un picior de egalitate toate naționalitățile Imperiului.

Pe lângă cabinetul civil și militar al Împăratului, Arhiducele își alcătuisese o cancelarie proprie, civilă și militară, în palatul Belvedere, unde rezida la Viena; se pare că își alcătuisese pentru uzul său propriu, arhive personale, în castelul de la Konopish, în Boemia, cu privire la toate problemele Monarhiei.

Însă, până și intimii săi nu împărtășeau iluziile moștenitorului.

Căci Monarhia austro-ungară era desigur un edificiu prea învechit ca să poată rezista unei modificări serioase și, mai puțin încă, unei reconstrucții pe baze noi. Cât de îndepărtat era timpul în care Austria își purta pretutindeni mândra ei deviză: „Austriae Est Imperare Orbi Universo”, deviză înscrisă sub inițialele AEIOU sub portalul din Viena.

Față de intimii săi, Franz Ferdinand nu se sfia să-și mărturisească planurile pe care le urmărea și se afirma că mergea atât de departe, încât spunea răspicat:

și cu precădere legat de relațiile arhiducelui cu elita românească, vezi, spre exemplu, Liviu MAIOR, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori)*, Editura Sincron, Cluj-Napoca, 1993 (textul editorului cu privire la această chestiuni la pp. 48-63). În introducerea la această ediție, Liviu Maior amintește și de volumul, considerat esențial pentru problematică în discuție, pe care-l datorăm lui Keith HITCHINS, *The Nationality Problem in Austria-Hungary. The Reports of Alexander Vaida Voevod to Arhiduc Franz Ferdinand Chancellery*, E.I. Brill, Leiden, 1974.

„ungurii vor trebui chemați cât mai curând la ordine, altfel ar putea fi prea târziu pentru a salva Monarhia”.

Arhiducele blama slăbiciunea politicii austriace față de cerbicia maghiară. Rezultatele atitudinii pasive a cercurilor conducătoare îl nelinișteau și nu se împăca cu această deviere a politicii tradiționale a Austriei.

Tot ceea ce mi se spunea despre atitudinea moștenitorului tronului nu-mi lăsa nici o îndoială cu privire la politica pe care Arhiducele Franz Ferdinand avea s-o adopte, în ziua când va fi chemat să preia succesiunea unchiului său. Schimbarea de direcție pe care ar fi imprimat-o cărmei Îndoitei Monarhii n-ar fi reușit poate să împiedice desmembrarea ei finală, dar ar fi întârziat, cu siguranță, liberarea naționalităților de sub stăpânirea austro-maghiară. Știam că se întreținuse, în multe rânduri, cu dr. Aurel Popovici, cunoscutul publicist ardelean. Se spunea chiar că inspirase lucrarea pe care acesta o publicase la Leipzig, „Die Vereinigten Staaten von Grossösterreich”, însoțită de o hartă etnografică a Ungariei, care scotea în evidență locul precumpănitor pe care-l deținea elementul românesc¹⁰³. În momentul publicării ei (1906), această lucrare provocase în Europa o adevărată senzație, căci demonstra pe deplin dreptul naționalităților sugrumate prin politica de [h]egemonie maghiară.

*

* *

Luându-mi postul în primire, la Viena, am găsit ca titular al Ministerului Afacerilor Străine pe Conte Goluchowsky, cu care eram în legături foarte bune, încă de pe timpul când el reprezenta Monarhia austro-ungară la București și eu ocupam funcțiunea de Secretar general al Ministerului Afacerilor Străine sub P.P. Carp¹⁰⁴, Generalul Manu și Alexandru Lahovary¹⁰⁵.

¹⁰³ De-abia în martie 1907 Franz Ferdinand l-a primit în audiență pe Aurel C. Popovici. De atunci a intrat în anturajul arhiducelui, acesta fiind sedus de ideile exprimate în carte; vezi referințele Luciei A. Popovici și ale lui Liviu Maior relativ la această chestiune preluate de Constantin SCHIFIRNEȚ, „O concepție federalistă despre organizarea statală a națiunilor”, în Aurel C. POPOVICI, *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, traducere din limba germană de Petre PANDREA, studiu introductiv, note și îngrijire de ediție Constantin SCHIFIRNEȚ, Editura Albatros, București, 1997, p. XXXIII.

¹⁰⁴ Petre P. Carp (1837-1919) a frecventat Facultatea de Drept și Științe Politice din Bonn. A fost deputat, senator și ministru în mai multe rânduri (de trei ori a deținut portofoliul Afacerilor Străine: aprilie – decembrie 1870, martie – noiembrie 1888 și 1888-1889). Cariera politică i-a fost încununată de alegerea sa ca Președinte al Partidului Conservator în 1907, dar mai ales de demnitatea de Prim Ministru al României (1900-1901, 1910-

Contele Goluchowsky se bucura de mult credit pe lângă Împărat, care îi arăta o mare simpatie. Protecția lui Franz Iosef se explică atât prin calitățile personale ale contelui cât și prin favoarea deosebită de care beneficia, de multă vreme, elementul polonez în Austria. Într-adevăr, voturile deputaților polonezi din Parlamentul austriac erau aproape totdeauna asigurate guvernului și constituiau un sprijin foarte însemnat adus majorității.

Posesorul unei averi însemnate, foarte cunoscut în societatea înaltă pariziană pe timpul când, în calitate de tânăr secretar, făcea parte din Ambasada austro-ungară la Paris, Contele Goluchowsky era căsătorit cu una din surorile Principelui Murat, ceea ce a contribuit să-i favorizeze cariera. Câștigase încrederea absolută și prietenia Regelui Carol, simpatia generală a societății românești și a cercurilor politice. De aceea promovarea sa la postul de Ministru al Afacerilor Străine al Monarhiei, ca succesor al Contelui Kalnoky¹⁰⁶, fu primită cu satisfacție în România.

În ierarhia Corpului diplomatic, Legațiunea din București trecea drept anticamera unei ambasade și postul cel mai însemnat printre legațiunile europene. Mulți miniștri străini, acreditați la București, au trecut de-a dreptul într-unele ambasade principale din Europa; mă mărginesc să citez unele cazuri: Contele Tornielli¹⁰⁷, trimis la Londra, Baronul Saurna¹⁰⁸ și Contele Bülow¹⁰⁹ la Roma, principele Urusoff¹¹⁰ la Viena, Marchizul Pallavicini¹¹¹ la Constantinopol, Baronul d'Aehrenthal la Petersburg.

1912). S-a mai remarcat ca Agent diplomatic la Viena și la Berlin (1871-1873), respectiv la Roma (aprilie – octombrie 1873).

¹⁰⁵ Alexandru N. Lahovary (1841-1897), om politic conservator, își făcuse studiile juridice la Paris. A fost deputat, senator și de mai multe ori membru al guvernelor României. A deținut și funcția de Ministru al Afacerilor Străine în guvernele Lascăr Catargiu (martie – noiembrie 1889, 1891-1895) și General Gheorghe Manu (1889-1891).

¹⁰⁶ Contele Gustav Kalnoky von Korospatak (1832-1898), militar la origine, a deținut mai multe posturi în cadrul Reprezentanțelor diplomatice ale Imperiului la Londra, Roma, Copenhaga, Sankt Petresburg, iar din 1881 până în 1895 a fost Ministru al Afacerilor Străine al Monarhiei Dualiste.

¹⁰⁷ Contele Giuseppe Tornielli-Brusati di Vergano (1836-1908) a intrat în serviciul diplomatic la 23 de ani, fiind de-a lungul timpului reprezentant diplomatic al Italiei la Londra, Sankt Petersburg, Constantinopol, Paris etc.

¹⁰⁸ Baronul Saurna-Jeltsch a mai fost Ambasador al Germaniei la Constantinopol.

¹⁰⁹ Bernhard Heinrich Martin von Bülow (1849-1929) a avut mai multe misiuni diplomatice la Paris, Sankt Petersburg, Roma etc. Ulterior a ajuns Ministru al Afacerilor Străine (1897-1900), iar apoi Cancelar al Germaniei (1900-1909). Este autorul unor memorii publicate în anii 1930-1931.

¹¹⁰ Este vorba de diplomatul rus Lev (Leon) Pavlovici Urusov (Uruzov). A reprezentat Rusia la București (1880-1886), în calitate de Ministru.

În tot timpul șederii sale la Ballplatz, Conte Goluchowsky a știut să conducă politica austro-ungară cu prudență, moderațiune și dibăcie, în împrejurări din cele mai delicate, evitând orice complicații. Astfel a ajuns la o colaborare plină de încredere între Austro-Ungaria și Rusia, în urma Acordului încheiat la Mürzsteg în 1904¹¹², iar atitudinea sa plină de tact, în timpul răscoalelor bulgare în Macedonia, a contribuit puternic la menținerea păcii în Europa.

De aceea, retragerea sa din fruntea politicii externe a fost unanim regretată. Una din cauzele ei a fost atribuită nemulțumirii Maghiarilor, care nu puteau să uite că veșnicele lor plângeri, în orice ocazie, împotriva Românilor, nu găsise pe lângă el decât un sprijin foarte slab, pe timpul când conducea Legația de la București. La Budapesta era taxat drept prea îngăduitor față de România și de Românii din Ungaria. De altminteri, retragerea sa se atribuia și tonului protector pe care Wilhelm al II-lea îl întrebuița, vorbind de el, ca de „son brillant second”. Dacă cuvintele Împăratului erau poate măgulitoare pentru persoana lui Goluchowsky, ele puneau totuși pe Ministrul Afacerilor Străine al Austriei sub un fel de protecție și de dependență a Germaniei. Conte Goluchowsky păstrase frumoase amintiri despre România și îi plăcea să arate multă simpatie compatrioților noștri, în trecere la Viena. În ceea ce mă privește, în răstimpul celor câteva luni, cât am avut ocazia să tratez la Ballplatz cu Conte Goluchowsky, n-am putut decât să constat cu plăcere continuitatea atitudinii sale amicale față de mine; raporturile noastre de sinceră cordialitate, încheiate la București, și care au durat tot timpul misiunii sale în România, au rămas neștirbite la Viena.

Contelui Goluchowsky i-a urmat, în toamna anului 1906, Baronul Lexa d'Aehrenthal, care petrecuse câțiva ani, în calitate de Ambasador la Petersburg, unde aplicase cu succes politica de înțelegere dintre Austro-Ungaria și Rusia. Promovarea lui la Ballplatz nu putea decât să-mi fie agreabilă, căci eram în termeni foarte buni de mai multă vreme. Când am fost numit, în 1881, Prim Secretar de legație la Petersburg, Baronul d'Aehrenthal se afla în calitate de atașat pe lângă Ambasada austro-ungară. Șeful său, Conte Kalnoky, îi apreciasse inteligența și dragostea sa de muncă și, de abia reîntors de la Petersburg la Ballplatz, îl luase alături de el, în calitate de Secretar. Eram Ministru la Roma, în timpul când Baronul d'Aehrenthal conducea Legația austro-ungară din București. Cu toate acestea l-am văzut în repetate rânduri, în timpul concediilor pe care le petreceam în țară, și am avut cu el schimburi de vederi cu privire la problemele politice la ordinea zilei.

Cu toate că făceam parte din Tripla Alianță, raporturile noastre cu Austro-Ungaria nu erau lipsite de fricțiuni și de neînțelegeri, cu ocazia incidentelor frecvente, datorite de cele mai multe ori pretențiilor exagerate ale Ungurilor care, în

¹¹¹ Marchizul Johannes von Pallavicini (1848-1941) a fost Ministru al Afacerilor Străine al Austro-Ungariei și Ambasador al guvernului de la Viena la Constantinopol (1906-1918).

¹¹² Evenimentul a avut loc în octombrie 1903.

toate ocaziile, căutau să ne fie dezagreabili. Incidentele zilnice care se pot ivi între țări vecine ca România și Ungaria, în vremea aceea suverană peste Transilvania, și manifestările, câteodată prea spontane, ale Românilor, găsiseră totdeauna în Goluchowsky un diplomat gata să aplaneze asperitățile și să atenueze proporția lor; spiritul său conciliant era totdeauna dispus să adopte soluțiunile cele mai moderate și împăciuitoare, astfel încât înțelegerea între țările noastre se realiza fără greutate. Pe când d'Aehrenthal, nepot de fiu al unui bancher evreu din Boemia, visa să ajungă în societate și să parvină în posturile cele mai înalte ale carierei. La București nu am avut a ne plânge de el, însă felul său de a trata afacerile era poate oarecum lipsit de spiritul de conciliație și de mlădiere cu care eram obișnuți, din timpul misiunii lui Goluchowsky. Poate că d'Aehrenthal adoptase această atitudine numai pentru a-și atrage simpatia Maghiarilor.

Oricum, pentru cariera mea, a fost un adevărat noroc faptul că aveam să tratez la Ballplatz, afaceri câteodată din cele mai delicate, cu doi vechi prieteni care, în strălucita lor carieră, cunoscuseră temeinic România și oamenii ei politici mai însemnați.

*
* *

Cariera diplomatică constituie o mare familie ai cărei membri răspândiți în toată lumea, au norocul de a se regăsi și a relua legăturile agreabile și adeseori prețioase, încheigate în posturi precedente. Vizitele pe care le-am făcut Corpului diplomatic, acreditat la Viena, mi-au dat astfel ocazia să revăd câțiva vechi prieteni.

Ambasada Franței era instalată în palatul Lobkowitz, pe care-l părăsi mai târziu, pentru a-și construi un imobil propriu în piața Schwartzenberg. Titularul ei, Marchizul de Reverseaux¹¹³, îmi era cunoscut din 1890, când venea la București pentru a lua parte la ședințele Comisiunii Europene a Dunării. Era un om foarte distins, avea o conversație plăcută și interesantă și știuse să-și creeze în societatea vieneză intimități de preț. Foarte bine acreditat în toate posturile pe care le ocupase în străinătate, d. de Reverseaux nu se bucura, din păcate, în propria lui țară, de un credit suficient pe lângă radicali, care dețineau atunci puterea. Aceștia nu puneau nici un preț pe noblețea lui, pe legăturile lui de familie, nici pe situația lui socială care, în mediul aristocrat vienez, îi îngăduise să fie primit în intimitatea cercurilor celor mai închise. Viena a fost de altminteri ultimul post al carierei sale. Marchiza

¹¹³ Marchizul Jacques Marie Ferdinand Frédéric Guéau de Reverseaux de Rouvray, descendent al unei vechi familii nobiliare, a fost Ambasador al Franței la Viena (1897-1907). A îndeplinit și funcția de Consul general al Republicii franceze în Egipt, unde s-a distins printr-o seamă de acțiuni culturale (1891-1894).

de Reverseaux, văduva lui Magne, fost Ministru de Finanțe sub Imperiu, îi aduse ca zestre o frumoasă avere și minunatul castel al lui Montaigne din Périgord.

Legăturile noastre, închegate la Viena, au continuat doi ani după aceea, când am fost transferat la Paris, unde-l vedeam deseori și ne plăcea să discutăm împreună chestiuni politice și economice. În Septembrie 1914, pe când mă aflam la Bordeaux cu guvernul francez și cu Corpul diplomatic, refugiați în fața armatelor germane care amenințau Parisul, am auzit că d. de Reverseaux se afla nu departe, în castelul său. M-am dus să-l vizitez. L-am găsit în biblioteca sa, instalată într-unul din turnurile castelului, și care fusese chiar biblioteca lui Michel de Montaigne unde au fost scrise celebrele „Essais”. L-am găsit pe prietenul meu foarte îmbătrânit, descurajat și abătut de înaintarea fulgerătoare a armatelor germane, care îi reamintea dezastrul militar al Franței în 1870, și se temea de noi catastrofe pentru țara lui. Desigur că zbuciumul său patriotic a contribuit la moartea lui, care a survenit nu mult după vizita mea.

Marchizul de Reverseaux a fost înlocuit la Ambasada din Viena de Philippe Crozier¹¹⁴, care venea de la Quai d’Orsay, unde ocupase funcția de Introducător al ambasadurilor. Pe lângă plăcerea de a regăsi pe vechiul meu camarad de la liceul Condorcet, excelențele noastre relații de altă dată mi-au fost foarte prețioase pentru a mă ține la curent cu problemele de politică externă, văzute prin prisma Parisului. Crozier a inaugurat noul imobil al Ambasadei Franței, a cărei construcție dăduse loc, atât la Viena, cât și la Paris, la critici foarte acerbe aduse stilului de „artă modernă” a palatului care contrasta cu stilul „Maria Theresa” al palatelor aristocrației vieneze. Acestor critici justificate li s-a adăugat și un incident penibil care a provocat un scandal la Quai d’Orsay: cheltuielile construcției ambasadei întrecuseră cu mult creditele acordate și arhitectul ministerului a întâmpinat mari greutăți să justifice cheltuielile efectuate, ceea ce l-a determinat să-și dea demisia.

*

* *

Cunoscusem în 1883, la Moscova, cu ocazia încoronării Țarului Alexandru al III-lea, pe Baronul Tucher¹¹⁵, atunci Secretar al Legației Bavariei, și îl regăsisem

¹¹⁴ Philippe Crozier a reprezentat Franța la Viena în anii 1907-1912. A devenit ulterior administrator al Oestereichische Laenderbank implicându-se în chestiunea împrumuturilor austro-ungare din Franța. Este autorul unui important text privitor la poziția Austro-Ungariei în preajma celui dintâi Război Mondial, publicat în *Revue de France* în 1921 („L’Autriche et l’avant Guerre”).

¹¹⁵ Baronul Heinrich Freiherr Tucher von Simmelsdorf (1853-1925), dintr-o veche familie nobiliară, a fost reprezentant diplomatic al Bavariei la Paris (1889-1896), Roma (1896-1903), Viena (1903-1918) etc.

peste zece ani, în timpul primei mele misiuni la Roma, unde reprezenta Bavaria și ocupa, în etajul al doilea al palatului Borghese, un minunat apartament, plin cu obiecte de artă pe care le colecționa cu dragoste, de admirabil și autentic cunoscător. Când a părăsit serviciul diplomatic, și-a adunat aceste colecții în cadrul unei fundații de familie „Haus Tucher”, care a ajuns un adevărat muzeu la München.

Pentru a treia oară aveam plăcerea să regăsesc pe prietenul Tucher la Viena, unde tocmai fusese transferat. Obişnuiam să schimbăm destul de des părerile și informațiile noastre asupra problemelor de politică externă, cu care era într-adevăr la curent, prin faptul de intimității sale cu Conte von Wedel¹¹⁶, Ambasadorul Germaniei.

La un dineu dat de Tucher, am avut plăcerea să revăd pe Principele von Bülow, ajuns Cancelar al Germaniei, în trecere prin Viena. Alt vechi prieten!

Tânăr consilier de ambasadă în Rusia, unde urmasa lui Herbert von Bismarck¹¹⁷, Bülow fusese trimis la București în 1886, în calitate de Ministru Plenipotențiar. La Petersburg se împrietenise cu socru-meu, Nicolae Kretzulescu¹¹⁸, care reprezenta România. Bülow stima mult pe socru-meu, pentru tăria lui de caracter și avea mare încredere în judecata lui dreaptă și sigură, datorită unei lungi experiențe de om de stat. Când Bülow află că va fi trimis în curând la București, intimitatea sa cu reprezentantul nostru îi îngădui să se documenteze cât mai desăvârșit asupra politicii noastre, partidelor noastre și a stării de spirit românești. În acel moment, după o guvernare lungă și rodnică, partidului liberal îi lipsise energia necesară pentru a reprima unele abuzuri și prevaricațiuni scandaloase care, cu drept cuvânt, revoltaseră opinia publică și provocaseră, puțin după aceea, retragerea lui Ion C. Brătianu.

În răstimpul pe care l-am petrecut la Ministerul Afacerilor Străine, în calitate de Director, apoi ca Secretar general, am putut aprecia inteligența și marea capacitate a tânărului ministru care venea cu plăcere în biroul meu pentru a pune la

¹¹⁶ Conte Karl Leo Julius Fürst von Wedel (1842-1919), militar și diplomat al Imperiului german, a mai fost în misiune diplomatică la Roma la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor.

¹¹⁷ Herbert von Bismarck (1849-1904), fiul cel mare al Cancelarului Otto von Bismarck, a intrat în diplomație în 1874. A fost Secretar de Stat la Afaceri Străine din 1886 până în 1890.

¹¹⁸ Nicolae Kretzulescu (1812-1900), descendent al unei vechi familii boierești din Țara Românească, om politic de orientare liberală și diplomat, a fost Președinte al Consiliului de Miniștri în 1859, 1862-1863 și 1865-1866. Ales deputat și senator de mai multe ori, titular al unor departamente ministeriale (episodic chiar al Afacerilor Străine în 1859), Nicolae Kretzulescu s-a remarcat și ca reprezentant al României la Berlin (1874-1876), Roma (1880-1881), Sankt Petresburg (1881-1886) și Paris (1891-1893).

punct afacerile curente și profita de ocazie, pentru a se întreține cu mine despre problemele politice la ordinea zilei.

În 1893 fusesem trimis Ministru la Roma și, puțin după aceea, Bülow sosea acolo în calitate de Ambasador al Germaniei. Fermecătoarea sa soție, italiancă prin naștere, fiica din prima căsătorie a Donnei Laura Minghetti cu Principele Camporeale, era, desigur, foarte fericită să se revadă la Roma, în mijlocul unei societăți strălucite, unde o aștepta un loc de frunte, grație calității ei de soție a Ambasadorului Germaniei și prestigiului frumuseții ei, grație farmecului ei și a talentului ei muzical.

În timpul pe care l-am petrecut amândoi la Roma, relațiile noastre au ajuns din ce în ce mai intime, încât în momentul nașterii fiicei mele Alexandra, Bülow a ținut cu orice preț să însoțească pe socrul meu la ofițerul Stării Civile, pentru a servi ca martor la întocmirea actului ei de naștere.

Îmi voi aminti totdeauna consternarea d-nei von Bülow când soțul ei a fost chemat de Împăratul Wilhelm al II-lea să ocupe postul de Ministru al Afacerilor Străine. „Ne cade pe cap o adevărată nenorocire! Nu avem avere**”) și soțul meu ocupă astăzi unul din cele mai frumoase posturi pe care la puteam visa. În Palatul Caffareli, în mijlocul acelei feerice grădini de pe vârful Capitolului, care domină Roma, puteam să avem altă dorință, decât să rămânem cât mai multă vreme în Italia? Și iată pe soțul meu chemat, printr-un capriciu al Împăratului, la un post pe care un alt capriciu poate să facă să-l piardă, fără nici un motiv, de azi pe mâine”.

Ambasadorul Germaniei la Viena, Conte de Wedel, era căsătorit cu o englezoaică, născută Ducesa Hamilton, căsătorită întâia oară cu Conte de Platen, un suedez bogat. În 1875, încă student, cu ocazia unei călătorii pe care o întreprinsesem în timpul vacanței, avusesem ocazia să fiu prezentat Contesei de Wedel, la un bal pe care primul ei soț, Conte de Platen, îl dăduse la Stockholm. Era o femeie încântătoare și frumusețea ei plină de strălucire era cunoscută în toată Europa. După treizeci de ani, păstra, aproape intact, farmecul frumuseții ei. Conte de Wedel, o cunoscuse la Stockholm, unde reprezenta Germania. Luând în căsătorie o streină, risca să pună capăt carierei lui. Aceasta era soarta pe care Împăratul Wilhelm al II-lea, pe drept sau pe nedrept, o impunea reprezentanților Imperiului german în streinătate, când contractau căsătorii cu străine. Împăratul făcuse însă excepții pentru Bülow și pentru Conte de Wedel căruia îi arătă o favoare deosebită câțiva ani mai târziu, numindu-l Guvernator (Staathalter) al Alsaciei-Lorenei și conferindu-i titlul de Principe.

Principele Urussoff, Ambasadorul Rusiei, venea de la București unde reprezentase câțiva ani țara lui și lăsase cele mai frumoase amintiri. La rândul său,

** Mai târziu, Bülow a moștenit de la o rudă îndepărtată o avere mare, care i-a îngăduit să cumpere vestita Villa Malta din Roma (nota lui Alexandru Em. Lahovary).

păstrase toată simpatia sa pentru România și îi plăcea să primească pe compatrioții noștri, în trecere prin Viena.

Olanda era reprezentată prin d. de Weede¹¹⁹, care petrecuse mai mulți ani la București, unde frumoasa lui soție fusese supranumită „divina”, ceea ce, desigur, nu-i putea dispăcea.

Ambasadorul Italiei, Ducele Avarna di Gualtieri¹²⁰, succedase Contelui Nigra¹²¹, puțin înaintea sosirii mele, și nici de departe nu se bucura de creditul și de influența acestuia. Ducele de Avarna era modest, dar de o perfectă lealitate; era preocupat de griji familiare și ieșea puțin în lume. Predecesorul său era greu de uitat.

Contelui Nigra i-a fost dat să facă o carieră într-adevăr excepțională. Ca tânăr vice-consul, Cavour pune ochiul pe el și-l trimete în misiune secretă la Paris, în 1857, pe lângă Legația Sardiniei. El a negociat cu Împăratul Napoleon al III-lea intrarea în război a Franței alături de Piemont întru realizarea unității italiene. Înaintat pe loc, în calitate de reprezentant al Italiei la Paris, Nigra continuă să se bucure de un credit cu totul deosebit pe lângă Napoleon al III-lea. Intimitatea sa la Curte îi dotează ocazia să aducă un serviciu excepțional Împărătesei Eugenia: după capitularea de la Sedan și căderea Imperiului, la 4 Septembrie 1870, Nigra se duce să o ia pe Împărăteasă de la Tuilleries, o sui în trăsură și o conduce la dentistul american al Curții, John Evans, de unde ea se refugiază, deghizată, în Anglia.

Căderea Imperiului nu a pus sfârșitul misiunii lui Nigra la Paris, unde a rămas până în 1875 și continuă să fie foarte bine văzut, grație politicii sale favorabile unei înțelegeri cu Franța. Când Ambasada de la Petersburg ajunsese vacantă, Nigra fu chemat să o ocupe până la 1881. După constituirea Triplei Alianțe, Nigra înlocui la Viena pe generalul Conte de Robilant și, în decursul anilor pe care-i petrecu la Viena, se bucură de încrederea Împăratului Franz Iosef, depunând tot atâta zel în favoarea Triplei Alianțe, cât întrebuițase, cu douăzeci de ani în urmă, în slujba politicii de înțelegere amicală franco-italiană, împotriva Austriei.

Avusesem ocazia să-l cunosc pe Nigra la Petersburg și să-l gădesc la Roma, în cursul primei mele misiuni (1893-99), când își petrecea concediul în Italia. Nu l-am mai regăsit însă, la sosirea mea la Viena, căci, puțin timp înainte, își dăduse demisia, sub pretext de sănătate, însă, în realitate, pentru a-și manifesta reprobarea și nemulțumirea împotriva politicii lui Prinetti, care modificase caracterul Triplei Alianțe, dând Franței asigurările cele mai amicale.

¹¹⁹ Wilhelm Marc de Weede devenea Ministru Rezident la București în 1889. Cinci ani mai târziu se găsea încă în funcție.

¹²⁰ Ducele Giuseppe Avarna di Gualtieri (1843-1916), membru al unei vechi familii italiene, a fost senator și diplomat.

¹²¹ Conte Constantino Nigra (1828-1907) a mai reprezentat guvernul italian și la Londra, ajungând, în lunga sa carieră, chiar Ministru al Afacerilor Străine. A fost un apreciat poet, culegător de folclor și traducător din literatura clasică.

II

În fruntea primăriei din Viena era d-rul Lueger, șeful unui partid puternic, Partidul Creștin Social, care reușise să înfrângă coaliția evreilor cu social-democrații, până atunci stăpână absolută a municipalității. Lueger era un dușman implacabil al Ungurilor care, încă de multă vreme, își arogaseră dreptul de a conduce politica Îndoitei Monarhii. În același timp, arăta o mare simpatie poporului românesc din Austro-Ungaria și nu pierdea niciodată ocazia să-și manifeste reprobarea împotriva persecuțiilor la care erau supuși frații noștri de dincolo de Carpați.

Bizuinđu-mă pe sprijinul pe care aceste împrejurări mi le aducea, cât și pe simpatia bine cunoscută a Arhiducelui Franz Ferdinand pentru naționalitățile subjurate de unguri, am crezut că a sosit momentul favorabil pentru a lua inițiativa de a înființa la Viena o capelă pentru Românii din Ardeal și pentru frații noștri din Bucovina¹²². Nu numai colonia românească din Viena, dar și numeroși compatrioți, în trecere prin Capitală, se plâneau împotriva faptului că nu puteau asculta liturghia în limba românească și că erau nevoiți a merge la biserica Ambasadei rusești sau la biserica greacă din Fleischmarkt. Această biserică a fost zidită pe la 1850 din donațiile generoase a câtorva familii aromâne grecizate din Macedonia și din Epir: Dumba, Sina, Ghermani, Tositza etc. Liturghia se făcea numai în limba elenă, cu toate insistențele compatrioților noștri, care cereau să se admită, măcar alternativ, limba românească.

M-am pus deci în legătură cu colonia Românilor bucovineni, destul de numeroși în Viena, unde întrețineau un club al cărui comitet era prezidat de Generalul Lupu și în care, printre alții, figurau membrii familiilor: Flondor, Hurmuzache, Grigorcea, Popovici etc. Am hotărât să înființăm, fără întârziere, o capelă românească și, după ce am reușit să culegem câteva subscripții, ne-am apucat să căutăm un local. Insistai pentru încăperile din parterul palatului Dietrichstein, din Löwenstrasse Nr. 8, din pricina vecinătății imediate a Ballplatz-ului și mai ales pentru a dovedi că înființarea capelei se făcea în văzul tuturor și ca atare nu putea să stârnească bănuiala vreunei urme de iredentism. Ceea ce a determinat pe Principele Dietrichstein să ne închirieze un apartament în palatul lui, pentru instalarea capelei, era faptul că Principesa, născută Dolgoruky, rămăsese ortodoxă după căsătoria ei.

Lucrările de instalare s-au executat repede, grație stăruinții arhitectului Popovici, care a avut grija să aleagă o pictură adecuată. Ca paroh al capelei, am ales

¹²² Reușita lui Alexandru Em. Lahovary, precum și experiența dobândită în asemenea chestiuni care priveau regimul juridic (diplomatic) al unor asemenea lăcașuri de cult, a determinat pe Vintilă Brătianu, Primar al Bucureștilor în 1907, să-i scrie Ministrului României la Viena și să-i ceară un sfat în legătură cu o problemă similară cu care se confrunta (BAR, C, fond „Vintilă I.C. Brătianu”, S 3 (1) / CCCXC, 7 decembrie 1907) – Anexa 14.

pe căpitanul dr. Virgil Ciobanu, confesorul regimentelor românești din Transilvania și Bucovina, cu garnizoana în Viena.

Când capela a fost gata, am făcut o vizită P[rea] S[finției] S[ale] Vladimir de Repta, Mitropolitul Bucovinei, anunțându-i înființarea sfântului lăcaș și rugându-l să-l sfințească, potrivit datinei și ritualului ortodox. Mare mi-a fost decepția, câteva zile în urmă, când Mitropolitul mi-a întors vizita pentru a mă vesti că-i este cu neputință să inaugureze capela. Refuzul său nu a fost însoțit de nici o motivare. Degeaba am încercat să-l fac să înțeleagă pe înaltul prelat, membru al Camerei Seniorilor, la ce comentarii penibile ar putea să dea loc, printre Români, lipsa sa de la ceremonia sfințirii. Cum și-ar fi putut explica aceștia abținerea capului bisericii bucovinene de la sfințirea unei capele, dependentă de Mitropolia din Cernăuți și a cărei înființare n-a ridicat nici cea mai mică obiecție din partea guvernului austriac? Toate străduințele mele de a-l face să revină asupra hotărârii luate au însemnat o deșartă pierdere de timp, și tot ceea ce am putut să obțin, și aceasta nu fără greutate, a fost fângăduiala de a trimite un „antimis”, adică autorizația de a deschide o biserică de rit ortodox. Documentul mi-a fost adus de protopopul Popovici, de la Mitropolia din Cernăuți.

Inaugurarea a avut loc la 7 ianuarie 1907, în ziua de Sfântul Ion, în prezența întregului personal al legației, în mare ținută, a membrilor fruntași ai coloniei din Viena, cât și a Primarului Bucureștilor, Mișu Cantacuzino, însoțit de o delegație a consiliului municipal, în vizită la Viena. Liturghia a fost oficiată de protopopul Popovici, asistat de parohul capelei, dr. Virgil Ciobanu. Ceremonia a trezit întregii asistențe o puternică emoție patriotică¹²³.

În trecere prin Viena, în Septembrie 1907, Regele Carol a ținut să viziteze capela și a felicitat comitetul coloniei care realizase în chip mulțumitor o veche dorință a tuturor Românilor.

Guvernul, încărcat de succesul inițiativei mele și satisfăcut de faptul că înființarea capelei nu dăduse loc la nici o obiecțiune, s-a grăbit să acorde subvenția anuală, pe care o solicitasem pentru sfântul lăcaș. Liturghia se făcea cu continuitate și parohul, dr. Virgil Ciobanu, înființă acolo cursuri de religie și de limba română pentru copiii membrilor coloniei române, dintre care mulți nici nu știau limba lor natală.

¹²³ Așa cum am arătat în introducerea noastră, preotul Virgil Ciobanu nu l-a evocat în amintirile sale pe Alexandru Em. Lahovary în momentul în care vorbea despre fondarea capelei ortodoxe române de la Viena. Părintele remarca doar eforturile românilor aflați atunci în capitala Imperiului sau în alte părți ale Austro-Ungariei; vezi Virgil CIOBANU, „Înființarea capelei ortodoxe române din Viena”, în *Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena pe anul 1962*, Viena, 1962, pp. 70-73 – Anexa 15.

*
* *

Nemulțumirea pricinuită Ungurilor prin înființarea capelei și, mai ales, prin alegerea căpitanului în serviciul maghiar dr. V. Ciobanu, confesor militar ortodox al garnizoanei Viena, ca paroh al ei, a atins culmea, un an mai târziu, printr-un incident care a avut loc în ziua de Bobotează a anului 1908.

Sosind la capelă, în mare ținută, am avut o surpriză plăcută: spre mirarea mea, în fața palatului Dietrichstein se găsea aliniată o companie sub arme a regimentului românesc, trimisă pentru a da onorul, după cum era obiceiul în România și toate țările ortodoxe, cu ocazia ceremoniei Botezului Crucii. Această manifestare a provocat o mare satisfacție în rândul asistenței.

Îndată însă, presa maghiară, într-o unanimitate aproape comandată, s-a deslănțuit plină de ură, împotriva Românilor, adresând critici amare Ballplatz-ului, „pentru faptul de a nu fi împiedecat această manifestare de fățiș iredentism, absolut intolerabil”. Guvernul din Viena a intervenit însă, făcând să înceteze această campanie a presei maghiare.

Câțiva ani mai târziu, l-am întâlnit pe d-rul Ciobanu la Karlsbad. Părăsise regimentul, serviciul de paroh al capelei și rasa preoțească. După ce își isprăvise studiile de medicină la Viena, se stabilise în Ardeal, unde a ocupat câțva timp, după Unire, funcția de prefect într-unul din județele de dincolo de Carpați.

*
* *

Mă abținusem să aduc la cunoștința guvernului român proiectul meu cu privire la capelă și, numai după ceremonia sfințirii ei, am pus în curent Ministerul Afacerilor Străine cu faptul îndeplinit.

Datoria mea ar fi fost, fără îndoială, să nu întreprind nimic fără autorizația expresă a guvernului român, având în vedere raporturile delicate dintre două țări vecine ca România și Austro-Ungaria, care, în trecut, dăduseră loc la fricțiuni și incidente continue, uneori penibile pentru amorul nostru propriu. Însă raporturile mai mult decât bune pe care le întrețineam cu Conte Goluchowsky și cu Baronul d'Aehrenthal îmi îngăduiseră să aduc vorba despre proiectul meu și să mă asigur că inițiativa mea nu avea să întâmpine nici o obiecțiune din partea guvernului din Viena.

Nu uitasem cuvintele înflăcărate ale lui Petre Grădișteanu, din discursul său admirabil ținut la Iași, în 1883, cu ocazia inaugurării statuii lui Ștefan cel Mare. Acest discurs, în care oratorul, într-un elan patriotic, amintise, în prezența Regelui

Carol, de „mărgăritarele care lipsesc Coroanei României”, determinase guvernul austro-ungar să ceară îndată explicații. Însă, din fericire, incidentul s-a aplanat după câteva luni, în urma vizitei pe care Regele Carol a făcut-o Împăratului la Viena.

Puteam să uit și un eveniment mai apropiat? De mulți ani, guvernul român subvenționa pe față biserica Sf. Nicolae din Brașov, fără să întâmpine cea mai mică obiecție din partea Legațiunii austro-ungare din București; însă, în 1875, aceasta ne-a făcut cunoscut că, de acum înainte, subvenția avea să fie înmănată prin ea, care va avea grijă să o trimeată la destinație.

Afară de această sumă înscrisă în bugetul anual al statului, Take Ionescu, în calitate de Ministru al Instrucțiunii și al Cultelor, în dorința de a veni în ajutorul propagandei în Ardeal, obținut, în 1891, de la Lascăr Catargiu, Președintele Consiliului de Miniștri, autorizația de a trimite în Transilvania, în ascuns, sub diferite denumiri și prin oameni de paie, sume însemnate, pentru a alimenta propaganda românească, prin subvenții date presei și ajutoare Românilor condamnați pentru delikte politice în Ungaria.

Din păcate, aceste fonduri n-au putut să rămână mult timp secrete. Ungurii sfârșiseră prin a le bănuși, fără a avea încă vreo dovadă. La Budapesta se produse o mare agitație în 1894. Presa maghiară protestă energic împotriva guvernului român pe care-l somă să înceteze trimiterea acestor fonduri secrete în Transilvania și să pună odată capăt „activității Ligii Culturale, care, din București, exploatează chestiunea națională, dincolo de fruntariile României”. Conte Kalnoky, Ministrul Afacerilor Străine, și Conte Goluchowsky, reprezentantul Îndoitei Monarhii la București, fură atacați cu înverșunare de presa maghiară, care îi acuza de a nu avea curajul „să bată din picior la București” și nu înțelegea cum România, care aderase la Tripla Alianță, putea să-și îngăduie să practice asemenea politică.

În toiul polemicilor, la care această afacere gravă a dat loc la București și la Budapesta, Dimitrie Sturdza, fără să țină seamă de greutatea pe care avea să le întâmpine țara, apărându-se împotriva imputărilor maghiare, într-o chestiune atât de delicată, se lăsă târât de patima politică. În dorința sa de a zdrobi Partidul Conservator, atunci la putere, pronunță un discurs de neuitat și citi o listă cu numeroasele subvenții pe care Take Ionescu le trimisese pe ascuns în Transilvania, însoțind enumerarea subvențiilor cu numărul mandatelor emise de Ministerul Instrucțiunii Publice, în beneficiul diferitelor persoane însărcinate să le înmâneze destinatarilor lor. O indiscreție vinovată a unui funcționar din minister îi procurase copia completă și amănunțită a acestei liste.

Întreaga țară a reprobato cu indignare discursul nefericit al lui Dimitrie Sturdza și înșiși liberalii n-au ascuns regretul greșelii șefului lor.

*
* *

Cu ocazia celei de a 40-a aniversări a urcării pe tron a Regelui Carol, a avut loc, în 1906, la București, o mare expoziție națională în Parcul Carol, care constituia un fel de rezumat al progreselor realizate de România, în răstimpul acestei domnii lungi.

Dr. Lueger, Primarul Vienei, în dorința de a-și manifesta simpatia pentru Românii din Transilvania și reprobarea împotriva persecuțiilor de tot felul la care aceștia erau supuși de către Unguri, a crezut ocazia nemerită să viziteze în mod oficial expoziția din București¹²⁴. În întreaga țară și mai ales în Transilvania, vizita acesta a avut un mare răsunet.

Cu tot tactul și rezerva pe care Primarul Vienei și le impusese, în declarațiile făcute presei și în toast-urile sale cu ocazia banchetelor ce i-au fost oferite, în tot timpul șederii în mijlocul nostru, dr. Lueger, în dorința de a avea prilejul să vorbească mai liber și să-și manifeste sentimentele de prietenie pentru națiunea română, invită pe Primarul Bucureștilor să facă o vizită oficială la Viena, însoțit de o delegație a Consiliului Municipal.

Această invitație fu primită cu mare satisfacție și, în primele zile ale lunii ianuarie 1907, delegația în frunte cu Mișu G. Cantacuzino, Primarul Bucureștilor, și cu cei doi ajutoari de primari, Al. Ciurcu și V. Stroescu, sosea la Viena¹²⁵.

Zilele pe care delegația le-a petrecut la Viena au fost însemnate printr-o serie de ceremonii oficiale, recepție la Împărat¹²⁶, banchet la Rathaus (primărie), mare bal oferit de municipalitate la care a luat parte, cu autorizația Împăratului, și Arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul Tronului, spectacol de gală la Volksoper, vizitarea serviciilor mai însemnate ale primăriei (uzinele de gaz și electricitate, depoul tramvaielor comunale), excursii în împrejurimile Vienei și la Semmering pentru a studia lucrările de canalizare cu apă potabilă etc.

La balul și la banchetul de două sute cincizeci de tacâmuri, care a avut loc la Rathaus și la care am fost invitat cu tot personalul legației, au ținut toasturi călduroase d-rul Lueger și Mișu Cantacuzino.

¹²⁴ Austro-Ungaria avea chiar un pavilion separat în cadrul Expoziției jubiliare din 1906.

¹²⁵ Din delegație mai făceau parte consilierii municipali Nicolae N. Lahovary, Jean Obedenaru, Ulpiu Hodoș, Nicolae Voinescu, Nicolae Bărcănescu, Nicolae Cutzarida, Constantin Steriu; AMAE, fond „Dosare speciale”, 71 / 1906, R 9c, dosar nr. 83, Ministerul Afacerilor Străine către Alexandru Em. Lahovary, 29 decembrie 1906, f. 199. Din această corespondență reiese că alături de Alexandru Ciurcu, cel de-al doilea adjunct al Primarului Bucureștilor era George Petroescu, nu Vasile Stroescu!

¹²⁶ Au fost primiți în audiență de către Împăratul Franz Iosef, Mihail G. Cantacuzino și Alexandru Ciurcu; *Ibid.*, f. 204 r.

Cu ocazia acestei vizite, s-a ridicat o cruce în împrejurimile Vienei, în locul unde, în timpul asediului ei de către Turci, fuseseră adunate trupele lui Șerban Cantacuzino, care fără știința Turcilor, au venit în ajutorul populației asediate, ușurând Austriacilor rezistența înaintea sosirii armatei lui Sobieski.

În răstimp de o săptămână, Viena a fost împodobită cu drapele românești, de-a lungul bulevardelor care încercuesc orașul vechi. După cum scriam unui prieten la București, această primire admirabilă a avut un caracter într-adevăr popular, grație concursului dat de corporațiile de meseriași, ale căror origini se pierd în trecut. Participarea lor a adăogat pompei oficiale un element rar și prețios. Poporul vienez și-a însușit cuvintele rostite de d-rul Lueger la sosirea lui Mișu Cantacuzino și a delegației municipale.

*
* *

Părăsind Constantinopolul pentru a-mi lua în primire postul la Viena, recomandasem Generalului Iacob Lahovary, Ministrul Afacerilor Străine, să trimită la Budapesta, în calitate de Consul general, pe excelentul meu colaborator și prieten, George Derussi, ale cărui merite avusese ocazie să le prețuiască. Dându-mi seama de valoarea lui, eram sigur să găsesc în el un informator prețios, pentru a fi ținut la curent cu situația Românilor din Transilvania și Ungaria. Agerimea, inteligența și tactul lui i-au îngăduit să se documenteze asupra acțiunii căpeteniilor mișcării naționale românești din Ungaria.

Încă de la instalarea sa la Budapesta, în August 1906, a reușit să închege cu frunțașii români legături din ce în ce mai folositoare, fără să stârnească nici o susceptibilitate. Astfel îmi semnala încercările de apropiere pe care anumite personalități românești le întreprindeau pe lângă guvernul maghiar, în nădejdea de a îmbunătăți situația fraților noștri de peste munți. Tot prin Derussi aflam și amănunte asupra acțiunii duse în secret la Budapesta de frunțașii mișcării românești în Ardeal.

În această privință, nu pot să uit discuția pe care am avut-o la Viena, cu ocazia unei cine la una din ambasade, unde eram așezat lângă Ministrul de Interne, Conte Andrassy, fiul eminentului bărbat de stat, care a condus mulți ani politica Îndoitei Monarhii. În cursul convorbirii, am ajuns să vorbim despre locuitorii români ai Transilvaniei, pe care ministrul îi lăuda: „Din păcate, a adăogat el, nu ne putem scăpa de agitatorii care militează în numele lor și care caută să-și creeze numai o situație pe spinarea lor. Și cu ce se aleg ei? Poporul însă îi urmează totuși ca niște oi și soarta lui e astfel compromisă prin manevrele acestor agitatori de meserie pe care Românii nu încetează să-i asculte orbește”.

M-am mulțumit să arăt Contelui Andrassy că adevăratul interes al Ungariei, în vederea de a asigura ordinea și liniștea în țară și pentru a face să înceteze inci-

dentele de care se plângea ministrul, ar consta într-o purtare blândă față de poporul românesc, în loc de a-l învrăjbi printr-o strășnicie inutilă. „Aceasta e politica pe care toate guvernele noastre v-au sfătuit să o urmați, am adăugat eu, și însuși Regele Carol n-a încetat să regrete cu toată sinceritatea asprimea raporturilor noastre cu Ungaria, cu toate că suntem legați de Tripla Alianță. V-a comunicat, direct prin Viena și indirect prin Berlin, cât de neîndemânatică găsește el politica dusă de Budapesta față de Români.”

Convorbirea noastră s-a încheiat cu aceste cuvinte ale lui Andrassy: „Credeți-mă, scumpe domnule Lahovary, din păcate nu rămâne altceva de făcut, decât să-i întâmpini cu o bucățică de zahăr într-o mână și cu biciul în cealaltă”.

Ce puteam răspunde la aceste cuvinte atât de puțin compatibile cu situația oficială a Contelui Andrassy fără să risc a da loc poate la un incident diplomatic pe atât de penibil, pe cât de inutil.

*
* *

În luna Februarie 1907, Ion I. Brătianu a sosit la Viena, pentru câteva zile, cu soția sa, d-na Eliza Brătianu. Îl vedeam des și făceam cu ei, în automobil, plimbări plăcute în împrejurimile Vienei, care alcătuiesc unul din farmecele de căpetenie ale acestui frumos oraș. Mai ales parcul minunat și castelul din Luxemburg ne atrăgeau adeseori.

Ion Brătianu mi s-a plâns în mai multe rânduri de caracterul lui Dimitrie Sturdza. Anumite idei fixe și ciudățeni în felul lui de a fi dădeau loc la veșnice nemulțumiri în rândul elementelor fruntașe ale partidului, atunci în opoziție, și Brătianu îmi spunea că întâmpină multe greutăți pentru a restabili acordul în sânul partidului. Astfel n-a putut să profite în deajuns de concediul pe care și-l acordase și a fost obligat să răspundă chemării partidului și să se întoarcă în țară mai de vreme decât avusese de gând.

Predispoziția anormală în care se găsea Dimitrie Sturdza era, fără îndoială, primul simptom al unei boli nervoase care a necesitat, doi ani mai târziu, internarea sa într-o casă de sănătate din împrejurimile Parisului.

*
* *

În cursul verii anului 1908, am aflat că Dimitrie Sturdza hotărâse să facă o vizită la Viena, pentru a întâlni pe Baronul d'Aehrenthal. I-am telegrafiat, invitându-l să tragă la mine, unde-i pregătisem un apartament. În timpul celor 2-3 zile

pe care le-a petrecut la Viena, am avut ocazia să discut în mai multe rânduri cu el și să constat oarecare ciudățenii în spusele lui. Afară de chestiunile politice la ordinea zilei, subiectul de căpetenie al preocupărilor sale era notat într-un carnet pe care-l scotea în fiecare clipă din buzunar. În acesta, însemnase marele câștig pe care statul român l-ar putea realiza, cumpărând câteva mii de vaci selecționate, pe care avea de gând să le achiziționeze în străinătate. Vacile urmau să fie împărțite gratuit țărănilor, în tot cuprinsul țării, cu obligația acestora de a ține la dispoziția statului vițeii care urmau să se nască și, până atunci, țărăanii trebuind a îngriji de creșterea vitelor. Într-o notiță, plină cu amănunte, însoțită de un tablou cu cifre pe mai multe coloane, în sprijinul calculelor sale, Dimitrie Sturdza ajungea să dovedească marile foloase pe care țara avea dreptul să le aștepte de pe urma acestei cumpărături de vaci.

Când, într-o dimineață, mi-a vorbit de vizita pe care avea de gând să o facă Baronului d' Aehrenthal, care se afla în vilegiatură la Semmering, i-am propus să-l însoțesc, ceea ce a refuzat cu energie. Nici n-a vrut să întrebuițeze automobilul meu, s-a lipsit de serviciile chauffeur-ului legației și s-a dus pe jos la Staatsbahnhof, în simplu turist. Acest fel de a se purta ne-a părut tuturor de la legație foarte curios.

Atitudinea ciudată și cuvintele stranii ale lui Dimitrie Sturdza mi-au produs o impresie din cele mai penibile, n-am găsit explicația decât mai târziu, când am aflat de boala lui de nervi. Ce trist e să vezi sfârșind astfel o existență plină de o activitate atât de frumoasă, închinată binelui și propășirii României! Nenumărate sunt serviciile pe care eminentul bărbat de stat le-a adus țării, în răstimpul unei lungi și rodnice cariere politice. Lui i se datorește restabilirea finanțelor țării, zdruncinate după un an de mare secetă (1899). Când a fost chemat la putere, a avut marele curaj să coboare la 218 milioane bugetul statului, făcând mari și sălbaticе reduceri, impunând sacrificii considerabile funcționarilor ale căror salarii au suferit scăderi apreciabile, după o scară progresivă. Câțiva ani după aceea, chemat din nou la putere, în 1907, tot lui i se datoresc măsurile energice care au pus capăt răscoalelor agrare.

Cine ar putea să uite ceea ce a făcut Dimitrie Sturdza pentru istoria țării, prin cercetările lui migăloase și numeroasele sale publicații? Academia Română, al cărei Secretar general a fost timp foarte îndelungat, până la moarte, și căreia i-a închinat o activitate continuă, atât când era la putere, cât și în opoziție, îi datorește o bogată colecție numismatică și donația tuturor arhivelor lui personale.

*

* *

În primăvara anului 1907 au izbucnit niște răscoale agrare foarte serioase în România. Ele au fost precedate, la Iași și în diferite târguri din Moldova, de multe acte de violență împotriva evreilor, ale căror case și prăvălii au fost devastate

și prădate. Studenții nu erau străini de organizarea acestor turburări antisemite care, din ce în ce, s-au răspândit la țară și nu au întârziat să ia proporții îngrijorătoare, sub forma unor mișcări agrare îndreptate împotriva marii proprietăți, ale cărei moșii, clădiri și recolte în magazine au fost date pradă focului. Țăranii, ascultând de instigațiile agitatorilor, reclamau împărțirea moșiilor. Provocările și amenințările lor au găsit o puternică încurajare în purtarea unor profesori și oameni politici, inconștienți de pagubele și de pericolul la care răscoalele aveau să expună țara.

La început, guvernul conservator nu și-a dat seama de proporția și de gravitatea pe care aveau să le ia răscoalele.

Însăși opoziția liberală, în dorința de a găsi ocazia să ajungă cât mai repede la putere, pusă în fața proporțiilor pe care mișcarea le luase încă de la început, nu a întârziat să se înspăimânte de întinderea dezastrului.

Poate că mișcarea ar fi putut să fie localizată numai decât și oprită dacă, încă din primele zile, guvernul conservator ar fi luat măsurile energice pe care le impunea situația. Din păcate, la cererea insistentă a Reginei Elisabeta căreia, în marea ei bunătate, îi repugna să vadă curgând sânge, Ministrul de Război a avut slăbiciunea să dea ordin trupelor să se mărginească la somașii, pentru a risipi pe țărani, și să nu facă uz de arme.

Agitatorii, aflând aceste instrucțiuni date armatei, s-au grăbit să răspândească știrea lor printre țărani, care, știindu-și viața la adăpost, au profitat, sporindu-și cerbia și cruzimea în devastările lor. Răscoalele s-au întins astfel în toată țara.

Take Ionescu, alarmat cu drept cuvânt de gravitatea situației, a avut patriotismul de a nu încerca, în asemenea clipe, să mențină la putere cu orice preț, guvernul conservator, al cărui membru fruntaș era. Inspirându-se numai din interesul țării, l-a rugat pe George Cantacuzino, Președintele Consiliului de Miniștri, să se ducă fără întârziere la Palat și să pună la dispoziția Regelui demisia cabinetului. Era de părere că în cazul în care Regele nu ar reuși să constituie un guvern național, cu colaborarea opoziției, se impune ca singura soluție posibilă, chemarea la putere a Partidului Liberal, căruia conservatorii trebuiau să-i făgăduiască sprijinul lor sincer și absolut.

Take Ionescu n-a întâmpinat nici o greutate pentru a-și convinge în acest sens colegii din guvern și membrii cei mai influenți ai majorității.

Noul guvern a fost constituit, fără întârziere, sub președinția lui Dimitrie Sturza, cu Generalul Averescu la Ministerul de Război. Înalta capacitate a acestui strălucit ofițer¹²⁷, a cărui energie nu excludea cumiștenia, a contribuit să înfrângă

¹²⁷ Calitățile Generalului Averescu au mai fost aduse în prim plan de Alexandru Em. Lahovary într-un raport adresat lui D.A. Sturza, care prezenta vizita celui dintâi la Viena

pe răsculați și a reușit să stingă focul care se aprinsese pe întregul cuprins al țării, evitând, pe cât cu putință, vărsarea de sânge, grație unor măsuri bine concepute și repede executate.

În Camera Deputaților, Take Ionescu a fost obiectul unor mari ovațiuni, în clipa în care Dimitrie Sturdza, uitând dușmănia lui din trecut contra aceluia pe care avea obiceiul să-l poreclească „Belzebutul României”, s-a ridicat de pe banca ministerială pentru a-l felicita pe Take Ionescu și a-l îmbrățișa. Acest gest frumos a fost aclamat de întreaga cameră conservatoare, cu toate că Dimitrie Sturdza citise decretul ei de dizolvare, încă la începutul ședinței.

La Viena, Baronul d'Aehrenthal, alarmat de caracterul din ce în ce mai grav al răscoalelor, m-a rugat prin telefon să vin să-l văd de urgență la Ballplatz. Mi-a citit ultimele telegrame primite de la Legația austro-ungară din București, pline de amănunte alarmante cu privire la întinderea mișcării. Nu mi-a ascuns gravitatea situației și preocupările guvernului Îndoitei Monarhii și mi-a declarat că „la Viena și la Budapesta se cercetează nevoia unei intervenții urgente a armatelor austro-ungare în România, în cazul în care răscoalele nu s-ar sfârși repede, căci, în prezența unui incendiu grav, toți vecinii pot să se teamă ca focul să nu se întindă și la ei”¹²⁸.

M-am grăbit să telegrafiez de urgență la București, întrevederea mea cu Ministrul Afacerilor Străine. Însă măsurile energice luate la timp au făcut, din fericire, să tacă aceste inexplicabile veleități.

*
* *

Ca și alți mari proprietari, nici eu nu am fost cruțat de mișcările agrare. Una după alta, două lungi telegrame ale administratorilor moșiilor mele din Stănești și din Paraipan-Arsache, din județul Vlașca, mi-au adus la cunoștință devastările făcute de țărani, jaful și incendierea grânelor din magazii – aproape două sute de vagoane cereale, în preziua de a fi transportate la Giurgiu. Toate acareturile moșiei de la Stănești și aproape toate clădirile de la Arsache fuseseră date pradă focului; mi se furase nouăzeci de vaci și toți caii, iar patru garnituri complete de mașini de treerat, semănătoare și tot materialul agricol nu mai erau în stare de a

de la sfârșitul anului 1907 și începutul celui următor; *Ibid.*, 71 / 1908, R 17, dosarul nr. 87, 31 decembrie 1907 / 13 ianuarie 1908, nepaginat – Anexa 16.

¹²⁸ Vezi și Alexandru POPESCU, *Relații româno-austriece*, Institutul European, Iași, 1998, p. 176.

servi, în urma incendiilor. Pierderile ce am suferit, după constatările oficiale, întrecu sumă de o jumătate de milion lei aur¹²⁹.

În baza unei legi votate de Parlament s-a înscris un credit în buget pentru a veni în ajutorul proprietarilor victime ale acestor devastări, cu scopul de a le îngădui să-și reconstitue, pe cât se putea, clădirile, inventarul mecanic și vitele, absolut indispensabile exploatării moșiilor lor. Ceea ce li s-a acordat însemna de abia o treime din pagubele suferite.

În împrejurimi asemănătoare, după Războiul Mondial, pierderile suferite de particulari au dat loc, în toate țările, chiar în acelea neutre, la despăgubiri complete din partea statului. În Franța s-a depășit chiar măsura, în anumite cazuri, care au stârnit adevărate scandaluri, și s-au acordat sume mai mari decât pagubele suferite. Numai în România cu toate hotărârile justiției, care le-a stabilit potrivit legilor, dăunații de război așteaptă încă, de aproape douăzeci de ani, reparația legitimă pe care le-o datorează statul.

*
* *

Cu ocazia jubileului de șizeci de ani de domnie a Împăratului Franz Iosef au avut loc serbări foarte frumoase în Iunie 1908.

Îmi aduc aminte de cortegiul istoric care a defilat înaintea Împăratului, înconjurat de familia imperială, de Corpul diplomatic, de guvern, de înaltul cler și de demnitarii statului și ai Curții. Președintele comitetului de organizare a rostit un discurs căruia i-a răspuns Împăratul, mulțumind pentru omagiul ce i s-a adus și pentru organizarea reușită a cortegiului.

Franz Iosef a asistat în picioare la această defilare, care a ținut nu mai puțin de trei ore. Prima parte a cortegiului cuprindea toate epocile, din timpul întemeietorului dinastiei, Rudolf de Habsburg, până la 1848. În frunte erau opt crainici, apoi venea Rudolf de Habsburg, însoțit de o suită de cavaleri, în costume medievale, reprezentați de tineri din înalta nobleță austriacă, unii din ei chiar descendenți ai tovarășilor de arme ai întemeietorului dinastiei Habsburgilor. În urmă veneau câteva grupuri, care reprezentau diferitele episoade istorice ale Austriei, apoi urmau asociațiile muncitorești și societățile corale, din diferitele provincii, în costume naționale. Unele care erau înhămate cu cai de rasă, altele erau trase de boi. Era un admirabil muzeu etnografic ambulant, formând un cortegiu bogat, care stârnea admirația

¹²⁹ Despre moșiile lui Alexandru Em. Lahovary, inclusiv despre Stănești și Arsache, dar fără detalii asupra pierderilor suferite în timpul evenimentelor din 1907, vezi o serie de date în Costel IORDĂCHIȚĂ, *Op. cit.*, pp. 219-231.

generală de-a lungul bulevardelor, unde se ridicaseră estrade, din care izbucneau aplauze frenetice.

*
* *

Mulți s-au întrebat adeseori cum s-a putut menține, răstimp de veacuri, acest conglomerat de națiuni, care alcătuia Austro-Ungaria și mai ales cum de s-a putut păstra coeziunea acestor diferite națiuni, fiecare cu aspirațiile ei deosebite.

Devotamentul și dragostea popoarelor monarhiei pentru dinastia Habsburgilor poate desigur explica în parte acest fenomen, însă îmi pare că ceea ce a contribuit îndeosebi la menținerea coeziunii dintre naționalități este admirabila organizare a funcționarismului¹³⁰.

În mai multe rânduri am fost în situația să apreciez formalismul funcționarului austriac care a trecut totdeauna, și cu drept cuvânt, drept modelul funcționarilor, împingând până la un pedantism naiv și inconștient, grija îndeplinirii îndatoririlor lui.

Într-o zi mi se anunță că un funcționar al cancelariei imperiale voia să-mi vorbească. Văd intrând un domn în redingotă, ținând un dosar sub braț. Se scuză și îmi explică subiectul vizitei sale: „Cred că sunt dator să vorbesc Excelenței Voastre despre un accident care s-a întâmplat în cursul uneia din plimbările ei în automobil de-a lungul Dunării, în afară de oraș. Un țăran s-a adresat autorităților locale care au îndreptat plângerea, pe calea obișnuită, până la Cancelaria Imperială. Cred că Excelența Voastră va binevoi să ia în considerație plângerea și să-i acorde despăgubirea la care are dreptul. Automobilul Excelenței Voastre a călcat o găscă a țăranelui, fără ca Excelența Voastră să vă fi dat seama”.

Cu mare greutate mi-am păstrat cumpătul și n-am izbucnit în râs, rugând pe vizitator să trimeată, din partea mea, 20 de coroane victimei acestei mici nenorociri.

*
* *

Provincia Austriei de Jos, a cărei capitală este Viena, isprăvise construcția unui nou și vast azil de alienați, care costase mai bine de 20 milioane coroane.

¹³⁰ Despre devotamentul față de Habsburgi al popoarelor din Imperiu, tradus într-un așa numit „loialism” sau „patriotism dinastic”, întărit și prin intermediul aparatului birocratic (am mai semnalat acest lucru în introducerea noastră), vezi Liviu MAIOR, *Habsburgi și Români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*, Editura Enciclopedică, București, 2006, pp. 145-182.

Acest așezământ era alcătuit dintr-o serie de pavilioane instalate și rânduite pentru toate pungile, atât pentru cei săraci, în sarcina provinciei, cât și pentru milionarii alienați sau atinși de turburări nervoase.

Invitat, împreună cu colegii mei, la inaugurarea acestui azil, am vizitat cu mult interes diferitele sale servicii și, între altele, am admirat în deosebi pavilionul destinat alienaților bogați. Era o vilă somptuoasă, cu două caturi, ale căror gratii de fier bătut la ferestre avea un caracter mai de grabă artistic, în scopul de a ascunde celor neinițiați rostul acestor grilaje. Camerele aveau covoare scumpe, iar la ferestre atârnavu perdele bogate de mătase și de dantelă. În sufragerie, masa era pusă și acoperită cu porțelanuri de preț, cu argintărie bogată și cu cristale venetiene din cele mai fine. Catul al doilea avea apartamente asemănătoare aceluia ce se găseseră în cele mai luxoase hoteluri din străinătate. Alienații, în stare să guste anumite distracții, aveau la dispoziția lor un cazinou cu o sală de teatru și de concert. Bucătăria și spălătoria erau înzestrate cu instalații din cele mai moderne și cu instrumentele cele mai perfecționate. Alte clădiri cuprindeau celule și saloane destinate alienaților săraci.

Arhiducele Franz Ferdinand venise, din ordinul Împăratului, ca să ia parte la inaugurarea azilului. La ceremonia aceasta mai fuseseră invitați toți șefii de misiune, ambasadori, miniștrii plenipotențieri și însărcinați cu afaceri. Ne-am dus cu toții în redingotă, numai unul din colegii noștri, de curând sosit la Viena, și cu care nici unul din noi nu făcuse cunoștință, se crezuse obligat să vină în uniformă și tocmai el a fost obiectul unei atențiuni deosebite din partea Arhiducelui, care l-a onorat cu conversația sa. Desigur că Franz Ferdinand nu-și dăduse seama că stătea de vorbă cu reprezentantul națiunii care împușcase pe unchiul său, fratele lui Franz Iosef, nefericitul Maximilian, Împăratul Mexicului.

*¹³¹

* *

¹³¹ De acum încolo, până la încheierea *Amintirilor*, Alexandru Em. Lahovary face o analiză extrem de serioasă a situației politice din zona centrală și estică a Europei, stăruind asupra poziționării pe eșichierul politic al Marilor Puteri, precum Rusia ori Austro-Ungaria. Intervalul cronologic pornește în linii mari de la încheierea domniei lui Alexandru von Battenberg la Sofia (1886), deși sunt sugestii legate și de Tratatul de la Berlin (1878), până la anexarea de către Austro-Ungaria a Bosniei și Herțegovinei, proclamarea independenței Bulgariei sub Ferdinand de Saxa-Coburg, unirea Cretei cu Grecia (1908). Toate aceste evenimente sunt judecate atât din experiența trăită, cât și din documentația autorului ori din perspectiva reflexiei pe care scurgerea timpului i-a oferit-o. Cercetările istoricilor români au confirmat mai multe detalii ale raporturilor diplomatice evocate aici (a se vedea, spre exemplu, datele din Gheorghe Nicolae CĂZAN, Șerban RĂDULESCU-ZONER, *România și Tripla Alianță (1878-1914)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, passim).

În 1907, la moartea Principesei Clementina de Coburg, mama Principelui Ferdinand al Bulgariei, s-a celebrat la Viena un serviciu religios solemn în palatul Coburg, reședința Principelui Filip, fratele mai vârstnic al Principelui Ferdinand și capul familiei Saxa-Coburg-Gotha-Kohary.

Șefii de misiune acreditați la Viena au fost invitați să ia parte la ceremonie. Eram însărcinat special să prezint Principelui Bulgariei și familiei sale, condoleanțele Regelui Carol. Făcusem cunoștința Principelui Ferdinand la Karlsbad, unde, ca și mine, avea obiceiul să-și facă, în fiecare an, cura.

Se cunoaște rolul pe care l-a jucat Principesa Clementina, fiica lui Louis-Philippe, Regele Francezilor, în ridicarea fiului ei preferat pe tronul Bulgariei. Simplu locotenent în armata ungară, tânărul principe nu ar fi putut năzui niciodată la un tron, fără ajutorul ambițioasei sale mame, care nu s-a dat înapoi de la nici un sacrificiu, în vederea de a-i îngădui să-și realizeze visul.

În 1885¹³², Rusia detronase pe Principele Alexandru de Battenberg, în care nu găsisese un instrument destul de ascultător pentru politica ei; acesta dublase aproape teritoriul principatului său, anexând Rumelia Orientală, fără să țină seamă de opunerea Rusiei. Apoi susținuse un război victorios împotriva oștirii Principelui Serbiei, Milan Obrenovici, unealtă a politicii austriace. Aceste succese, dobândite în afară și împotriva tutelei pe care Rușii o exercitaseră de mult asupra tânărului principat, nu întârziară să indispună pe Țarul Alexandru al III-lea și au adus căderea Principelui Alexandru de Battenberg, cu toate că era nepotul Țarinei.

Tronul vacant a fost oferit de Stribuloff, șeful puterii executive și adevăratul dictator al Bulgariei, Regelui Carol I, care a avut cuminența să-l refuze, cu oarecare regret poate, căci nu putea să se îndoiască de faptul că Rusia s-ar fi împotrivit, cu orice preț, oricărei veleități de mărire a României; relațiile noastre cu Rusia erau într-adevăr încă foarte încordate pe atunci. Ea nu uitase manifestările și protestul nostru violent, ridicat în fața Congresului de la Berlin împotriva răpirii celor trei județe din Basarabia, pe care Tratatul de la Paris (1856) ni le retrocedase.

Politica Angliei era pe atunci ostilă Rusiei și arăta multă favoare atotputernicului Stribuloff, adversar declarat al politicii rusești în Bulgaria. Anglia era gata să recunoască candidatul pe care acesta se pregătea să-l aleagă, în locul Principelui Alexandru de Battenberg.

După refuzul Regelui Carol I, Principesa Clementina a crezut că e momentul prielnic să realizeze aspirațiile fiului ei mezin, Ferdinand. Fără a da înapoi de la nici un sacrificiu, ea a ajuns să-i asigure tronul principelui. O propagandă larg subvenționată de Principesa Clementina a fost în stare să înfrângă, în Sobranie, orice candidatură.

¹³² De fapt, Alexandru de Battenberg părăsește tronul în 1886.

Anglia și Austro-Ungaria n-au făcut nici o greutate pentru a recunoaște Principelui Ferdinand calitatea de Suveran al Bulgariei, însă dușmănia Rusiei a fost, timp de mai mulți ani piedica recunoașterii lui de către Imperiul Țarilor. Tânărul principe n-a intrat în grația Petersburgului decât în ziua în care și-a botezat fiul, pe Principele Boris, în religia ortodoxă.

*
* *

În primele zile ale lunii Martie 1907, Principele Ferdinand îl vizitează pe Împăratul Franz Iosef la Ischl. În întrevederile confidențiale avute cu Baronul d'Aehrenthal, își asigură consimțământul Austro-Ungariei pentru proclamarea Bulgariei ca stat independent de Turcia și înălțarea principatului vasal la rangul de regat, Principele Ferdinand urmând să ia titlul de Țar al Bulgarilor. Aceste proiecte nu se realizează însă decât după un an.

Înfăptuirea lor coincide cu o serie de evenimente de o mare însemnătate politică care, în ansamblul și în desfășurarea lor, construiesc o adevărată dramă, în mai multe acte, din care cel din urmă este Războiul Mondial.

În virtutea Tratatului de la Berlin (1878) și al acordurilor ulterioare încheiate cu Turcia, Austria posedă, încă în 1908, dreptul de a ocupa trei garnizoane în Sandgeakul Novi-Bazar, care, în toate celelalte privinți, este supus autorității otomane. Aceasta e situația, când, în Ianuarie 1908, Baronul d'Aehrenthal pronunță, în fața delegațiilor ungare, un discurs prin care anunță intenția sa de a lega, printr-o cale ferată, Macedonia cu Bosnia, a cărei administrație Austria o deține încă din 1878, urmând ca această provincie să obțină astfel un debușeu la Marea Egee, la Salonic. Traseul căii ferate proiectate trebuia să treacă prin Sandgeakul Novi-Bazar.

Inițiativa Baronului d'Aehrenthal provoacă un răspuns imediat al lui Isvolsky¹³³. Ministrul Afacerilor Străine al Țarului, în dorința de a nu rămâne dator cu nimic colegului său austriac, anunță, la rândul său, intenția de a realiza un alt proiect, pus la cale încă de multă vreme în Rusia și bine primit în România: anume de a lega, printr-o cale ferată, Dunărea de Adriatică. Ambele proiecte prezintă mari dificultăți tehnice și necesită cheltuieli însemnate. Amândouă liniile trebuiau să se încrucișeze în Sandgeakul Novi-Bazar și dovedeau divergența adâncă dintre cele două politici de la care se inspirau. Cancelariile Marilor Puteri încep a se preocupa de situația delicată care se manifesta în Europa. Evenimentele neașteptate nu

¹³³ Aleksandr Petrovici Isvolski (1856-1919), titular al departamentului Afacerilor Străine al Rusiei (1906-1910), a fost Ambasador al Țarului la Paris între 1910 și 1917. Autor al unor *Memorii* publicate în capitala Franței prin 1920.

întârzie să se producă și să se înlănțuiască, făcând din ce în ce mai grea menținerea bunei înțelegeri care domnește între Rusia și Austro-Ungaria, încă din timpul Acordului de la Mürzsteg (1903) și amenință să creeze o rivalitate serioasă între cele două mari imperii.

Cu drept cuvânt, alarmată de discursul Baronului d'Aehrenthal, Rusia începe să-și piardă sângele rece. Isvolsky își propune să părăsească politica prudentă și ștearsă la care Rusia a fost redusă în Europa, în urma marilor sacrificii impuse de Războiul Ruso-Turc din 1877-78. Cu toată izbânda ei, care a adus cu sine eliberarea Bulgariei de sub jugul otoman, Rusia a pierdut o bună parte din prestigiul și din influența ei în Balcani. Isvolsky crede că a sosit momentul pentru țara lui, să treacă la o politică de acțiune, pe care ar dori să o adopte grabnic.

Toate cancelariile urmăresc cu o curiozitate alarmată divergențele care amenință să se accentueze între cei doi miniștri, deopotrivă de doritori să joace un rol mare în Europa.

Regele Angliei, Eduard al VII-lea, care stă de veghe fără încetare în prezența evenimentelor de natură să turbure pacea în Europa, în dorința de a aduce, în situația grea pe care o întrevede, sprijinul sfaturilor sale de prudență și de cuminenție, se duce în Rusia unde îl întâlnește pe Nicolae al II-lea, la 4 Iunie 1908, la Reval, și-i face atent asupra consecințelor dezastruoase pe care le poate avea antagonismul politic dintre Rusia și Austria. Abia întors din Rusia, Eduard al VII-lea se duce să-și facă cura la Marienbad și profită de ocazie să-l vadă pe Clemenceau care, la rândul său, lua apele la Karlsbad. Îl invită pe Președintele Consiliului de miniștri al Franței la Marienbad, unde au loc întrevederi destul de lungi. Regele îl pune la curent pe Clemenceau cu convorbirile pe care le-a avut cu Nicolae al II-lea la Reval și-i face cunoscute proiectele elaborate în vederea de a pune capăt răzcoalelor care, de mai bine de 5-6 ani, n-au încetat să însângereze Macedonia. Această bogată provincie trebuie pacificată cu orice preț, aplicând cu toată rigoarea controlul exercitat de Austria și de Rusia asupra Turciei europene, în urma Acordului de la Mürzsteg.

De abia este cunoscut rezultatul întrevederii de la Reval și, la 24 Iulie 1908, izbucnește la Salonic revolta Junilor Turci. La instigarea a doi ofițeri naționaliști, armata se răzvrătește împotriva amestecului străinilor în Turcia. Răsculații nu văd altă soluționare a situației dezastruoase a Imperiului otoman, decât prin promulgarea unei constituții noi, care să transforme Turcia într-un stat constituțional, după exemplul celor mai multe state europene.

Mișcarea Junilor Turci nu întârzie să se întărească. Domnia lui Abdul Hamid, ca suveran constituțional, este de scurtă durată. Sultanul este detronat după câteva luni și moare la Salonic, în vila Allattini, unde guvernul Junilor Turci îl internase.

Revoluția de la Salonic găsește îndată un ecou simpatice în Bosnia Herțegovina. La Sarajevo se reclamă dreptul de a trimite deputați în parlamentul

care se va întruni la Constantinopol, având în vedere că aceste provincii n-au încetat niciodată să aparțină Turciei.

Austro-Ungaria poate rămânea indferentă față de aceste evenimente? Baronul d'Aehrenthal crede că a sosit momentul când se poate semnala printr-o acțiune importantă. La urma urmei, poate el lăsa să se realizeze dorința Bosniacilor și nu i se impune ca o necesitate urgentă de a împiedica, încă de la început, acest proiect? Putea să nu profite de evenimentele acestea pentru a proclama anexarea definitivă a celor două provincii a căror administrație a fost încredințată Monarhiei austro-ungare, fără limitarea duratei?

*
* *

Pe la jumătatea lunii Septemvrie 1908 îmi făceam cura obișnuită la Karlsbad, când întâmplarea făcu să-l întâlnesc pe Isvolsky, care se găsea și el acolo. Îl cunoșteam încă de mult, când, tânăr vice-consul la Filipopoli (1880), venise să gireze Legația Rusiei la București, și-l întâlnisem mai târziu, la Petersburg, în diferite rânduri, în răstimpul celor patru ani pe care îi petrecusem acolo în calitate de Prim Secretar al Legației noastre. Nu-mi fusese niciodată simpatic. Plin de morgă, de suficiență și de snobism, apucăturile lui ridicole de om îngâmfat mi-au produs totdeauna o impresie neplăcută.

Întâlnindu-l pe treptele Schlossbrunn-ului, în ținută de alpinist, cu pantaloni scurți și pălărie verde tiroleză cu pană, impresia care mi-a produs-o și cuvintele pe care le-am schimbat nu făcură decât să confirme părerea pe care o aveam despre el. Isvolsky mă anunță că era în preziua de a se duce la Conte Berchtold, la castelul din Buchlau, unde avea să se întâlnească cu Baronul d'Aehrenthal.

*
* *

În întrevederea de la Buchlau, din 15 Septemvrie 1908, d'Aehrenthal îi vorbește dinadins lui Isvolsky în termeni oarecum vagi, despre intenția Austriei de a modifica situația juridică a Bosniei Herțegovina, amintind că aceste provincii, în care Monarhia a făcut investiții considerabile, construind o rețea minunată de șosele și clădind case și palate pentru nevoile obștești, ale administrației, în care a reușit să facă să domnească liniștea și ordinea, asigurând buna stare a populației și prosperitatea țării, n-ar mai putea să rămână mult timp în situația juridică anormală pe care le-a creat-o revoluția Junilor Turci. Când Puterile au încredințat Austro-Ungariei mandatul de a administra Bosnia și Herțegovina, de sigur că nu s-au

gândit nici măcar o clipă că aceste provincii ar putea să reintre vreodată sub stăpânirea otomană.

Isvolsky își dă seama de valoarea pe care d'Aehrenthal o acordă proiectului său și crede că este momentul favorabil să-i vorbească de un plan, pe care Rusia îl frământă încă de mult: acela de a obține modificarea unor stipulațiuni ale Tratatului de la Londra (1871), cu privire la închiderea Strâmtoarelor pentru vase de război. Situația creată atunci Rusiei, închisă în Marea Neagră, nu mai poate dăinui și trebuie ca flota ei să poată ieși și intra în toată libertatea.

Foarte dibaci, d'Aehrenthal vede îndată interesul pe care colegul său rus îl leagă de revizuirea Tratatului de la Londra și prețul cu care ar fi dispus să plătească bunăvoința Austriei, însă, în același timp, cunoaște foarte bine opoziția Puterilor împotriva oricărei modificări a statutului Strâmtoarelor, de natură a compromite integritatea Turciei în Europa; astfel este sigur că angajamentele cele mai formale pe care ar putea să le ia față de Isvolsky vor rămâne platonice și fără efect. Nu ridică deci o obiecție de principiu împotriva proiectului colegului său și îl sfătuiește să nu întârzie de a-și asigura, prin vizite personale făcute diferitelor cabinete europene, acceptarea reviziunii Tratatului de la Londra.

Isvolsky, foarte satisfăcut de convorbirea aceasta și de certitudinea că nu va întâmpina nici o greutate din partea Vienei, își începe turneul prin Roma, Paris și Berlin. Când ajunge la Londra, i se face o primire foarte măgulitoare, însă își dă îndată seama că planurile sale se vor izbi de o fire de neprimire pe cât de politicoasă, pe atât de categorică.

*

* *

Luna Octomvrie 1908 e însemnată printr-o serie de evenimente sensaționale care constituiesc tot atâtea atingeri grave ale clauzelor formale ale Tratatului de la Berlin.

La 4 Octomvrie, câteva zile după întâlnirea de la Buchlau, Austro-Ungaria proclamă, în mod brusc, anexarea Bosniei-Herțegovinei și anunță, simultan, retragerea trupelor austriace din garnizoanele Sandgeakului Novi-Bazar.

În turneul său de vizite pe lângă Marile Puteri, Isvolsky află evenimentul, nu fără mirare, și nu poate să-și explice graba colegului său austriac de a executa planul pe care i-l înfățișase. Întâlnirea de la Buchlau, de la care Isvolsky își promisese o mare izbândă personală, înseamnă, dimpotrivă, o gravă înfrângere pentru dânsul și din această pricină va păstra toată viața o ură neîmpăcată lui d'Aehrenthal. Acest resentiment va stăpâni toată politica sa până la Războiul Mondial.

Știrea anexării provoacă la Belgrad și la Cetinje manifestări violente împotriva Austriei. Un consiliu de Coroană întrunește la Belgrad, pe toți șefii de partide și, în urma acestuia, guvernul sârb protestează formal pe lângă Puteri, împotriva anexiunii, și ridică pretenții de despăgubire a daunelor pricinuite prin acest fapt.

La 6 Octomvrie, Principele Ferdinand proclamă independența Bulgariei, care e ridicată la rangul de regat și ia titlul de Țar al Bulgarilor.

La 8 Octomvrie, d'Aehrenthal se grăbește să facă în fața Comisiei Afacerilor Străine a delegației austriace, întrunită la Budapesta, o expunere a cauzelor care au determinat Austro-Ungaria să proclame anexarea Bosniei Herțegovinei. Încheind această expunere, ministrul comentează ultimele evenimente și trece destul de ușor asupra împrejurărilor care au adus proclamarea independenței Bulgariei, pe care o atribuie, de-a dreptul, unui neînsemnat incident diplomatic, ce s-ar fi petrecut la Constantinopol, între Agentul diplomatic bulgar și Sublima Poartă, cu toate că guvernul de la Viena, încă cu ocazia întrevederii de la Ischl, din martie 1907, îi dăduse asigurări formale Principelui Ferdinand că va saluta cu simpatie independența și Regatul Bulgariei, și că-l va ajuta întru realizarea acestor proiecte.

La 18 Octomvrie, Adunarea Națională Cretană, proclamă unirea Cretei cu Grecia.

Toate greutățile provocate de aceste evenimente au dus la ideea că ar fi nevoie să se convoace o conferință a puterilor semnatare ale Tratatului din Berlin, pentru a examina modificările de adus unor clauze, spre a pune în armonie textul tratatului cu situațiunea de fapt intervenită. Însă, după lungi discuțiuni între puterile interesate, ideea conferinței a fost părăsită, de teamă, probabil, să nu dea prilej de noi pretențiuni.

*

* *

Anexarea Bosniei și Herțegovinei a răscolit adânc toată suflarea slavă și poate fi considerată drept geneza evenimentelor care au frământat Europa, cei zece ani care i-au urmat.

Rana adâncă pricinuită slavismului a avut drept rezultat final mărirea și unirea ținuturilor locuite de Slavii din sudul Europei; din dezastrul moral, suferit în 1908, prin anexarea celor două provincii slave la Monarhia austro-ungară, ei și-au tras energia care, dintr-un mic regat de 3.000.000 de locuitori, a înfăptuit și a cimentat, după câțiva ani, glorioasa Jugoslavie de astăzi.

Astfel, anexarea Bosniei-Herțegovinei care părea menită să mărească și să întărească Îndoita Monarhie, n-a făcut decât să-i pregătească pieirea și să-i grăbească desmembrarea.

*
* *

În primele zile ale lunii Octomvrie 1908, aflasem că Legația României de la Paris devenise vacantă, în urma demisiei lui Grigore I. Ghica¹³⁴, care ocupase cu distincție acest post de mai bine de doisprezece ani și că eram chemat să-l înlocuiesc. Nicolae Mișu trebuia să-mi ia locul la Viena.

Mișcarea proiectată n-a întârziat să se realizeze. În curând am primit o comunicare oficială încunoștinându-mă că, prin Decretul Regal din 2 / 15 Octomvrie, eram transferat la Paris. Scrisorile mele de rechemare, adresate Împăratului Franz Iosef, însoțeau această comunicare. Știam că succesorul meu, N. Mișu, se grăbea să-și ia în primire noul său post și nu puteam aștepta întoarcerea Împăratului, care se afla la Budapesta, poate pentru un timp mai îndelungat. De aceea, de acord cu Ballplatz-ul, m-am hoărât să prezint Împăratului la Budapesta scrisorile mele de rechemare¹³⁵.

Bătrânul suveran îmi păru foarte preocupat de sănătatea Regelui Carol și era mâhnit că o boală grea îl obligase pe Rege să-și amâne în mai multe rânduri și, în sfârșit, să renunțe la proiectul său de a face o vizită la Viena, cu ocazia jubileului de 60 ani a Împăratului.

Ca întotdeauna, arătându-mi multă bunăvoință, monarhul își exprimă regretul că misiunea mea la Viena fusese de scurtă durată.

Dacă numirea mea la Paris mi-a pricinuit o mare satisfacție, totuși nu am părăsit fără oarecare regret un post care mi-a îngăduit să constat, cu toată politica

¹³⁴ Grigore I. Ghica (1847-1911), frate cu Alexandru și Emil Ghica, diplomați la rândul lor, evocați atât de Alexandru Em. Lahovary în textul său, cât și de noi în notele noastre, a făcut studii universitare la Paris, distingându-se apoi ca voluntar în armata franceză în războiul din 1870-1871. A fost voluntar și în armata română în timpul războiului din 1877-1878. A îndeplinit de-a lungul timpului funcțiile de Secretar al Agenției diplomatice de la Constantinopol (1874), Ministru Plenipotențiar la Berlin (1888-1896) și la Paris (1896-1908) etc.

¹³⁵ În octombrie 1908, proaspătul Ministru al României la Paris își anunța superiorii că a înmănat Împăratului Austro-Ungariei scrisorile de rechemare, precizând că, în timpul audienței solemne, Franz Iosef s-a interesat de sănătatea Regelui Carol I, șubrezită de boală în acea vreme, și și-a manifestat explicit bucuria pentru proiectata vizită a Principelui Ferdinand la Viena; AMAE, fond „Dosare speciale”, 71 / 1908, R 19, dosarul nr. 87, telegramă adresată de Alexandru Em. Lahovary Ministerului Afacerilor Străine de la București, 6 / 19 octombrie 1908, f. 132.

ALEXANDRU EM. LAHOVARY

care ne lega de Tripla Alianță, divergența adâncă dintre interesele noastre și acelea ale Monarhiei austro-ungare.

De acum înainte voi asista de la Paris la numeroasele acte ale dramei care va urma după anexarea Bosniei și Herțegovinei.

*Anexe*¹³⁶

*Anexa 1*¹³⁷

„Monsieur le Ministre,

Sa Majesté le Roi, mon Auguste Souverain ayant daigné me confier la mission de Le représenter en qualité d'Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire près Sa Majesté Impériale le Sultan, j'ai l'honneur de porter à la connaissance de V[otre] Exc[ellence] que je viens d'arriver à Constantinople.

En me félicitant par avance des relations que j'aurai l'honneur d'entretenir avec V[otre] Exc[ellence], je crois pouvoir L'assurer que je mettrai tous mes soins à maintenir et à consolider encore plus si possible les rapports cordiaux établis si heureusement entre la Roumanie et l'Empire ottoman.

Je serais très reconnaissant à V[otre] Exc[ellence] de vouloir bien solliciter pour moi de S[a] M[ajesté] I[mperiale] le Sultan [neclar în text] une audience pour la présentation de mes lettres de créance, dont vous trouverez ci-après la copie [neclar în text].

Je profite de cette occasion, Monsieur le Ministre, pour prier V[otre] Exc[ellence] d'agréer les assurances de ma plus haute considération.

A.E. Lahovary”

¹³⁶ Datorită dimensiunilor prea mari ale documentelor ilustrative pe care le-am selectat ca să fie incluse în notele și comentariile noastre cu privire la *Amintirile diplomatice*, ceea ce ar fi creat o serie de disproporții formale, am decis să le transferăm în această secțiune de anexe.

¹³⁷ Notă a lui Alexandru Em. Lahovary către Tevfik Pașa, Ministru Afacerilor Străine al Imperiului otoman prin care-i solicita mijlocirea unei audiențe la Sultanul Abdul Hamid al II-lea, în AMAE, fond „Dosare personale”, 77, L 7, vol. 2, 25 martie / 7 aprilie 1902, nepaginat.

*Anexa 2*¹³⁸

„Très Haut, Très Puissant et Très Magnanime Prince, Sultan Abdul Hamid Khan, Empereur des Ottomans, très cher et parfait Ami.

Ayant à cœur de maintenir et de resserrer les rapports d'amitié et de bonne intelligence qui ont été si heureusement établis entre nos États, j'ai désigné Monsieur Alexandre E. Lahovary, ancien Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire, Commandeur de mon Ordre de l'Étoile de Roumaine etc. etc., pour me représenter auprès de Votre Majesté Impériale, comme mon Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire. Les qualités personnelles qui le distinguent, le talent et la fidélité avec lesquels il s'est acquitté de ses précédentes fonctions, ne me laissent aucun doute sur la manière dont il remplira sa nouvelle mission.

Persuadé qu'il saura concilier l'estime et les bontés de Votre Majesté Impériale, je Le prie de vouloir bien ajouter une entière créance à tout ce qu'il Lui dira [neclar în text] part, surtout lorsqu'il s'attachera à Lui renouveler les assurances de la haute estime et de l'inviolable affection avec lesquelles je suis, À Votre Majesté Impériale, le très cher et parfait Ami,

Charles.”

*Anexa 3*¹³⁹

„Sire,

Sa Majesté le Roi, mon Auguste Souverain, ayant daigné me confier les fonctions d'Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire auprès de Votre Majesté Impériale, j'ai l'honneur de remettre entre Ses Mains les Lettres Royale qui m'accréditent en cette qualité.

La Roumanie attache le plus grand prix à établir sur une base inébranlable les relations cordiales qui l'unissent si heureusement à la Turquie, et Sa Majesté le Roi m'a spécialement chargé d'exprimer à Votre Majesté Impériale Ses sentiments de constante affection et les vœux qu'Il forme pour la prospérité de Son Empire.

J'ose espérer que Votre Majesté qui a toujours eu pour mes prédécesseurs les sentiments de la plus indulgente bonté, voudra bien me permettre d'essayer, par

¹³⁸ Textul scrisorii de acreditare a lui Alexandru Em. Lahovary pe lângă Sultanul Abdul Hamid al II-lea, în *Ibid.*, 18 martie 1902, nepaginat.

¹³⁹ Discursul pe care l-a ținut Alexandru Em. Lahovary în momentul prezentării scrisorilor de acreditare Sultanului Abdul Hamid al II-lea, în *Ibid.*, fond „Constantinopol”, problema „Personal”, vol. 13, nedatat, nepaginat.

mes soins les plus respectueux et les plus dévoués, de gagner Sa confiance et qu'elle daignera reporter sur moi la faveur de Sa Haute Bienveillance qui n'a jamais fait défaut aux représentants de la Roumanie."

*Anexa 4*¹⁴⁰

„Monsieur la Ministre,

Sa Majesté Impériale le Sultan vient de me recevoir aujourd'hui à trois heures de l'après-midi en audience solennelle pour la remise des lettres qui m'accréditent auprès d'Elle en qualité d'Envoyé Extraordinaire et de Ministre Plénipotentiaire de Sa Majesté le Roi.

J'avais été avisé jeudi dernier, le 26 courant, et par M. Lahaille qui venait de voir dans la matinée le premier secrétaire du Sultan, et par S[on] E[xcellence] Tevfik Pacha qui me fit officiellement notification dans la journée, que je serais reçu par le Sultan le lendemain, vendredi après la cérémonie du Sélamlik. Mais connaissant par l'expérience de nos prédécesseurs et de tous mes collègues les habitudes de la localité, je m'attendais naturellement, et à voir passer quelques semaines avant d'obtenir mon audience, et à la voir ajourner plusieurs fois. Aussi ne fus-je pas le moins [neclar în text] étonné de recevoir dans la nuit du jeudi au vendredi une lettre de notre 1er drogman, M. Lahaille, m'informant que Noury-Bey, Secrétaire Général du Ministère des Affaires Etrangères venait de l'inviter à passer chez lui sans retard; qu'il s'était [neclar în text] après minuit à cette invitation et que Noury-Bey lui avait fait connaître par ordre de Tevfik Pacha que nous devions tenir pour non avenue la communication reçue quelques heures auparavant fixant mon audience à vendredi ; et qu'un nouvel iradé du Sultan l'avait remise à lundi à 3 heures.

Le procédé un peu insolite employé par Tevfik Pacha pour me notifier verbalement ce contrordre souverain était destiné à éviter au Ministre des Affaires Etrangères l'embarras de donner par écrit un motif au caprice du Sultan, qui, dans la même journée, à quelques heures d'intervalle, venait d'émettre deux iradés contradictoire. Il ne servirait à rien de se formaliser de semblables procédés, auxquels tout le monde est fait ici et qui ne constituent ni un indice de défaveur, ni même un manque de courtoisie, mais tout au plus une manifestation intentionnelle d'un libre arbitre qui prend volontiers les allures du caprice.

¹⁴⁰ Raport din 29 aprilie / 12 mai 1902 adresat de Alexandru Em. Lahovary lui Constantin Stoicescu, Ministru ad-interim al Afacerilor Străine de la București, în *Ibid.*, fond „Dosare personale”, 77, L 7, vol. 2, nepaginat.

À une heure de l'après-midi (6 heures à la turque), tout le personnel de la Légation et du Consulat Général se trouvait, aujourd'hui, réuni en grand uniforme, dans mon salon, attendant le maître des cérémonies, qui devait venir nous chercher avec les voitures du Palais, lorsqu'à sa place je vis arriver un jeune officier d'ordonnance, envoyé en toute hâte, à cheval, par le Sultan, pour m'aviser que l'audience était retardée d'une heure et que je ne serais reçu qu'à huit heures à la turques (3 heures de l'après-midi).

Vers deux heures en effet, les voitures arrivèrent. Son Excellence Hilmy Bey, Maître de Cérémonies de la Cour Impériale, venait me prendre et après s'être reposé quelques minutes au salon, il m'invitait à me mettre en route pour le Palais.

En tête et de front allaient à cheval, dans leurs uniformes tout neufs, les deux cavass de la Légation et l'un des cavass du Consulat Général. Derrière eux venait un piqueur de la Cour, précédant la première voiture où je me trouvais avec S[on] E[xcellence] Hilmy Bey.

Dans la deuxième voiture, également précédée d'un magnifique piqueur nègre, à cheval, avaient pris place Messieurs G. Derussi, secrétaire, et Jean A. Lahovary, attaché à la Légation Royale.

Puis venait une troisième voiture avec Messieurs G. Bengesco, Consul Général, S. Greciano, Vice-consul, et le Docteur Stékoulis, médecin de la Légation et chef de l'hôpital Jeremia subventionné par nous.

Enfin, dans la quatrième voiture se trouvaient Messieurs A. Lahaille, Conseiller de Légation et Premier Drogman, avec Monsieur Constantin, le deuxième drogman et M. Mizzi, capitaine de port roumain.

Après avoir traversé tout Péra presque au pas, nous arrivions au bout de quarante minutes au Palais d'Yldiz. Au bas du perron nous attendait un chambellan du Sultan; au haut du perron se tenait Son Excellence Ibrahim Bey, Grand Maître des Cérémonies de la Cour Impériale.

Après de rapides présentations, je fus conduit dans un grand salon où m'attendait Son Excellence Tevfik Pacha au milieu d'une foule de généraux et de chambellans, parmi lesquels on me nomma: S[on] E[xcellence] Galib Bey, Introduceur des Ambassadeurs, S[on] E[xcellence] Tahsin Bey, premier secrétaire du Sultan, S[on] E[xcellence] Chakir Pacha, maréchal, chef de la maison militaire de Sa Majesté Impériale, Son Excellence Edhem Pacha, maréchal, ancien commandant en chef des troupes impériales pendant la guerre turco-grecque etc, etc, à qui le Ministre des Affaires Etrangères voulut bien me présenter.

Dix minutes après on venait me prévenir que Sa Majesté était prête à me recevoir. Au fond du grand salon une porte s'ouvrait, sur un petit salon où se tenait le Sultan, debout, en petite tenue de général sans galons ni dorures, avec sur la poitrine les plaques de l'Etoile de Roumanie, de l'Imtiaz et de notre Grand Cordon.

Après m'être incliné trois fois devant le souverain, je m'approchai avec Tevfik Pacha de Sa Majesté et en lui remettant mes lettres de créances, je lus le discours que j'avais préparé et dont j'avais remis copie au Ministre le lendemain de mon arrivée à Constantinople.

Le Sultan m'écouta jusqu'à la fin en ayant l'air de prêter une attention soutenue à mon discours, qu'il avait certainement très bien compris à en juger par les signes de tête approbatives dont Il l'accompagnait. J'avais à peine terminé, que Tevfik Pacha lui en faisait par cœur la traduction, en remettant à Sa Majesté le texte en turc qu'Elle fit mine de parcourir avant de me répondre.

Le Ministre des Affaires Etrangères me traduisit les paroles de Son Auguste Maître. Le Sultan me disait, dans un chuchotement rapide à voix basse qu'Il avait eu plaisir de me revoir comme représentant de Sa Majesté le Roi, qu'Il espérait que les bonnes relations existant entre nos deux Pays se maintiendraient et se resserreraient encore à l'avenir, que de son côté Il ne manquerait pas de m'aider dans cette tâche et qu'Il me continuerait la confiance dont avaient joui auprès de Lui mes prédécesseurs.

Après cette paraphrase de mon discours, Sa Majesté le Sultan me demanda avec beaucoup d'intérêt des nouvelles de Leurs Majestés, nos Augustes Souverains, et tout en me renouvelant Ses condoléances pour Sa Majesté la Reine, si cruellement frappée, Il me dit qu'Il était heureux de savoir que la santé de notre Gracieuse Souveraine avait pu résister à une si grande douleur sans être trop profondément ébranlée. Avant de me congédier, Sa Majesté me tendit la main, me permit de lui présenter les personnes qui m'accompagnaient, et me dit qu'Elle aurait plaisir à me voir assister vendredi prochain au Sélamlik et qu'Elle comptait me recevoir en audience privée après la cérémonie.

Le Sultan rentra dans Ses appartements et des laquais vinrent nous apporter des rafraîchissements (sirops de framboise à l'essence de roses) accompagnés d'un excellent café servi dans des « zarfs » en argent tout pavés de diamants.

Le Ministre des Affaires Etrangères était pressé: plusieurs Ambassadeurs l'attendaient à la Sublime Porte; aussi n'ais-je pu lui adresser que quelques mots à l'issue de ma réception. Je lui demandai si nous pourrions bientôt procéder à l'échange des ratifications de notre convention de commerce. Il me répondit que cette formalité avait été retardée par ma présentation, me laissant ainsi entendre qu'elle était quasi faite maintenant.

À M. Lahaille qui sur le pas de la porte lui posa la même question en turc, il dit que le traité était déjà signé par le Sultan, mais le pria de n'en rien dire encore et fixa à demain, mardi trois heures la visite que je devais lui rendre au Ministère.

Peut-être enfin pourrai-je signer avec le Ministre des Affaires Etrangères le procès-verbal d'échange des ratifications. Je ne manquerai pas demain soir même de mettre Votre Excellence au courant de ce qui aura été dit et fait.

Veillez agréer, Monsieur le Ministre, les assurances de ma plus haute considération.

Al. Em. Lahovary”

*Anexa 5*¹⁴¹

„Monsieur le Ministre,

Par sa note n° 3792 du 22 Avril de l’année courante Votre Excellence m’a demandé d’intervenir auprès des Autorités ottomanes pour empêcher que l’église orthodoxe de la commune de Molovište (vilayet de Monastir) ne soit complètement soustraite à l’élément roumain de la localité par l’élément grec ou soi-disant tel.

Avant de donner cours à mes démarches auprès la Sublime Porte, je me permettrai d’attirer de plus près la bienveillante attention de Votre Excellence sur cette affaire et je profiterai de l’occasion qui m’est offerte pour examiner avec Elle s’il ne conviendrait pas, dans la présente question comme dans toutes celles du même ordre qui pourraient se présenter à l’avenir, d’adopter une ligne de conduite un peu différente de celle que nous avons suivie jusqu’à présent. Jusqu’à ce jour en effet, chaque fois qu’un différend est survenu en Macédoine entre l’élément roumain et l’élément grécisant, c’est à la Sublime Porte uniquement que nous sommes adressés pour le trancher, nous contentant de voir le gouvernement ottoman affirmer nos droits en face de ceux des Grécisants que seul le Patriarcat de Constantinople entendait reconnaître et protéger. Une pareille politique a-t-elle eu pour nous les profits que nous en attendions et faut il la continuer dorénavant? C’est ce que je vais essayer de rechercher.

Ce n’est pas ici le lieu de faire l’historique de la question de Macédoine, celui de notre propagande dans ce pays, des efforts que nous avons faits et des résultats que nous avons obtenus; il me suffira de rappeler qu’une lutte énergique et sans merci contre l’élément grécisant et une hostilité perpétuelle envers le Patriarcat de Constantinople ont été la base de notre conduite. Une pareille politique a pu être bonne et s’est facilement justifiée, tant qu’il ne s’agit d’affirmer aux yeux des Grécisants et à ceux des Turcs eux-mêmes l’existence, en Macédoine, d’un élément roumain bien défini et ayant ses aspirations à part; mais maintenant que ce fait ne saurait plus être douteux pour personne, maintenant que les temps „héroïques” de notre propagande dans ce pays son passés, il y a lieu de se demander si une sem-

¹⁴¹ Raport din 3 / 16 mai 1902 adresat de Alexandru Em. Lahovary lui Ion. I.C. Brătianu, Ministrul Afacerilor Străine, în BAR, C, fond „Ion I.C. Brătianu”, S 73 (1) / CCCLXXIII, nepaginat.

blable attitude peut encore donner des résultats appréciables, si ce n'est pas prolonger trop longtemps des luttes stériles, et si le temps ne serait pas venu d'amener le Patriarcat lui-même à reconnaître une fois pour toutes aux Roumains de la Turquie d'Europe, la place qui leur est due, dans l'Église orthodoxe à côté des Grecs et des Serbes.

Sans doute nous paraissions pour le moment fort éloignés d'une pareille solution; qu'il me soit permis cependant de rechercher dans certains événements récents comme des indices précurseurs et des symptômes donnant à penser que nos relations avec le Patriarcat pourraient, dans un avenir plus ou moins rapproché, subir, si nous le voulions, d'importantes modifications.

Je n'insisterai pas ici sur la portée et la signification de la récente entrevue d'Abbazia, ni sur l'orientation nouvelle qu'elle semble devoir donner à notre politique envers la Grèce, mais deux faits attireront spécialement mon attention, c'est l'écrasement des Grecs dans la dernière guerre avec les Turcs et c'est l'importance envahissante prise dans ces derniers temps par l'Exarchat bulgare.

Il n'est pas douteux que la défaite des Grecs n'ait dans une forte mesure modifié leur attitude dans la question de Macédoine; dans le fond, ils n'abandonnent probablement rien de leurs prétentions, mais la politique ouvertement annexionniste d'autrefois n'étant plus de mise aujourd'hui pour eux, la force des choses les contraint à adopter dans cette question une attitude à peu près semblable à la notre c'est-à-dire, à ne plus songer, du moins en apparence, qu'à sauvegarder les intérêts moraux et matériels de leurs congénères dans l'Empire ottoman. On peut donc se demander si, grâce à cette apparente communauté d'aspirations, et grâce à cette modestie forcée que les événements ont imposée aux Grecs, nous ne pourrions pas tenter avec eux un rapprochement d'autant plus profitable, s'il pouvait se réaliser, que les Turcs semblent pour les vaincus d'hier pleins d'une bienveillance ne s'exerçant guère pour le moment qu'à notre seul détriment.

Quant à l'Exarchat bulgare, la grande extension et la considérable importance qu'il a su gagner progressivement, depuis sa naissance, en font à coup sûr un danger sérieux pour le Patriarcat de Constantinople, danger qui ne fait que grandir depuis que la Russie réconciliée avec les Bulgares, a repris cet Exarchat sous son égide et semble n'attendre que le mouvement favorable, où son influence pourra faire sacrer un Patriarche de sang slave, pour tendre la main au schisme bulgare et opérer au profit du slavisme, l'annexion à l'Église grecque de cette jeune Église bulgare née de son exclusivisme et devenue en peu de temps si prospère et si menaçante.

En face d'un pareil état de choses, serait-il tout à fait téméraire de penser que le Patriarcat, effrayé des résultats de son intolérance, et regardant autour de lui

pour voir ce qu'il pourrait opposer aux flots du slavisme envahissant, ne fut disposé à chercher en nous des auxiliaires dans cette lutte difficile.

Si quelque chose pouvait rendre dans une certaine mesure cette opinion plausible, c'est peut-être la haute personnalité de celui qui occupe en ce moment le trône patriarcal, Sa Sainteté Joachim III. Homme d'une réelle valeur et d'une grande intelligence, ramené au siège patriarcal par les Russes, il n'a pas tardé à les mécontenter en refusant de se faire l'instrument de leur politique dans l'Église d'Orient et en laissant trop percer ses sympathies helléniques.

Il est donc à supposer que le Patriarche est, tout autant que nous, pénétré des dangers du slavisme; mais s'il fallait chercher d'autres raisons morales et matérielles pouvant le faire incliner à se rapprocher de nous, on en trouverait peut-être dans le désir de faire cesser le scandale au sein de l'église chrétienne, et aussi, il faut bien le dire, dans le fait que les décisions actuelles privent les desservants des contributions des fidèles, les Roumains ne voulant plus contribuer aux frais d'un culte intolérant et ennemi de leur langue et les Grecs et Grécisants devant être très ménagés dans leur bourse pour ne pas se refroidir dans leur zèle vis-à-vis du Patriarcat.

Qu'un pareil esprit de conciliation soit celui du Patriarche, il serait évidemment imprudent de l'affirmer, mais peut-être est-il permis de penser qu'il n'en était pas loin, lorsque l'année dernière à propos d'une affaire identique, soulevée au sujet de désordres survenus dans cette même Église de Moloviște, dont nous avons à nous occuper aujourd'hui, il nous envoyait son premier secrétaire, Monsieur Tsandalides, nous offrant, si nous voulions nous entendre à l'amiable avec lui sur l'affaire en suspens, de régler dorénavant d'une façon amicale avec nous toutes les questions du même genre qui pourraient naître en Macédoine.

Notre représentant d'alors, [neclar în text] Alexandre Ghika, ne crut pas, malgré l'insistance de Monsieur Tsandalides, devoir répondre aux ouvertures du Patriarche. Il prit pour régler l'affaire en question, la voie que nous avons toujours suivie, c'est-à-dire qu'il s'adressa à la Sublime Porte suivant la tradition établie en pareil cas.

Je n'apprendrais rien à Votre Excellence en lui disant qu'il obtient une complète satisfaction, à peine était-il intervenu, qu'un ordre du Grand Vézir au Gouverneur du Vilayet de Monastir rendait l'église de Moloviște au culte roumain. Mon prédécesseur signala cet événement au Gouvernement comme un grand succès, et, Monsieur Aurélian, Ministre des Affaires Étrangères ad intérim à cette époque lui répondit, en le félicitant de son attitude et en l'engageant à y persévérer. Ces instructions données l'an dernier à la Légation n'ont été ni révoquées ni modifiées. Elles font encore ma loi.

Aujourd'hui cependant, cette même question de l'Église de Moloviște, qui n'est qu'un des cents épisodes pareils de notre lutte en Macédoine, revient sur le

tapis exactement dans le même état que l'année dernière; les Roumains malgré leurs efforts et malgré les ordres formels de la Sublime Porte, n'ont pu encore y imposer leur langue maternelle, leurs luttes avec les Grécisants renaissent aussi âpres et aussi implacables, et, devant ces faits, nous pouvons nous demander si des succès pareils à ceux de l'année dernière et aussi peu durables ont bien la valeur qu'on se plu à leur attribuer.

Sans doute, si demain nous intervenons encore auprès de la Sublime Porte dans cette question, nous pourrons avec plus ou moins de peine obtenir de nouveau gain de cause, et derechef des ordres seront donnés en notre faveur, mais pour les réduire à néant, et pour permettre aux Grécisants de reprendre la lutte avec autant de fureur et autant d'insolence, il suffira de quelque temps écoulé, d'un Vali malveillant ou gagné au Métropolitite grec de l'endroit, ou, enfin, d'une intervention du Patriarcat même qui dispose aujourd'hui auprès de la Porte d'au moins autant de crédit que nous-mêmes.

Il est donc permis de se demander si dans ces sortes d'affaires, les satisfactions que nous obtenons de la Sublime Porte, quelque décisives qu'elles paraissent, ne constituent pas plutôt un piétinement sur place que des pas faits en avant.

Il faut convenir au contraire que les moindres concessions obtenues du Patriarcat sur ce terrain, quoique bien moins glorieuses dans la forme, auraient pour nous une valeur pratique assurée et une valeur morale considérable: chacune d'elle serait un précédent acquis en notre faveur et en appellerait d'autres; chacune d'elle aurait de quoi en imposer aux Grécisants eux-mêmes, et elles finiraient avec le temps par créer un état de fait reconnu qui pourrait aller de jour en jour s'améliorant. C'est ainsi qu'une fois engagés dans cette voie et si nous y persévérons, nous pourrions à la longue prétendre pour les Roumains de la Turquie dans l'Église Patriarcale une place pareille à celle des Serbes qui, parmi les 21 sièges métropolitains relevant du Patriarcat dans les vilayets de Salonique Monastir, Ianina et Kosovo ont déjà un métropolitite serbe Monseigneur Nicéphore de Prizrend (vilayet de Kosovo) et vont voir bientôt Monseigneur Firmilian consacré à Uskub, diocèse qu'il dirige depuis cinq ans déjà.

Certes c'est ouvrir là un horizon bien vaste; nous ne pourrions espérer d'emblée de pareils résultats pour lesquels nous ne sommes même pas préparés et il faudra sans doute nous contenter pour longtemps encore de succès plus modestes. Mais si l'introduction définitive de la langue roumaine dans les églises partout où il se trouve des Roumains pouvait être la suite prochaine de cette nouvelle politique, il me paraîtrait que cela seul serait un résultat assez appréciable et que l'entreprise mériterait d'être tentée.

Il n'est pas douteux en effet que nombre d'individus qui sont roumains d'origine et que leurs intérêts mêmes pousseraient à se mettre de notre côté en sont

empêchés par le seul motif ou prétexte que la liturgie roumaine est défendue par le Patriarcat.

Comment on pourrait obtenir l'introduction de la langue roumaine dans les églises et dans quelles proportions, ce n'est pas le lieu de l'examiner ici et je ne saurais entrer dans le détail des marchandages qu'il faudrait entamer à ce sujet avec le Patriarcat. Je me contente donc pour le moment d'indiquer à Votre Excellence cette modification de la procédure à suivre et j'ajoute qu'un fait particulier pourrait en rendre le succès moins difficile, je veux parler de la disparition de la scène de Monsieur Apostol Margarit; cet homme a évidemment depuis plus de quarante ans rendu à la cause macédonienne les services les plus importants, mais par ce fait même il représentait aux yeux des Grecs la lutte à outrance, et avec lui a disparu leur principal prétexte d'animosité à notre égard.

Parmi les indices d'un terrain plus favorable dans le Patriarcat, je ne puis omettre de noter les offres obligeantes dont le Grand Logothète Aristarchi Bey a chargé dernièrement Monsieur Lahaille pour moi. Après m'avoir rappelé les services qu'il avait rendu à son Excellence Monsieur Demètre Stourdza lors de la reconnaissance de l'autocéphalie de notre Église, il l'a assuré que nos différends sur le terrain religieux en Macédoine pourraient être aplanis sans trop de difficulté par un accord auquel le Patriarcat serait tout disposé et dont son Excellence serait heureux de se faire l'intermédiaire. J'ai évité jusqu'ici de voir Aristarchi Bey et me suis borné à lui rendre une carte.

Je n'insisterais pas plus longtemps, Monsieur le Ministre, sur toutes ces questions mais peut être ai-je fait voir, au cours de ce rapport, la nécessité de travailler avec fruit, sinon de concert, du moins dans une harmonie relative avec les Grecs et avec le Patriarcat.

Si j'ai retardé jusqu'ici toute démarche dans l'affaire de Molovište, malgré les instructions données à la Légation par Votre Excellence et si, malgré la prière qui m'a été faite par Monsieur Mişu de Sofia et par Monsieur Padeano de Bitolia, je ne veux encore rien faire avant que Votre Excellence n'ait été mise en mesure d'examiner l'opportunité d'un changement dans la conduite suivie jusqu'à présent, c'est surtout parce que, si nous devons bientôt adopter une voie nouvelle pour arriver à nos fins, nous aurions certainement à regretter les quelques pas que nous ferriens encore par habitude dans l'ancienne.

Je me permets cependant d'ajouter que ce serait mal interpréter l'esprit de ce rapport que de le considérer comme un plaidoyer en faveur d'une réconciliation définitive et sans arrière pensée avec le Patriarcat. Une attitude aussi décisive ne saurait être la notre. Dans ce monde balkanique, où tout est incertitude et changement à vue, la seule politique que nous puissions raisonnablement suivre me semble être celle du maintien de nos droits en face des uns et des autres. Si donc nous ne devons pas rencontrer dans la nouvelle voie que je propose d'adopter, des

résultats suffisants, rien ne nous empêcherait de rentrer dans l'ancienne et d'y marcher avec décision et sans regrets. Pour moi personnellement, nouveau venu ici et n'étant engagé encore ni dans l'une ni dans l'autre, il m'est facile d'adopter celle qu'il plaira à Votre Excellence de me désigner en pleine connaissance de cause.

Veillez agréer, je Vous prie Monsieur la Ministre, les assurances de ma plus haute considération.

Al. Em. Lahovary”

*Anexa 6*¹⁴²

„Monsieur le Ministre,

Deux jours après mon arrivée à Salonique je me suis empressé, conformément aux instructions de Votre Excellence, de voir les Agents civils ainsi que Son Excellence Hilmi Pacha, l'Inspecteur Général des Reformes.

La première entrevue eut lieu avec Mr. von Müller Agent civil d'Autriche-Hongrie. Cette fois-ci, Mr. Müller m'a paru beaucoup plus aimable que d'habitude et plus bienveillant à notre cause. Il débuta par me dire que c'était un grand honneur pour lui de causer avec le premier homme d'État de la Roumanie actuelle, Son Excellence Monsieur Stourdza, Président du Conseil des Ministre, très estimé et très apprécié à l'Étranger et surtout par les hommes d'État de l'Autriche.

Ensuite, après m'avoir demandé certains détails sur la marche de notre question religieuse, Mr. Müller me déclara qu'il a été toujours bienveillant à notre cause nationale, qu'il la trouve juste et bien fondée, et que son attitude à cette égard, jusqu'à l'heure qu'il est, a été peut-être mal interprétée par quelques uns de nos agents, pour des motifs faciles à s'expliquer, à savoir, ceux de nous avoir recommandé un peu de patience encore sur le terrain religieux. Cependant ajouta-t-il il est convaincu de la justesse de notre cause, ainsi que du fait que, selon les informations qu'il a recueillies partout, et particulièrement par les officiers Autrichiens, l'élément valaque, supérieur à toutes les autres nationalités de la Macédoine par ses qualités morales et intellectuelles, demeure encore le seule élément d'ordre et de paix sur lequel on peut s'appuyer réellement et efficacement pour l'œuvre des Reformes.

« Cela étant, continua Mr. Müller, les revendications de la population valaque devront incontestablement avoir gain de cause, et notre devoir est de les soutenir. Ainsi ai-je recommandé à l'Inspecteur Général des Reformes d'accorder

¹⁴² Raport din 7 / 20 decembrie 1904 adresat de Lazăr Duma lui Alexandru Em. Lahovary, în AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Politice”, vol. 173, nepaginat.

le plus tôt possible les autorisations nécessaires pour la construction des églises valaques dans les localités qui en ont besoin, afin d'éviter tout conflit qui aurait pu éclater à ce sujet. »

Touchant à la chapelle de Monastir, l'Agent civil de l'Autriche-Hongrie n'hésite pas à nous reconnaître le droit d'ouverture; cependant il me recommanda de la faire par la voie légale, c'est-à-dire avec l'autorisation des Autorités Impériales, car en cas contraire, ce fait exaspérerait les Grecs et pourrait entraîner une rixe sanglante dont les conséquences seraient funestes à tous les points de vue.

J'ai répondu à Mr. Müller que nous avons fait toutes les démarches légales en vue d'obtenir l'autorisation nécessaire, mais nos efforts à ce sujet, sont demeurés jusqu'ici sans aucun résultat, et que la patience de nos partisans est à bout. De plus, j'ai ajouté que nous aurions pu attendre tranquillement encore quelque temps la solution de cette question, si le Métropolitain de Pélagonie ne venait à nous insulter chaque fête, au sein de l'église, en excommuniant nos prêtres et en maudissant notre langue et même notre nation. Devant ce fait triste et regrettable personne de nôtres ne saurait être indifférent et aucun Roumain ne peut fréquenter l'église grecque. Aussi, l'attitude du prélat Grec de ne pas accorder aux partisans de la cause roumaine l'assistance religieuse est-elle inqualifiable, car elle tend à annihiler notre influence nationale et à exterminer nos écoles par l'absence des élèves. C'est, là, un fait, ai-je dit, qui révolte la conscience humaine, et, par conséquent, les circonstances imposent forcément à la population valaque d'utiliser de tous les moyens légaux aux fins de secouer ce joug, odieux par ses pratiques, et sauvegarder sa langue et sa nationalité.

Mr. Müller reconnaissant la justesse de mes assertions me déclara que: « malheureusement les grecs aveuglés par leur chauvinisme, sont incapables de voir et de saisir même leurs propres intérêts, et que, par conséquent, fatalement les Valaques finiront par rompre avec la Grande Église et créer une église valaque indépendante. Toutefois, mon avis est, ajouta Mr. Müller, que jusqu'à la solution finale de cette question, vitale pour les Valaques, vos efforts doivent tendre: 1er à la reconnaissance par la S. Porte des communautés valaques constituées sur le terrain civil; 2e à l'augmentation de vos églises et de vos prêtres, et 3e agir de façon à ce que le Patriarche soit contraint à vous accorder pour le moment les mêmes concessions qu'il a accordé aux Serbes dans le vilayet de Kosovo. Sur ce terrain vos démarches auront tout notre concours et elles trouveront un appui sincère et efficace. Quant à l'attitude belliqueuse du Métropolitain de Pélagonie, elle nous est trop connue malheureusement, et il est à désirer qu'il soit éloigné de ce poste pour prévenir à temps le mal. »

Enfin, ayant envisagé, intentionnellement, la question que dans un moment de désespoir les Valaques peuvent pencher vers l'Exarchat bulgare, Mr. Müller m'a répondu: « qu'il n'y voit actuellement aucun inconvénient grave, mais qu'il était à

craindre que dans un avenir proche, certes, ils ne soient engloutis tous par les Bulgares. »

Après avoir remercié l'Agent civil de ses sentiments bienveillants à l'égard de notre cause nationale et de son concours efficace à ce sujet, au moment où je prenais congé, je me suis permis de lui attirer l'attention sur les menaces que les bandes grecques lancent à nos partisans. J'ai ajouté, à cette occasion, que: « les Valaques étant un élément d'ordre observeront une attitude pacifique autant que l'action des bandes révolutionnaires se bornera aux menaces; mais si, par malheur, ces menaces venaient à être mise à exécution, les Valaques seront forcés de sortir de la réserve, prendre les armes pour se défendre et affirmer leur force prépondérante sur les grecs. Dans ce cas, ai-je conclu, ils adresseront un mémoire aux Grandes Puissances et à la Sublime Porte pour décrire leur situation précaire et justifier ainsi l'usage des armes, en laissant toute la responsabilité aux auteurs moraux qui auront créé un pareil état de choses. »

Mr. Müller, très pensif à ces déclarations, haussa les épaules et exprima l'espoir que les affaires n'arriveront pas jusque là, car des mesures sévères seront prises pour poursuivre les malfaiteurs et appliquer l'ordre.

En portant à la haute connaissance de Votre Excellence ce qui précède, je Vous prie, Monsieur le Ministre, de vouloir bien agréer l'assurance de ma très haute considération et de mon profond respect.

L. Duma”

*Anexa 7*¹⁴³

„M[onsieur] le Ministre,

Je n'avais pas eu l'honneur d'être reçu par S[a] M[ajesté] depuis le mois de septembre < dernier > bien que à plusieurs reprises je me fusse rendu au Sélamlik, où seuls les Ambassadeurs jouissent du privilège d'être reçus en audience chaque fois qu'ils se rendent à la cérémonie.

C'est au hasard que je dois d'avoir été plus heureux avant-hier.

Se trouvaient en effet au Sélamlik les Ambassadeurs d'Allemagne, d'A[utriche]-Hongrie et d'Angleterre ainsi que le Ministre des Etats Unis à qui des audiences avaient été fixées pour la présentation de personnages de haute distinction: le Prince de Saxe, le Duc de Teck, le Comte de Mansdoott-Pouilly, Ambassadeur d'A[utriche]-H[ongrie] à Londres et le milliardaire américain Drecler.

¹⁴³ Epistolă din 4 aprilie 1905 adresată de Alexandru Em. Lahovary superiorilor săi de la București, în *Ibid.*, vol. 122 , nepaginat.

Quand l'Introducteur des Ambassadeurs vint me transmettre les salutations de S[a] M[ajesté] et ses regrets de ne pouvoir me recevoir vu l'encombrement et la fatigue des audiences fixées pour le même jour, je lui déclarais que j'entendais être reçu par S[a] M[ajesté] au même titre que mon Collègue, le Min[istre] d'Amérique et que je me verrais pour cela forcé de télégraphier à mon gouvernement le manque d'égards fait au Représentant de la Roumanie. Ibrahim Pacha, confus et perplexe, dut me promettre d'aller prendre à nouveau les ordres de Son Souverain et il revint au bout de quelques minutes pour me dire que S[a] M[ajesté] me recevait également.

J'ai trouvé le Sultan très abattu et comme extenué ; ses yeux n'ont plus aucun éclat, sa parole est sourde et ses idées semblent venir avec peine.

Les fatigues de la journée (il était 5 ½ heures quand je sortais du Palais et le Sélamlık commence vers 11 ½ h.) ne suffisent pas à expliquer son état de délabrement physique facile à constater et qui se marque par une maigreur extraordinaire du visage et des mains.

Depuis quelque temps déjà on se chuchote à l'oreille que le Sultan ne va pas bien et M. Zinovieff me disait dernièrement qu'il avait beaucoup baissé non seulement comme physique mais comme intelligence; d'autres Ambassadeurs se plaignaient à juste raison de la difficulté de plus en plus grande qu'ils éprouvaient à terminer une affaire, quelque minime qu'elle fut, à cause des hésitations du Sultan à donner des iradés définitifs.

Il est vrai que le système adopté par S[a] M[ajesté] de concentrer au Palais toutes les affaires et de réduire la Porte au rôle de simple bureau d'enregistrement, laisse le champ ouvert à mille notices en sens contradictoire et mémoires d'ordre policier le plus souvent qui ne pourraient pas ne pas bouleverser et ahurir un esprit plus jeune, plus ferme et plus courageux que celui du Sultan.

Aux effets naturels de la vieillesse qui arrive et d'un manque de sommeil dû à ses craintes perpétuelles vient s'ajouter, paraît-il, depuis 2 ou 3 mois, l'abus de plaisirs que S[a] M[ajesté] avait pris jusque là modérément. On parle à mots couverts dans les Ambassades de grand amour dont le Souverain venait d'être pris pour une jeune esclave circassienne de Son harem et l'on met en grande partie sur le compte de cette passion sénile la décrépitude manifeste du Sultan.

Veuillez”

Anexa 8¹⁴⁴

„La présence à Constantinople d'un membre du gouvernement roumain donne l'occasion d'affirmer une fois de plus à Sa Majesté Impériale le Sultan que le désir le plus vif de la Roumanie et de Son Souverain est de voir continuer et s'accroître encore l'amitié existant entre les deux Pays.

Le gouvernement roumain ne réussit pas à comprendre les motifs pour lesquels à son attitude en toutes circonstances si franchement cordiale le gouvernement de S[a] M[ajesté] I[mpéria]le, le Sultan ne répond pas de la même manière.

Sa Majesté le Roi et son gouvernement constatent avec regret que les nombreuses démarches de la Légation de Roumanie¹⁴⁵ en vue d'obtenir la reconnaissance de la nationalité valaque en Turquie n'ont pas abouti et que même l'iradé impérial rendu il y a quatre mois et qui, au moins, posait un principe, est encore tenu secret au lieu d'être proclamé solennellement et n'est même pas exécuté dans son esprit.

Le gouvernement roumain estime que, plus que jamais, aujourd'hui, la Turquie aurait intérêt à donner à la Roumanie un gage réel de son amitié et non plus, comme jusqu'à présent, de simples promesses. Mr. Take Ionesco serait personnellement heureux de pouvoir dissiper, à son retour à Bucarest, les déceptions que S[a] M[ajesté] le Roi et ses conseillers éprouvent à l'endroit de la politique si cordiale et si pleine d'attentions pour S[a] M[ajesté] le Sultan, que le gouvernement de S[a] M[ajesté] le Roi a suivie constamment.

En Roumanie on se rappelle toujours avec peine comment, il y a dix ans, a été refusée la reconnaissance du Métropolitain élu par les Valaques, ce qui aurait tranché la question. On voit avec regret que même la demande plus modeste de la reconnaissance civile de la nation valaque comme nation distincte des Grecs et des Bulgares et ayant les mêmes droits dans l'Empire, est toujours ajournée.

En cet état, le gouvernement de S[a] M[ajesté] le Roi est à se demander si la Turquie en réalité attache un prix quelconque à l'amitié de la Roumanie. Il est d'autant plus en droit de se poser cette question qu'il voit malheureusement le gouvernement I[mpéria]l accorder plus de bienveillance aux États qui n'ont pas eu vis-à-vis de la Turquie l'attitude constamment amicale de la Roumanie.”

¹⁴⁴ O versiune a notiței datată pe 15 / 28 aprilie 1905 a Legației României la Constantinopol ce urma să fie adusă la cunoștința Sultanului, în *Ibid.*, vol 176, nepaginat.

¹⁴⁵ Aici se găsește o notă marginală pe una dintre variante: „à la suite de la note circulaire du gouvernement roumain du 21 janvier 1903”, evocată și de Alexandru Em. Lahovary în textul *Amintirilor diplomatice*.

*Anexa 9*¹⁴⁶

„Conformément à vos instructions télégraphiques, n° 42 en date d’hier, je me suis rendu aujourd’hui à la Porte et j’ai lu à Tevfik Pacha, Ministre des Affaires Etrangères, la notice dont le texte suit:

„À la suite du grave incident crée par le Vali de Ianina, et que le Ministre de Roumanie a signalé à la Sublime Porte, dans tous ses détails, des le 23 Avril/6 Mai courant, incident qui n’a pas été réglé malgré les assurances de Son Excellence Tevfik Pacha le gouvernement de S[a] M[ajesté] le Roi vient de donner à son Représentant à Constantinople l’ordre de demander à la Sublime Porte:

1. la mise en liberté immédiate des réviseurs scolaires arrêtés à Ianina et tenus au secret, au mépris des lettres officielles de reconnaissance dont ils étaient munis par S.E. le Grand Vézir et par S[on] E[xcellence] le Ministre de l’Instruction Publique;
2. des indemnités pour le dommage par eux subi;
3. des excuses du Vali de Ianina au Consul de Roumanie, ou, à défaut, la destitution du Vali;
4. la reconnaissance des roumains de Turquie comme nationalité distincte avec des droits égaux à ceux dont jouissent dans l’Empire les autres nationalités non musulmanes. Cette reconnaissance devra résulter clairement d’un iradé formel – seul moyen de prévenir le retour de pareils incidents, en mettant enfin un terme à l’équivoque et aux malentendus.

Si la Sublime Porte ne donna pas à la Roumanie les satisfactions ci-dessus énumérées, le gouvernement de S[a] M[ajesté] le Roi est décidé à donner à l’incident de Ianina les suites les plus graves.”

Tevfik Pacha ayant essayé de donner quelques explications, j’y ai coupé court en lui remettant la notice que je venais de lui lire et en prenant congé de Son Excellence.

Lahovary

¹⁴⁶ Protestul lui Alexandru Em. Lahovary adresat lui Tevfik Paşa ca urmare a incidentului de la Ianina, adus la cunoştinţa superiorilor săi de la Bucureşti, 28 aprilie 1905, în AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Politice”, vol. 176, nepaginat.

Anexa 10¹⁴⁷

„La question des roumains de Macédoine passe aujourd’hui par une phase décisive de son histoire. Pendant trente ans la Roumanie a travaillé à assurer l’existence de nos frères de Turquie ; pendant un quart de siècle la Roumanie a prodigué à l’Empire Ottoman des preuves d’une amitié parfois exagérée dans le but d’obtenir du Sultan le règlement de cette grande question nationale, et notre pays n’a recueilli que des promesses jamais tenues et s’est exposé à des déceptions amères et éclatantes.

Aujourd’hui deux chemins s’ouvrent devant nous: ou bien nous obstiner à fermer les yeux et nous laisser prendre aux illusions en acceptant [suprascriere ilizibilă] un semblant de solution qui laisse toute la question entièrement ouverte et qui en rendra le règlement ultérieur encore plus précaire et chimérique; ou bien nous convaincre une fois pour toutes de la mauvaise foi absolu et de la lâcheté des Turcs et d’agir avec fermeté pour sauvegarder au moins notre dignité vis-à-vis de l’Europe.

La réalité, même amère, vaut mieux que les illusions qui nous auraient réservé plus tard un réveil cruel. La Roumanie a droit en Orient à une situation claire, digne et forte, plus pour l’avenir encore, que pour le présent. J’ai travaillé pour obtenir autre chose que des mirages et je crois agir selon mon devoir et ma conscience en enlevant aujourd’hui à mon Souverain et à mon pays les dernières illusions qui pourraient exister encore sur la possibilité d’un règlement à l’amiable sérieux et définitif de la question macédo-roumaine, si cette question n’est pas tranchée formellement aujourd’hui.

Je remercie V[otre] E[xcellence] de sa confiance si précieuse et de ses instructions que j’exécuterais de point au point.

Lahovary”

Anexa 11¹⁴⁸

„O înaltă tezkerea vizirală face cunoscut că valahii, supuși otomani, spre a-și apăra interesele lor naționale, au cerut autorizația de a face uz de propria limbă în

¹⁴⁷ Telegrama cifrată din 8 / 21 mai 1905 pe care Alexandru Em. Lahovary o trimitea vărului său, Ministrul Afacerilor Străine din guvernul de la București, în *Ibid.*, nepaginat.

¹⁴⁸ Tezkerea din 10 / 23 mai 1905 a Ministerului Justiției și Cultelor de la Constantinopol adresată Patriarhatului Ecumenic. Textul a fost preluat din *Români de la sud de Dunăre. Documente*, pp. 192-193.

stabilimentele lor școlare; de a celebra ceremoniile cultului în propriile lor biserici de către preoții lor și în limba lor și aceea de a alege, ca și celelalte naționalități, acolo unde ei s-ar afla în majoritate, muhtarii lor.

Consiliul de Miniștri, considerând că, pe de o parte, un principiu fundamental al Imperiului impune statului o imparțialitate absolută față de diferitele naționalități care trăiesc sub sceptrul Maiestății sale Imperiale, Sultanul, și că, pe de altă parte, în cererea de mai sus, nu se găsește nici cea mai mică urmă de vreun prejudiciu adus drepturilor unei alte naționalități, a hotărât de a însărcina Ministerul de Interne să comunice inspectorului vilayetelor din Turcia europeană și guvernatorilor generali respectivi că, cu condiția de a nu inova nimic cu privire la raporturile lor de supunere față de Patriarhat, valahii nu vor putea fi împiedicați de a celebra ceremoniile cultului de către preoții lor și în limba lor națională, nici nu vor fi împiedicați de a se servi de această limbă în școlile lor; că le va fi permis de a-și numi proprii lor muhtari, conform legilor în vigoare; că nimeni nu va putea tulbura, în exercițiul funcțiunii lor, pe institutorii și pe inspectorii învățământului pe care comunitatea valahă i-ar numi, adresându-se, conform regulii stabilite, Ministerului Imperial al Instrucțiunii Publice, și că, în fine, valahii vor lua parte la alegerile membrilor consiliilor administrative.

Această decizie fiind supusă Majestății Sale, Sultanului, a fost sancționată prin iradeaua imperială.

Îmi fac o datorie de a aduce aceea ce precede la cunoștința Sfinției Voastre. Ministrul Abdurhman,

10 mai 1321 (1905)”

*Anexa 12*¹⁴⁹

„Très Haut, Très Puissant et Très Magnanime Prince, Sultan Abdul Hamid Khan, Empereur des Ottomans, très cher et parfait Ami, Monsieur Alexandre Em. Lahovary ayant reçu une autre destination, la mission que je lui avais confiée auprès de Votre Majesté Impériale vient à cesser. J’aime à croire que cet envoyé, qui a rempli cette mission honorable à mon entière satisfaction, aura su mériter la haute bienveillance de Votre Majesté Impériale et se sera conformé aussi aux sentiments bien connus que j’ai pour Elle.

¹⁴⁹ Copie a scrisorii de rechemare de la Constantinopol a lui Alexandru Em. Lahovary, datată 22 martie / 4 aprilie 1906, semnată de Carol I, contrasemnată de generalul Iacob Lahovary și prezentată Sultanului în audiența solemnă din 14 / 27 aprilie, în AMAE, fond „Constantinopol”, problema „Personal”, vol. 13, nepaginat.

J'espère que Votre Majesté Impériale permettra à Monsieur Lahovary de Lui témoigner en personne la reconnaissance dont il est pénétré pour les marques de bonté dont Elle a bien voulu l'honorer, pendant le séjour qu'il a fait auprès d'Elle. Je profite moi-même avec plaisir de cette occasion pour renouveler à Votre Majesté Impériale les assurances de la haute estime et de l'inaltérable amitié avec lesquelles je suis, de Votre Majesté Impériale, le très cher et parfait Ami,

Charles".

Anexa 13¹⁵⁰

„À Sa Majesté l'Empereur d'Autriche, Roi de Bohême etc. et Roi Apostolique de Hongrie,

Monsieur mon frère,

Le désir que j'ai de maintenir et de resserrer de plus en plus les liens de bonne harmonie qui subsistent si heureusement entre nos Etats, ne me permet pas de différer davantage à donner dans cette vue, un successeur au ministre que je viens de rappeler de Votre Cour. J'ai en conséquence fais choix de Monsieur Alexandre Em. Lahovary, ci devant mon Envoyé extraordinaire et ministre plénipotentiaire [au]près Sa Majesté l'Empereur des Ottomans et je l'ai nommé pour résider en la même qualité auprès de Votre Majesté Impériale et Royale. La connaissance particulière que j'ai des qualités personnelles, de la prudence, de l'esprit de conciliation qui le distinguent, les gages multiples qu'il a donné de ses talents dans la carrière diplomatique, comme de son zèle et de son dévouement pour mon service et ma personne, ne me laissent aucun doute sur la manière dont il remplira les honorables fonctions que je lui ai confiées. Néanmoins je lui recommande encore, avant toute chose, de ne rien négliger pour se concilier l'estime et la confiance de Votre Majesté Impériale et Royale, seul moyen de mériter mon approbation. C'est dans la conviction où je suis qu'il répondra complètement à mes intentions à cet égard, que je prie Votre Majesté d'accueillir mon nouveau ministre avec bienveillance et d'ajouter une créance entière à tout ce qu'il lui dira de ma part, surtout lorsqu'il exprimera les assurances de la haute estime et de l'inaltérable attachement qui m'anime pour Votre Majesté Impériale et Royale ainsi que pour la prospérité de Ses États, la gloire et la durée de Son règne. C'est dans ces

¹⁵⁰ Conceptul scrisorii de acreditare a lui Alexandru Em. Lahovary pe lângă Împăratul Franz Iosef, redactată în numele lui Carol I și contrasemnată de Generalul Iacob Lahovary, în *Ibid.*, fond „Dosare personale”, 77, L 7, vol. 2, nedatat, nepaginat.

sentiments que je suis, Monsieur mon frère, de Votre Majesté Impériale et Royale apostolique, le bon frère,
Carol.”

*Anexa 14*¹⁵¹

„Scumpe Domnule Lahovary,

Am o mică dificultate de ordine diplomatică (este ciudat lucru pentru Primărie) și aș dori să-mi dai câteva deslușiri în această privință, fiind-că ai avut – mi se pare – un caz analog la Viena.

Leagația rusească – ca și cea bulgară – au câte o biserică pe care o desemnează capela a legației, însă situată în alt loc decât acela al legației. Primăria a cerut să i se prezinte [f. 1r] planuri și cerere de autorizare a acesteia. Îndrăzneală mare față de o legație așa puternică.

Aș dori să știu care este regimul aplicat la Viena pentru capela ce ați construit. Logic mi s-a pare ca regulamentele comunale să fie aplicate și clădirilor supuse extraterritorialității. Mi s-ar părea ciudat ca pe un astfel de teren, într-un oraș civilizată, să se poată construi în contra regulilor de aliniere și de salubritate publică. [f. 1v]

Iartă-m[ă] că te supăr cu o chestie de acest fel, dar cred că ești mai în măsură ca oricare altul să me lămurești. N-aș vrea se cer ceva nedrept, dar [vreau ca] dreptul să-l mențin față de oricine.

Aici ne sbuciumăm cu legea tocmelelor, pentru care s'a ajuns la o înțelegere cu conservatorii, înțelegere care dă o soluție mai radicală în principiu, decât aceia adusă prin proiect. Să dea Dumnezeu însă să se ție de vorbă cum făgăduesc. Evenimentele din Martie nu ne au învățat îndestul.

Mulțumindu-ți dinainte, [f. 2r] te rog să prezinți omagiile mele Doamnei Lahovary și se primești pentru Dta simțemintele mele cele mai amicale.

Vintilă Brătianu”

¹⁵¹ Scrisoare a lui Vintilă Brătianu către Alexandru Em. Lahovary din 7 decembrie 1907, în BAR, C, fond „Vintilă I.C. Brătianu”, S 3 (1) / CCCXC.

Anexa 15¹⁵²

„Atunci Teofil Gramatovici a avut o idee mai mult decât năstrujnică și anume ne-a îndemnat ca, folosind drept pretext principal jubileul apropiat al Împăratului Francisc Iosif I, să alcătuim, noi, toți românii din Viena și Austria, o societate consacrată – ziceam noi – marelui eveniment. Și societatea s-a constituit, dându-i-se fălosul nume: *Griechischer Orientalischer Rumänischer Kaiser Franz Josef Jubiläumsverein zur Gründung einer Kirche in Wien*. După aceea, Gramatovici a întocmit în grabă niște statute, pe care Ministerul Cultelor le-a aprobat fără zăbavă. Nici că se putea altfel, dat fiind caracterul festiv și special, pe care societatea arăta că îl are.

Dobândind ființă legală, am purces atunci la formarea Comitetului, care a fost alcătuit din bucovineni și ardeleni, astfel: președinte: general maior pensionar Alexandru N. Lupu; vicepreședinte: dr. Sterie N. Ciurcu; casier: dr. Lazăr Popovici; membri: dr. Alex Hurmuzaki, dr. Vasile Morariu, dr. Roșca, arhitect Cezar B. Popovici, Teofil Gramatovici, Pamfil Dan, dr. Constantin Mândrilă, inginer Teofil Popovici și G. Vîtenco. Socotesc o datorie de neînlăturat să pomenesc pe toți acești oameni, demult trecuți în lumea dreptilor, fiindcă atâta suflet curat, atâta inimă bărbătească și atâta simțire românească, rar se poate întâlni. [...]

În toamna anului 1906, eu și arhitectul Cezar B. Popovici am colindat pe la toate oficiile de închiriere și am cutreerat toată Viena, cercetând la nenumărate adrese locuințele ce erau de închiriat. În cele din urmă am găsit o casă, care ne-a plăcut și ne-a convenit din toate punctele de vedere [...] așezată în mijlocul orașului, în Lowenstrasse 8, între Teatrul Imperial și Castelul Imperial Hofburg, între palatul Liechtenstein și Montenuovo, în casa lui Dietrichstein, cumnatul lui Appony, cunoscutul Ministru de Culte maghiar.

După ce s-au îndeplinit toate formele de închiriere a casei și după ce s-a iscălit contractul prin care Comitetul societății se îndatora să suporte toate cheltuielile de amenajare, a venit arhitectul Cezar B. Popovici cu meșteri, calfe și zidari și au început lucrul. Casa aleasă de noi era o locuință cu patru camere la stradă. Din două camere s-a făcut capela, una a fost hărăzită locuință pentru preot, iar alta ca sală de ședințe, de repetiții pentru cor și catehizare pentru copiii ortodocși de vârstă școlară. [...]

În anul 1906, de Crăciun, capela era gata, însă ea nu s-a putut sfinți decât în ziua de 8 ianuarie 1907, din pricina unor greutăți biurocratice. Dar după ce toate piedicile au fost înlăturate, în marea și mult așteptata zi a sfințirii, sufletele tuturor

¹⁵² Câteva detalii cu privire la fondarea capelei ortodoxe române de la Viena așa cum se regăsesc ele în amintirile preotului paroh de atunci; apud Virgil CIOBANU, *op. cit.*, pp. 70-73.

au tresărit de bucurie. Din partea Mitropoliei a venit arhimandritul dr. Constantin Popovici, profesor de drept canonic la Facultatea de Teologie din Cernăuți, însoțit de arhidiaconul Mihail Ursuleac. Un oaspete, îmbrățișat de noi toți, cu căldura cuvenită a fost preotul rus, care ne dăruise iconostasul și care, la Sfânta Liturghie, a rostit Crezul în limba slavonă. Au luat de asemenea parte: reprezentanții Legației noastre, ai Ministerului de Culte austriac, ai Primăriei din Viena, precum și toată suflarea românească din oraș. Răspunsurile la slujba de sfințire și la Liturghie au fost date de corul capelei, condus chiar de George Dima.”

*Anexa 16*¹⁵³

„Monsieur le Président du Conseil,

En me référant à mes télégrammes chiffrés d'avant-hier, je m'empresse de rendre compte à Votre Excellence du dîner qui a été donné hier, dimanche, à Schoenbrunn en l'honneur de Monsieur le Général Averescu.

Sa Majesté l'Empereur m'avait fait l'honneur de m'y inviter également ainsi que Monsieur le Major Schina, Attaché Militaire, et le sept officiers roumains qui font leur service à Vienne ou dans les environs immédiats. À ce dîner ont pris part: le Prince de Montenuovo, faisant fonctions de Grand-Maître de la Cour; le Comte De Bellegarde, Grand-Maître des Cuisines (Oberstküchenmaister); le Baron de Bolfras, Aide de Camp Général de Sa Majesté; le Général de Schoenaich, Ministre de la Guerre; le Général Konrad, Chef de l'État-Major Général l'Armée; le Général Fiedler, Commandant du deuxième Corps d'Armée; le Général-Major Kusmanek, Chef de Cabinet du Ministre de la Guerre; les Généraux-Majors Hofmann, Commandant de la Capitale et Comte Huyn, ancien Attaché militaire à Bucarest; le Général-Major Dr. Keryel, Chef du Service sanitaire de l'Armée, et plusieurs officiers inférieurs de service au Palais. Sa majesté l'Empereur paraît jouir de la meilleure santé et l'on ne voit pas la moindre trace de la grave maladie qu'Il vient de traverser; Son aspect est toujours aussi alerte, Son esprit toujours aussi vif, Sa conversation aussi animée qu'intéressante.

Pendant ce dîner, Il n'a pas cessé de S'entretenir avec le Général Averescu et avec moi et Il a été heureux d'apprendre les bonnes nouvelles que le Général a pu Lui donner « de visu » de Sa Majesté le Roi. Il m'a dit qu'Il avait été admirablement soigné par le Professeur Neusser, mais qu'il n'ignorait pas combien le

¹⁵³ Raport din 31 decembrie 1907 / 13 ianuarie 1908 adresat de Alexandru Em. Lahovary lui D.A. Sturdza, Președintele Consiliului de Miniștri, în AMAE, fond „Dosare speciale”, 71 / 1908, R 17, dosarul nr. 87, nepaginat.

Professeur Noorden avait de mérite de son côté pour avoir rendu la santé à notre Auguste Souverain.

Sa Majesté est très contente de Son séjour à Schönbrunn et de la façon dont Elle y peut régler l'emploi de Son temps; « mais », a-t-Il ajouté, « Je dois venir assez souvent en ville pendant la semaine pour y donner des audiences. »

« Les médecins », me suis-je permis d'observer, ne doivent pas voir ces promenades d'un bon œil. N'y aurait-il pas moyen que ces audiences eussent lieu à Schönbrunn? »

« Oh, c'est plus compliqué que vous ne croyez », m'a dit l'Empereur souriant et le Baron de Bolfras m'a expliqué après le dîner la réponse énigmatique de Sa Majesté.

« Plutôt que d'imposer à ceux à qui Il accorde audience de faire le voyage de Schönbrunn, ministres, hauts fonctionnaires, officiers et particuliers, et de leur faire perdre beaucoup de temps et pas mal d'argent (combien parmi eux de gens de fortune modeste doivent y regarder de près) Sa Majesté préfère Se soumettre à la corvée, non dépourvue de risques, d'une visite à la Burg au moins deux fois par semaine. « Mais que voulez Vous, on ne fait pas faire à l'Empereur ce que l'on veut », a ajouté le Général de Bolfras, « et tout ce que nous pouvons, c'est d'essayer de rendre ces déplacements aussi peu fréquents que possible. »

Après le dîner, Sa Majesté a tenu cercle et pendant près de trois quarts d'heure, a daigné S'adresser à chacun de ses convives. L'Empereur interrogea très longuement nos officiers, l'un après l'autre, sur leurs études et leur service au régiment.

L'Empereur a félicité tout particulièrement nos deux élèves de l'Ecole de Cavalerie, Lieutenants Comănescu et Candiani, le premier surtout, dont Il avait appris les succès comme cavalier émérite.

Sa Majesté s'est plu aussi à constater combien nos officiers possédaient bien la langue allemande, quelques-uns après trois mois à peine de séjour à Vienne.

Monsieur le Général Averescu ne manquera pas de donner verbalement à Votre Excellence plus de détails sur la réception qui lui a été faite par Sa Majesté et par les hautes personnalités militaires avec lesquelles il a été en relations. Ce dont je ne veux pas tarder à Vous faire part, c'est l'écho d'éloges qui m'est parvenu de tous côtés concernant notre Ministre de la Guerre. Il a produit ici partout l'impression d'un officier de très haute valeur, en même temps que d'une rare modestie.

Votre Excellence a peut-être appris du Prince Schoenburg que des dispositions avaient été prises pour que le Général Averescu soit accompagné dans son voyage par le Capitaine Fischer, Attaché militaire à Bucarest, et pour que notre Ministre fût l'hôte de l'Empereur: un appartement aurait même été retenu pour lui à l'Hôtel Impérial (nous l'avons appris plus tard).

En arrivant, pour ainsi dire, « incognito », jeudi matin et en descendant à « l'Hôtel Krantz », le Général Averescu s'est dérobé sans le vouloir et sans le savoir à une partie des honneurs que l'on comptait lui faire; mais ce petit changement de programme, loin de causer le moindre mécontentement ici, paraît au contraire avoir produit un excellent effet, car on a voulu y trouver la preuve du caractère, à la fois sérieux et modeste de notre Ministre de la Guerre.

Avant de terminer, je crois devoir rendre compte à Votre Excellence du déjeuner militaire que j'ai donné hier à une heure en l'honneur du Général Averescu à la Légation.

Ont pris part à ce déjeuner: S[on] E[xcellence] le Baron de Bolfras, Aide de Camp Général de Sa Majesté l'Empereur; S[on] E[xcellence] Feldzeugmeister Fiedler, Commandant du deuxième Corps d'Armée; S[on] E[xcellence] l'Amiral Comte de Montecucoli, Ministre de la Marine; S[on] E[xcellence] Feldzeugmeister Baron Albori, Inspecteur Général des troupes; S[on] E[xcellence] Feldzeugmeister Brudermann, Inspecteur Général des troupes; S[on] E[xcellence] Feldzeugmeister Konrad de Hoetzendorff, Chef de l'État-Major Général l'Armée; S[on] E[xcellence] Lieutenant Feld-maréchal de Georgi, Ministre de la Défense Nationale; le Général-Major Kusmanek, Chef de Cabinet du Ministre de la Guerre; le Général-Major Hofmann, Commandant de la Capitale; le Général-Major Comte Huyn, ancien Attaché Militaire à Bucarest; le Colonel Laube; le Colonel Butschek; le Colonel Kraus de Elislago; les Majors Margutti et Fritsche; le Capitaine Cioban, Attaché à la personne du Général Averescu; Monieur de Lindheim, Consul Général de Roumanie; les lieutenants Comănescu et Fințescu; le Major Michel Schina, Attaché militaire et Monsieur Germani, Secrétaire de la Légation.

Les officiers étaient en tenue dite « Mit Hut, ohne Dienstabzeichen » et portaient le sabre et leurs décorations.

J'avais invité le Comte Paar, Aide de Camp Général de S[a] M[ajesté] l'Empereur, mais il est retenu à la chambre par une forte grippe et a dû se faire excuser même pour le dîner de Schönbrunn. Quant au Général de Schoenaich, Ministre de la Guerre, il s'est excusé d'être empêché d'assister au déjeuner, mais il a pris part le soir au dîner du Palais.

Samedi à cinq heures, Monsieur le Major Schina avait invité chez lui les Attachés Militaires étrangers pour faire la connaissance du Général Averescu. Un grand nombre des Généraux et d'officiers supérieurs de l'Armée IIe et IIIe y sont également venus.

Veuillez bien agréer, Monsieur le Président du Conseil, les assurances de ma plus haute considération.

Al. Em. Lahovary"

ADDENDA

Regele Carol I și politica externă¹

Împlineam 10 ani când, în ziua de 10 Mai 1866, intra în Bucureștiul îmbrăcat de sărbătoare noul domnitor, Carol de Hohenzollern Sigmaringen. Din balconul casei părintești, așezate în fața Palatului Domnesc, într-o vreme când Podul Mogoșoaiei nu era mai larg decât părțile vechi ale Căii Victoriei, puteam privi în voie spectacolul pe care îl așteptam de atâta timp. Cu ceasuri înainte, strada era neagră de lume. Pe margine se înșiruiau unitățile Gărzii Naționale, în civil, doar cu pușcă și cu cartușieră. Casele erau împodobite cu steaguri și cu ghirlânzi de flori, peste ferestrele larg deschise se aplecau capete, îndreptate toate către capul podului: dintr-acolo trebuia să sosească Prințul. Din cortegiu nu pot spune că-mi mai amintesc ceva, căci nu am mai avut vreme să-l privesc. Cum am putut desluși chipul Domnitorului, nu am mai fost în stare să-mi deslipesc ochii de pe dânsul și l-am urmărit până ce a dispărut în partea opusă, îndreptându-se spre Mitropolie.

Era tot ce auzisem în ultimele luni vorbindu-se în casă despre el și despre chipul cum îl așteptau toți Românii ca pe un izbăvitor care îmi ținea ochii ațintiți asupra-i? Era prestigiul țării îndepărtate de unde venea, care influențase imaginația mea de copil? Sau era privirea blândă și pătrunzătoare a ochilor săi albaștri, aerul său decis și calm, zâmbetul prietenos cu care mulțimea uralelor mulțimii?

Am rămas apoi în balcon până la întoarcerea de la Mitropolie și intrarea sa în palatul unde va avea de înfruntat atâtea ceasuri de cumpănă grea pentru țara cu care se identificase din prima zi, dar și atâtea, mereu tot mai numeroase, clipe senine, în care putea gusta bucuria roadei bogate, ieșite din osteneala lui de fiecă clipă!

Când seara, după ce am sărutat mâna părinților, fratele meu George și cu mine ne-am dus la culcare, știam că balconul casei părintești ne mai păstrează multe bucurii pentru zilele următoare. În casa de peste drum, numită fără modestie palat, își odihnea oboseala călătoriei grele tânărul Voievod cu ochii albaștri, iar asupra somnului său veghea o țară întregă. Între poveștile copilăriei se împletea o poveste nouă.

¹ Text publicat în numărul omagial dedicat nașterii lui Carol I de *Revista Fundațiilor Regale*, VI, 5, 1 mai 1939, pp. 281-289.

*
* *

În toamnă, după victoria de la Sadova, care adăuga o strălucire nouă Principelui fost ofițer în armata prusiană, am părăsit țara spre a merge la studii la Paris – liceul mai întâi, Facultatea de Drept apoi. Dar deși departe de țară, imaginea Prințului Carol nu se ștergea din mintea mea și urmăream cu pasiune etapele străbătute de patria iubită, sub conducerea sa fermă și plină de avânt. Acei care mă țineau la curent cu ce se petrecea la noi, erau mai ales părinții mei, ale căror scrisori îmi soseau purtând pe ele timbre evaluate în *soldi* italienești. Azi, când avem în urma noastră un atât de frumos drum, străbătut în mai puțin de trei sferturi de veac sub conducerea noii dinastii, puțini vor fi înțeleș ce însemnau aceste timbre poștale. La venirea Domnitorului Carol, România – căreia cancelariile străine se încăpățâneau încă să-i spună Principatele Unite sau Principatele Dunărene, noul nume echivalând cu recunoașterea Unirii definitive! – nu avea legături poștale cu străinătatea decât prin Consulatul austriac, pentru apus și prin cel rusesc, pentru răsărit. Cum Austria pierduse în 1866, prin pacea de la Praga, și ultima sa posesiune italianească, Veneția, timbrele evaluate în *soldi* rămase în depozit, erau întrebuițate acum pentru francarea corespondenței ce pleca din România și din Orient.

L-am revăzut pe Principele Carol în 1873, la Viena, unde vizita cu tânăra tovarășe de viață, Princesa Elisabeta, secțiunea românească a Expoziției universale organizate la Prater, în care străinii admirau superbe trunchiuri de copaci și cerealele românești. Eram pe drumul cel bun care trebuia să facă grâul românesc vestit în întreaga lume! În același an, România încheia o convenție comercială cu Austria², care totdeodată era o afirmare a libertății noastre de acțiune, premergând cu patru ani declarația oficială de independență.

Spre sfârșitul anului de glorie 1877, am intrat în slujba Domnitorului, fiind numit atașat la Agenția noastră diplomatică de la Paris, ajunsă azi, sub domnia strănepotului său, ambasadă! În acel sfârșit de toamnă bogată, Domnitorul Carol nu mai era de mult principele străin, pe care-l aclama mulțimea pe străzile Bucureștiului în ziua de 10 Mai 1866. Era acel care dăduse înapoi țării independența pierdută de veacuri, comandantul trupelor de la Plevna, a acelei armate care-i fusese grija de căpetenie din cel dintâi ceas al domniei sale, prevăzând încă de atunci viitorul. Căci nu afirmase el, chiar înainte de a accepta oficial tronul României, atunci când era întrebat cum va putea un Hohenzollern să accepte situația de vasal al sultanului, că e convins că va izbuti să rupă această legătură umilitoare?

² Credem că este vorba de fapt de convenția comercială din 1875. În 1873 s-au întocmit doar proiectele de convenție, unul din partea României, iar celălalt din partea Austro-Ungariei.

*
* * *

În cei 37 ani de carieră diplomatică în timpul domniei lui Carol I, am avut ocazia să fiu primit de foarte multe ori de acel care din 1881 purta cu infinită demnitate coroana regală. Cum în aceeași vreme obligațiile meseriei m-au făcut să mă apropiu de cele mai multe capete încoronate ale Europei, trebuie să spun că nu am întâlnit la niciun alt suveran o atitudine atât de nobilă, atât de într-adevăr regală.

De cele mai multe ori mergeam să dau socoteală Regelui despre rezultatele misiunilor mele în străinătate, vara, la Castelul Peleş, unde puteam să mă întretin mai îndelung cu dânsul. Te primea totdeauna serios, demn, fără să râdă niciodată, cu un aer grav de părinte. Deși mai curând mic de statură, ținuta sa era atât de impunătoare, că îl părăseai păstrând imaginea unui om foarte înalt, într-atât puterea sa sufletească îi transfigura și înfățișarea fizică.

Urmărea problemele de politică externă cu același viu interes ca și chestiunile militare sau economice, întotdeauna bine informat și totdeauna dornic să afle și mai multe. La începutul domniei sale, acei cari îl țineau la curent cu tot ce se petrecea mai de seamă în Europa, era ruda și prietenul său intim, Principele Moștenitor al Prusiei, Friederich Wilhelm și mai ales tatăl său, Principele Carol Anton de Hohenzollern. Aceste cunoștințe și le completa prin lecturi asidue și prin conversații fie cu străinii în trecere prin capitala noastră, fie cu trimișii săi în străinătate. La sfârșitul unei conversații de acestea, aveai impresia nu numai că Regele aflase tot ce-l putea interesa din ceea ce știai, dar și că te făcuse să treci un examen riguros. Vederile sale erau întotdeauna largi, clare, judecata sa înțeleaptă, plină de moderație. Cu timpul, când părul său deveni tot mai cărunț și ținuta sa tot mai impresionant de dreaptă în raport cu vârsta, plecai de la dânsul cu impresia că ai trecut un ceas în apropierea unui Nestor, la care sfătoșenia doar era înlocuită printr-o solemnă gravitate.

Acestei înțelepciuni a Regelui Carol I se datorește în mare parte caracterul liniștit, de calmă siguranță, al politicii externe românești de la proclamarea Independenței și până în preajma Războiului Mondial. După conflictul cu Rusia din pricina celor trei județe din sudul Basarabiei, aprehensiunea lăsată în sufletele Românilor și a Domnitorului lor de purtarea neloyală rusească, a dus în mod firesc la apropierea de Germania și Austro-Ungaria și, apoi, la alăturarea României la Tripla Alianță.

Dar dacă legătura cu Imperiile Centrale a stat multă vreme la baza politicii noastre externe, nici încercarea de a avea raporturi cordiale cu celelalte puteri, n-a fost neglijată. Astfel, o îmbunătățire a relațiilor cu Rusia a putut fi obținută încă din 1881, când a fost trimis ca Ministru la Petersburg Nicolae Krețulescu, pe care l-am însoțit în calitate de Prim Secretar de legăție. Alegerea lui N. Krețulescu era făcută

cu multă chibzuială, deoarece acest om politic era de o parte strâns legat cu M. de Giers³, Ministrul de Externe de atunci al Rusiei, fost Consul general la București, iar de alta, încă din Februarie 1878, adică atunci când în opinia publică românească animozitatea împotriva Rusiei era la culme, avusese curajul să publice o broșură prin care arăta consecințele periculoase pe care le putea avea această atitudine și foloasele unei înțelegeri cu Imperiul țărilor. Numirea lui N. Krețulescu a fost privită la Petersburg într-un mod foarte favorabil și s-a bucurat acolo de o primire cordială, izbutind să scoată raporturile româno-ruse din făgașul primejdios în care se găseau.

Dar Regele Carol I dorea relațiuni de bună vecinătate la toate hotarele țării sale, nu admitea cu niciun preț ca suveranitatea României înlăuntrul acestora să fie călcată în vreun chip. Atitudinea plină de demnitate care l-a caracterizat totdeauna, nu se mărginea numai la propria sa persoană, ci se întindea asupra țării întregi. Prestigiul acesteia îi era tot atât de scump ca și acel al Suveranului care o simbolizează. Această demnitate națională Regele Carol I nu se sfia s-o afirme nici chiar atunci, când s-ar fi putut da naștere la urmări osebit de grave. Astfel, de ex[emplu], prin 1884-1885, Rusia era reprezentată la București de către Hitrovo⁴, agent periculos, care, poate fără știrea guvernului său, dar fără îndoială în legătură cu mișcarea panslavistă ce-și avea centrul la Moscova, pregătea dezordini în Bulgaria, care trebuia să ducă la răsturnarea Principelui Alexandru de Battenberg.

Guvernul român, la cerea Regelui, interveni la Petersburg pentru rechemarea acestui reprezentant incomod. În locul lui Hitrovo fu trimis de către Guvernul Imperial d-l de Fonton⁵, descendent al unei familii de emigranți francezi, refugiate în Rusia. În timpul șederii lui Fonton la București, vasul rusesc „Olga”, venind de la Odessa cu mărfuri și probabil și cu agenți panslaviști ce se îndreptau spre Bulgaria, înfrângând o severă carantină care era hotărâtă în acea vreme la Sulina, căută să treacă mai departe. Somațiunile autorităților românești rămânând fără rezultat, din ordinul personal al Regelui s-a tras atunci cu tunul asupra vasului.

³ Nicolaj Karlovici de Giers (1820-1895) a îndeplinit mai multe misiuni diplomatice în țări din Sud-Estul Europei. A fost Ministru plenipotențiar în Persia, pentru ca apoi să fie trimis să reprezinte Rusia în Elveția și Suedia. Din 1878 devenea Ministru al Afacerilor Străine al guvernului de la Petersburg, demnitate pe care o va fi păstrat până în 1894. A fost unul dintre artizanii alianței franco-ruse, care va sta la baza constituirii mai târziu a Antantei.

⁴ De-a lungul carierei sale diplomatice, Mihail Alexandrovici Hitrovo (1837-1906) a mai ocupat și pozițiile de Consul general al Rusiei în Macedonia, Sofia și Egipt.

⁵ Nicolae, cavaler de Fonton devenea Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al Rusiei la București în iunie 1891. Provenea dintr-o familie franceză ai căror membri s-au ilustrat începând cu veacul al XVIII-lea ca dragomani și consuli francezi la curtea otomană. O ramură a acestei familii a ajuns în Rusia, câțiva reprezentanți ai ei servind ca diplomați curtea de la Petersburg inclusiv în spațiul românesc.

Acest gest era o mare dovadă de curaj și de hotărâre promptă și energică. Regele care a luptat o viață întregă să insufle supușilor săi respectul legilor, socotea, pe drept cuvânt, că aceste legi trebuiesc respectate de orișicine, oricât de puternic ar fi el. Riposta guvernului rusesc s-a arătat imediat printr-o notă vehementă. Ministrul de Externe, Alexandru Lahovary, m-a însărcinat pe mine, pe atunci Secretar general al ministerului, să răspund la această notă și, - amănuntul nu e lipsit de savoare, - răspunsul trimis l-am alcătuit, în taină, de acord cu Fonton. Guvernul rusesc s-a mulțumit cu explicațiile date în locul scuzelor cerute și totul a reintrat în liniște.

Dar această atitudine fermă nu o avea Regele Carol I numai față de un stat pentru care păstra încă în sufletul său resentimente, ci și în raporturile cu țările la a căror prietenie ținea în deosebi. Atunci când, de pildă, prin 1885 Germania ne-a cerut să iscălim o convenție consulară care amintea întrucâtva vechile Capitulații, Regele a refuzat net să-și dea aprobarea sa. Tot astfel, este cunoscut lungul războiului vamal dus cu Austro-Ungaria, tovarășa noastră din Tripla Alianță.

Grija de a asigura României alianțe care să-i garanteze independența și integritatea sa teritorială, apărarea suveranității naționale neștirbite, asigurarea respectului tuturor față de țara sa prin onorarea totdeauna a unui cuvânt care câștiga tot mai multă greutate, au fost preocupările de căpetenie ale politicii externe a Regelui Carol I. Ele izvorau din același temperament, care urmărea în interior modelarea unei țări de muncă ordonată și care vedea supremul scop al unei educațiuni naționale, în realizarea integrității sufletești.

Același echilibru sufletesc, aceeași îndepărtare netă a oricărei tentații, aceeași înțelepciune care discerne dintr-odată realitatea rodnică de ceea ce poate mulțumi doar ambiția lumească, le-a arătat cu prilejul ofertei coroanei bulgare. Propunerea unei uniuni personale bulgaro-române făcută Regelui Carol I în 1886, după abdicarea silită a Principelui Alexandru de Battenberg, de către Primul Ministru bulgar Stambuloff, întâmpină refuzul Regelui României. Dacă refuzul său scutea țara de riscurile unei grave adversități din partea Rusiei și a Austriei, oferta făcută rămâne ca o mărturie atât a prestigiului personal al Regelui Carol I, cât și a prestigiului câștigat de România în 20 de ani de înțeleaptă conducere.

Dar momentul în care țara condusă de aproape o jumătate de veac de înțeleptul Rege, s-a arătat în rolul de adevărat arbitru al situației din Balcani, a fost fără îndoială în 1913. În același timp, prin atitudinea României în conflictul bulgaro-serbo-greco-montenegrin, se vădea și mai mult discordanța dintre interesele ei și acele ale aliatei sale din Tripla Alianță, Austro-Ungaria.

*

* *

În cursul ultimelor trei decenii, relațiile noastre cu Rusia se amelioraseră treptat, ajungând chiar cordiale în timpul celor două Războaie Balcanice, când

ne-am putut bucura de sprijinul Țarului pentru a încheia în favoarea noastră dife-
rendul cu Bulgaria în chestiunea Silistrei. Acest sprijin a continuat să ne fie acordat
în timpul negocierilor Păcii de la București, care ne-a asigurat stăpânirea celor
două noi județe ale Dobrogei. Relațiile personale ale suveranilor noștri cu Nicolae
II și cu familia sa căpătau în același timp un caracter tot mai intim, ajungându-se în
primăvara anului 1914 la vizita la Constanța a Țarului și a familiei imperiale ruse.

În apus, pe de altă parte, se lucra intens la risipirea neîncrederii care dom-
nea în Franța cu privire la atitudinea României, socotită o țară profund și sincer
înfeodată politicei Triplei Alianțe. Numit în 1908 Ministru la Paris, am căutat prin
toate mijloacele ce-mi stăteau la dispoziție, bazându-mă și pe numeroasele și ve-
chile legături pe care le aveam acolo încă din timpul studiilor, să înlătur această
opinie eronată și mult prea simplistă. De altminteri am putut să constat curând că
sentimentele Francezilor față de România și de politica sa, deveneau tot mai încre-
zătoare și cordiale, înțelegându-se că divergențele dintre interesele noastre și acele
ale Triplei Alianțe căpătau un caracter tot mai accentuat și nu puteau să nu influ-
ențeze până la urmă politica viitoare a României.

Pe când relațiile noastre cu Rusia și cu Franța se ameliorau treptat, baza
acelor cu Dubla Monarhie se arăta tot mai nesigură. Cu toată profunda stimă a
Împăratului Franz Iosef pentru Regele Carol I și sentimentele de amicală afecțiune
ce îi păstra, politica austro-ungară nu căutase, într-adevăr, să ne evite numeroase
prilejuri de deziluzii. Încă din 1903-1905, în timpul acțiunii noastre în favoarea
Românilor din Macedonia, putusem constata cât de puțin caz făcea Austro-Ungaria
de interesele noastre. De altă parte, pe măsură ce prosperitatea României în interior
și prestigiul său în exterior făceau noi progrese, Imperiul vecin se menținea tot mai
mult într-o atitudine lipsită de prietenie, ascunzându-și cu greu nemulțumirea și
grijile pentru viitorul Monarhiei, din pricina masei de Români din Transilvania, de
soarta căreia România nu se putea dezinteresa. Această ostilitate trebuia să se dea
pe față cu prilejul Războaielor Balcanice, în care Austro-Ungaria era dublu intere-
sată, atât prin strânsa sa legătură cu Bulgaria, pe tronul căreia se afla favoritul său,
Ferdinand de Coburg, cât și prin temerea de a avea la hotarele sale o Serbie prea
puternică, în stare de a revendica populațiuni de același sânge și teritorii aflate sub
stăpânirea habsburgică.

Pe când Războiul Italo-Turc pentru Tripolitania, început din octomvrie 1911,
continua fără rezultate decisive, Regele Carol, informat de pregătirea alianței bul-
garo-serbo-grecești împotriva Turciei și îngrijorat de un război pe care-l vedea
apropiindu-se în Orient, sfătui pe Sultan să grăbească pe cât posibil încheierea păcii
cu Italia. În același timp, din același interes al menținerii păcii și a *statu-quo*-ului în
Peninsula Balcanică, bătrânul Rege interveni și la Sofia, unde făcu să fie auzit
glasul său împăciuitoar. Războiul totuși începu și Europa rămase surprinsă de victo-
riile repezi ale aliaților și în special ale Bulgarilor. Tratatul laborioase de pace
încheiate la Londra, trebuiau să aducă sensibile modificări hărții Peninsulei

Balcanice. Presidam tocmai delegațiunea română în Comisiunea mixtă româno-bulgară, reunită în vederea obținerii unei rectificări a frontierei dintre cele două țări în regiunea Silistrei, când interveni lovitura de teatru care trebuia să ducă la acel de al doilea război balcanic. În ciuda tratatelor care continuau încă la Londra, Bulgaria își îndreptă trupele împotriva propriilor săi aliați din primul război. În același timp, Bulgarii încercau să obțină neutralitatea noastră, în schimbul frontierei dorite de România. Guvernul bulgar se înșela însă crezând că sfârșitul uneia dintre cele mai cinstite domnii pe care le-a cunoscut Europa, va putea fi pătat de acceptarea unei combinații atât de neloiale. La cererea Sârbilor și a Grecilor, Regele care înțelegea deopotrivă interesele țării sale și misiunea morală a statelor, semnă în ziua de 20 iunie / 3 iulie 1913 decretul de mobilizare.

După 36 de ani de pace rodnică, armata românească trecea din nou Dunărea. Întâia dată intervenția românească fusese menită să ne asigure propria independență, acum trebuia să asigure o ordine necesară tuturor. Armata regală română, cu o ținută perfectă, stăpânită de convingerea nobilei ei misiuni, înaintă până la porțile Sofiei, scutind doar din generozitate pe Țarul Ferdinand de umiliința de a-și vedea propria capitală cucerită.

Același tact, aceeași moderație în pretenții, aceeași grije de a evita orice jignire inutilă, fură arătate și în timpul tratatelor de pace. Pentru a aduce un omagiu politicii ferme și pline de înțelepciune a Regelui Carol I și o recunoaștere marilor servicii aduse de intervenția armată a României, guvernele Serbiei și Greciei propuseră Bucureștiul ca sediu al conferinței de pace. Marile Puteri aprobă fără greutate această alegere, Ministrul de Externe al Franței, St. Pichon⁶, declarându-mi că „Guvernul Republicii dorește ca România să primească o dovadă strălucită de satisfacție, pentru moderația pe care nu a încetat s-o arate și pentru foarte marile servicii pe care le-a adus păcii, căutând să pună totdeauna de acord politica sa cu marile interese ale Europei. Sforțările Austriei de a obține revizuirea de către Marile Puteri a condițiilor Tratatului de la București începute încă înainte de se fi întrunit conferința de pace, nu vor avea niciun rezultat”.

*

* *

Zilele Tratatului de la București însemnau apogeul domniei Regelui Carol I. Acela care, tânăr de 27 ani, acceptase situația de vasal al Sultanului, bătrân venerabil și venerat acum, vedea pe trimișii tuturor țărilor ce fuseseră odată ale Padișahului, venind în Capitala sa să afle pacea cea dreaptă. Într-o viață de trei sferturi de veac

⁶ Stéphen Pichon (1857-1933), om politic, membru al Alianței Socialiste Republicane, a fost de mai multe ori deputat, senator și Ministru al Afacerilor Străine în guvernele de la Paris.

știuse deopotrivă să aibă curaj și să aibă răbdare, știuse să fie inflexibil și știuse să ierte. Dar mai presus de toate știuse să iubească. Căci a iubit profund poporul acela necăjit care l-a chemat din depărtări și a cărui soartă a modelat-o în tăcere, ca un sculptor medieval lucrând decenii la o catapeteasmă. Căci nu a fost iubire năvalnică iubirea sa, ci iubire de părinte grav, de care copiii se apropie cu sfială, mirați poate că zâmbetul nu înflorește nici când la colțul gurii. Iar zilele de trudă grea și nopțile de veghe, copiii nu au de unde să le știe!

INDICE

Precizăm că am selectat în acest indice doar din acele teme, nume de persoane și de locuri, care se regăsesc în textul *Amintirilor diplomatice*, respectiv în cel intitulat „Regele Carol I și politica externă”. De asemenea, subliniem și faptul că nu am avut în vedere intrări precum Constantinopol, Viena, Turcia (Imperiul otoman, Sublima Poartă etc.), Austro-Ungaria (Austria, Dubla Monarhie, Îndoita Monarhie, Monarhia Dualistă etc.) ori România, termeni pe care îi întâlnim aproape la fiecare pagină a memoriilor lui Alexandru Em. Lahovary.

A.

Abazzia (Întrevederea de la Abazzia), 41.

Abdul Hamid (al II-lea) (1842-1918), Sultan al Imperiului otoman (1876-1909), 1, 4, 7-10, 15-17, 20, 28, 29, 36, 49, 50, 52, 55, 97, 103, 104, 120.

Abdurhman, Ministru, 120.

Adriatica, 96.

Aehrenthal, Lexa d', Baron, Ministru al Afacerilor Străine al Austro-Ungariei, 43, 75-77, 84, 88, 89, 91, 94, 96-100.

Africa, 15, 70.

Albania, 12, 14, 19, 20, 21, 28, 53.

Albort, Baron, Feldzeugmeister, 126.

Albrecht, Arhiduce, 70.

Alexandria, 22.

Alexandru al II-lea (1818-1881), Țar al Rusiei (1855-1881), 1.

Alexandru al III-lea (1845-1894), Țar al Rusiei (1881-1894), 78, 95.

Alexandru de Battenberg (1857-1893), Principe al Bulgariei (1879-1886), 94, 95.

Alexandru Ghica, Domn al Țării Românești (1834-1842), 31.

Ali, Cavaș la Legația României de la Constantinopol, 19.

Alimănișteanu (Inginer), 58.

Alsacia-Lorena, 80.

Anatolia, 16.

Andrassy, Conte, 87, 88.

Angeli (Pictor), 64.

Anglia, 12, 81, 95-97.

Annunziata, Arhiducesă, 70.

Antanta, 132.

Appony, Ministru al Cultelor, 123.

Arabia, 16.

Ardeal, 73, 82, 84, 85, 87.

Argetoianu, C.I., 65.

Aristarchi Bey, Mare Logofăt al Patriarhiei, 32, 33, 112.

Arsache (Familie), 22.

Arsache (Moșie), 91 (Paraipan-Arsache), 92.

Arsache, Apostol, 31.

Asia Mică, 19.

Asia, 16, 70.

Atena (Athènes), 3, 5 22, 23, 31, 38, 41, 45, 60, 63.

Aurélian (Petre S.), Ministru ad. interim. al Afacerilor Străine al României, 110.

Ausgleich (1867), 73.

Averescu (Alexandru), General, (Vizita la Viena din 1908), 39, 90, 124-126.

Averoff (Familie), 22.

B.

Balamace (Andrei), Profesor, Inspector școlar, 52-54.

Balcani (Peninsula Balcanică), 25, 27, 44, 56, 60, 97, 133, 134.

Ballplatz, 13, 44, 76, 77, 82, 84, 91, 101.

Basarabia, 24, 95, 131.

Bavaria, 69, 78, 79.

Bălăceanu, Ion, 64, 65.

Bărcănescu, Nicolae, 86.

Bătălia de la Sadova (1866), 68, 130.

Beaumont, Marc de, Conte, 15.

Belgrad (Belgrade), 1, 3, 13, 19, 35, 63, 66, 100.

Bellegarde, de, Oberstküchenmaister, 124.

Belvedere (Palat), 73.

Bengescu (Bengesco), Gheorghe, Consul general al României în Turcia, 5, 106.

Bérard, Victor, 22.

Berchtold, de, Conte, Ministru al Afacerilor Străine al Austro-Ungariei în 1913, 13, 98.

Berlin (Tratatul sau Congresul de la Berlin din 1878), 5, 15, 43, 48, 54, 59, 65, 66, 75, 79, 88, 94-96, 99-101.

Berna, 5, 64.

Bismarck, Herbert von, Secretar de Stat al Ministerului Afacerilor Străine al Imperiului german, 79.

Bismarck, Otto von, Cancelar al Imperiului german, 68.

Bitolia, 32, 44, 112.

Boemia (Bohême), 73, 77, 121.

Bolfras, de, Baron, Général, 124-126.

Bordeaux, 78.

Boris, Principe, 96.

Bosnia și Herțegovina (Anexarea Bosniei și Herțegovinei), 94, 98, 100, 102.

Botzaris, Marco, 22.

Brașov, 85.

Braïla, 3, 18.

Brătianu, Eliza, 88.

Brătianu, Ion C., 79.

Brătianu, Ion I.C. (Ionel), 6, 23, 25, 26, 31, 34-36, 39, 57, 108.

Brătianu, Vintilă, 82, 122.

Brudermann, Feldzeugmeister, 126.

Bruxelles, 3, 65, 66.

Bryas, de, Marchiz, 15.

Buchlau (Întrevederea sau întâlnirea de la Buchlau, 1908), 98, 99.

Bucovina, 24, 82, 83.

București, 2, 4-6, 12, 13 (Pacea de la București din 1913), 24-26, 30, 34, 39, 40, 43 (Pacea de la București din 1913), 45-47, 49, 53-55, 58-60, 66, 74-77, 79-83, 85-87, 91, 98, 101, 105, 115, 118, 119, 129, 130, 132,

- 134 (Pacea de la București din 1913), 135.
- Budapesta, 1, 41, 67, 73, 76, 85, 87, 88, 91, 100, 101.
- Bulgaria, 12, 16, 43, 60, 66, 95, 132, 134, 135.
- Bülów, (Bernhard Heinrich Martin) von, Ministru al Afacerilor Străine al Germaniei, 75, 79, 80.
- Burdujeni, 67.
- Butschek, Colonel, 126.
- C.**
- Cadrilaterul bulgar, 24.
- Café de la Régence, 20.
- Calice, (Heinrich) de, Baron, Ambasador al Austro-Ungariei la Constantinopol, 12, 40, 43-45.
- Call, Baron, Ministru al Comerțului în Austro-Ungaria, 43.
- Camporeale, Principe, 80.
- Canalul Suez, 12, 16.
- Candiani, Lieutenant, 125.
- Cantacuzino, George Gr., 39, 59, 90.
- Cantacuzino, Mișu (Mihail G.), (Vizita la Viena din 1907), 83, 86, 87.
- Cantacuzino, Nicolae (Ninon), 64.
- Capela ortodoxă română de la Viena, 82-84, 122-124.
- Capitulații (Capitulațiuni), 2, 15, 133.
- Capul Martin, 69.
- Carol Anton de Hohenzollern, 131.
- Carol I (Hohenzollern-Sigmaringen, de) (1839-1914), Domnitor (1866-1881), Rege al României (1881-1914), 6, 27, 38, 58, 63, 64, 67, 68, 72, 75, 83, 85, 86, 88, 95, 101, 120-122, 129-135.
- Carol Quintul (1500-1558), Rege al Spaniei (1516-1556), Împărat al Imperiului Romano-German (1519-1556), 72.
- Carp, Petre P., 74.
- Carpați, 82, 84.
- Catargiu, Barbu, 31.
- Catargiu, Lascăr, 75, 85.
- Cavour (Prim Ministru al Sardiniei și apoi al Italiei), 68, 81.
- Cercle d'Orient, 8.
- Cernăuți, 83, 124.
- Cetinje, 100.
- Charlotte, Împărăteasă, soția lui Maximilian, 69.
- Chateaufort, de, Conte, 14.
- China, 12.
- Chotek, Sophia, Ducesă de Hohenberg, 70, 71.
- Cioban, Capitaine, Attaché à la personne du Général Averescu, 126.
- Ciobanu, Virgil (V.), 83, 84.
- Citröen, André, 15.
- Ciurcu, Alexandru, 86.
- Ciurcu, Sterie N., 123.
- Clemenceau (Georges), 97.
- Coasta de Azur, 69.
- Coburg, Clementina de, 95.
- Coletti, 22.
- Comănescu, Lieutenant, 125, 126.
- Confederația germanică, 69, 72.
- Confederația Statelor Germaniei de Nord, 69.
- Constans (Jean Antoine Ernest), Ambasador al Franței la Constantinopol, 8, 9, 12.

Constantin, Al doilea dragoman al
Legăției României de la
Constantinopol, 5, 106.
Constantin, Theodor, protopop din
Monastir, 33.
Constanța, 39, 57-59, 134.
Convenția comercială dintre Austro-
Ungaria și România din 1875,
130.
Convenția de la Constantinopol
(1888), 12.
Copenhaga, 5, 75.
Corfu, 69.
Creta, 94, 100.
Crozier, Philippe, Ambasador al
Franței la Viena, 78.
Custoza, 69.
Cutzarida, Nicolae, 86.

D.

Dan, Pamfil, 123.
Derussi, George (G.), Secretar al
Legăției României la
Constantinopol, Consul la
Budapesta, 5, 36, 51, 54, 57,
58, 87, 106.
Deschamps (Doamna), 19.
Diacos, 22.
Dietrichstein, Principe (Casa, Palatul),
82, 84, 123.
Dima, George, 124.
Djuvara, T(randafir) G., 3.
Dobrogea, 21, 24.
Dolgoruky, Principesă, 82.
Dolma Bagce (Moschee), 9.
Doumergue, Gaston, 15.
Drecler, Miliardar american, 115.
Duca, George, 67.

Duma, Lazăr, 19, 34, 35, 40, 113.
Dumba (Familie), 22, 82.
Dunărea, 77 (Comisiunea Europeană
a Dunării), 92, 96, 135.

E.

Eduard al VII-lea (1841-1910), Rege
al Marii Britanii (1901-1910),
97.
Egipt, 16, 77, 132.
Ejub (Moschee), 19.
Elisabeta (de Wittelsbach), Împărăteasă
(Soția lui Franz Iosef), 69.
Elisabeta, Principesă, Regină a
României, 90, 130.
Elislágo, Kraus de, Colonel, 126.
Epir, 14, 22, 30, 35-37, 54, 58, 60,
65, 82.
Estaing, d', Valéry Giscard, 15.
Eugenia, Împărăteasă a Franței, 81.
Europa (Europe), 9, 16-19, 21, 27,
60, 61, 74-76, 80, 96, 97, 99,
100, 109, 119, 131, 134, 135.
Evans, John, 81.
Expoziția națională din 1906, 86.
Expoziția universală de la Viena
(1873), 130.

F.

Fanar, 31, 36.
Ferdinand de Saxa Coburg (1861-
1918), Principe (1887-1908),
Țar al Bulgariei (1908-1918),
94, 95, 96, 100,

- Ferdinand, Arhiduce, Împărat al Mexicului (Maximilian), 69, 94.
- Ferdinand, Principe de România, 101.
- Ferid Paşa, Mare Vizir al Imperiului otoman, 14, 20, 27, 33, 35, 51, 53.
- Feride (Fiica lui Selim Paşa Melhamé), 16.
- Fiedler, Général 124, 126.
- Filip, Principe de Coburg, 66, 95.
- Filipescu, Eufrosina, 1.
- Filipopoli, 98.
- Fiñescu, Lieutenant, 126.
- Firmilian, Mitropolit al Eparhiei sârbe din Imperiul otoman, 33, 56, 111.
- Fischer, Capitaine, Attaché Militaire de l'Autriche-Hongrie à Bucarest, 125.
- Flondor (Familie), 82.
- Foch, Mareşal, 15.
- Fonton, Diplomat rus, 132, 133.
- Fornier, Viceamiral, 15.
- Frankfurt pe Main, 69.
- Frankfurter Zeitung*, 52.
- Franţa (France), 8, 12, 15, 20, 28, 45, 65, 77, 78, 81, 92, 96, 97, 134, 135.
- Franz Ferdinand (Moştenitor al tronului Austro-Ungariei), 70-74, 82, 86, 94.
- Franz Iosef, Karl (1830-1916), Împăratul Austriei, Regele Ungariei, al Boemiei etc. (1848-1916), 67-73, 75, 81, 86, 92, 94, 101, 121, 134.
- Frederic, Arhiduce, 70.
- Friederich Wilhelm, 131.
- Fritsche, Major, 126.
- Fürstenberg, Principe, Ambasador al Austro-Ungariei la Madrid, 13.
- G.**
- Galatasaray, 15, 30.
- Galatz, 3.
- Galib Bey, 29, 106.
- George I (1845-1913), Rege al Greciei (1863-1913), 41.
- Georgi, de, Lieutenant Feld-maréchal, 126.
- Germania (Allemagne), 7, 12, 20, 28, 31, 38, 40, 45, 49-53, 55, 57, 59, 64, 66, 69, 75, 76, 79, 80, 115, 131, 133,
- Ghermani (Familie), 22, 82.
- Ghermani (Germani), Nicolae, 65, 126.
- Ghevgheli, 45.
- Ghica, Albert, 19-21.
- Ghica, Dimitrie I., 64, 65.
- Ghica, Eduard, 21.
- Ghica, Emil I., 63.
- Ghica, Grigore I., 101.
- Ghica, Ion, 1.
- Ghica-Brigadier, Alexandru I., 1, 63.
- Ghicleşti (Familie domnitoare în Moldova şi Ţara Românească), 19.
- Giers, Nicolaj Karlovici de, Ministru al Afacerilor Străine al Rusiei, 132.
- Giurgiu, 18, 91.
- Goluchowsky (Agenor Maria Adam), Conte, Ministrul Afacerilor Străine al Austro-Ungariei, 45, 67, 74-77, 84, 85.
- Gopeschi, 33.

Gramatovici, Teofil, 123.
Grădișteanu, Petre, 84.
Grecia (Grèce), 12, 23, 37, 38, 41, 46, 59-61, 94, 100, 109, 135.
Grecianu (Greciano), S., Viceconsul al României în Imperiul otoman, 5, 106.
Grigorcea, 82.
Grivas, 22.
Gryparis (Ioannis), Ministru al Greciei la Constantinopol, 37, 38, 45, 46.
Gualtieri, di, Avarna, Ambasador al Italiei la Viena, 81.

H.

Habsburg (Familie) (Dinastie), 68-72, 92, 93.
Hagi Petros, 22.
Hakki Bey, Ambasador al Turciei la Berlin și Mare Vizir în timpul Primului Război Mondial, 15.
Hamilton, Ducesă, 80.
Hedjaz, 16.
Hilmi Bey, Maestru de ceremonii al Curții Imperiale otomane, 5.
Hitrovo, Diplomat rus, 132.
Hodoș, Ulpiu, 86.
Hoetendorff, Konrad de, Feldzeugmeister, 126.
Hofmann, Général-Major, 124, 126.
Hurmuzache (Familie), 82.
Hurmuzaki, Alex, Dr., 123.
Huyn, Comte, Général-Major, Attaché militaire à Bucarest, 124, 126.

I.

Ianina (Incidentul de la Ianina, 1905), 28, 30, 36-38, 52-55, 111, 118.
Ibrahim Bey, Mare Maestru de ceremonii al Curții Imperiale otomane, 6, 106.
Ibrahim Pașa (Pacha), Introducătorul Ambasadorilor, 9, 17, 49, 50, 116.
Ienikioi, 16.
Imperiali, Marchiz, Ambasadorul Italiei la Constantinopol, 12, 35.
Imperiile Centrale, 131.
India, 16.
Indochina franceză, 8.
Ioachim (Joachim) III, Patriarhul Ecumenic (de la Constantinopol), 31-34, 40, 57, 110.
Ionescu, Inspector al școlilor românești în Turcia, 35.
Ionescu (Ionesco), Take, (Vizita la Constantinopol din 1905), 12, 39, 51, 55, 85, 90, 91, 117.
Iradeaua imperială din 20 noiembrie 1896,
Iradeaua imperială din 9 / 22 mai 1905, 3, 45, 48, 52, 54-56, 59, 61, 120.
Iradeaua imperială privind înființarea Consulatului român la Ianina (1904), 36-38.
Isabella, Arhiducesă, Prințesă de Croy, 70.
Ischl (Întrevederea de la Ischl, 1907), 96, 100.
Ismail, 18.
Isvolsky (Aleksandr Petrovici), Ministru al Afacerilor Străine al Rusiei, 96-99.

Italia, 12, 16, 35, 40, 45, 49, 52, 69, 70, 75, 80, 81, 134.

Izzet Paşa, Al doilea Secretar al Sultanului Abdul Hamid al II-lea, 16, 54, 55.

J.

Japonia, 20,

Joachimos, Mitropolitul Monastirului, 33.

Juarez (Revoluționar mexican), 69.

Jugoslavia, 100.

Junii Turci (Revolta Junilor Turci, Revoluția de la Salonic, 1908), 97, 98.

K.

Kalnoky (Gustav von Korospatak), Conte, 75, 76, 85.

Karlsbad, 84, 95, 97, 98.

Kemal, Mustafa, Primul Președinte al Turciei, 15,

Keryel, Dr., Général-Major, 124.

Kiazim Bey, Ministrul Turciei la București, 26, 47, 48, 54.

Knott, Max, 65, 66.

Kolocotronis (Familie), 22.

Konopish (Castel), 73.

Konrad, Général, 124, 126.

Kosovo, 28, 111, 114.

Kretzulescu (Krețulescu), Nicolae, 79, 131, 132.

Kruševo, 46,

Kusmanek, Général-Major, 124, 126.

L.

Ladislas, Arhiduce, 70.

Laeken (Castel), 69.

Lahaille (Alphonse), Prim dragoman al Legației României de la Constantinopol, 4, 5, 105-107, 112.

Lahovary, (Doamna), 122.

Lahovary, Alexandru (N.), 39, 74, 133.

Lahovary, Iacob, General, 39, 50, 63, 67, 87, 120, 121.

(Lahovary), Ion. N., 39.

Lahovary, J. (Jean), Atașat diplomatic la Legația României de la Constantinopol, 5, 106.

Laube, Colonel, 126.

Le Havre, 3.

Leipzig, 43, 74.

Leipzigiger, von, Maior, Atașat militar german, 58.

Leishman (John George Alexander), Ministrul Statelor Unite ale Americii la Constantinopol, 49.

Leopold al II-lea de Saxa Coburg (1835-1909), Rege al Belgiei (1865-1909), 69.

Levant Herald, 6.

Levu, Christu, preot din Gopeschi, 33.

Liban, 15.

Lindheim, von, Consul general al României la Viena, 65, 126.

Liga Culturală, 85.

Lissa, 69.

Lombardia, 68.

Londra, 7, 12, 60, 64, 66, 75, 81, 99 (Tratatul de la Londra din 1871), 134, 135.

Loti, Pierre, 14, 19.
 Louis Philippe, Rege al Franței
 (1830-1848), 95.
 Louis, Karl, Arhiduce, 70.
 Lucerna, 68.
 Lucheni (Luigi), 69.
 Lueger, (Karl), Dr., Primar al Vienei,
 82, 86, 87,
 Lupu, Alexandru N., General maior,
 82, 123.
 Luxemburg (Luxembourg), 3, 88.

M.

Macedonia (Macédoine), 12, 20-23,
 25-27, 29, 30, 32-36, 40-42,
 44, 46, 50, 54, 58, 60, 65, 76,
 82, 96, 97, 108-110, 112, 113,
 119, 132, 134.
 Magne, Ministru al Finanțelor în
 Imperiul francez, 78.
 Mandelstam, Dragoman al Ambasadei
 Rusiei la Constantinopol, 36.
 Mândrilă, Constantin, Dr., 123.
 Manos, Ministru al Greciei la Viena,
 41.
 Mansdoott-Pouilly, de, Comte, 115.
 Manu, General, 74.
 Marea de Marmara, 18.
 Marea Egee, 96.
 Marea Neagră, 99.
 Margutti, Major, 126.
 Marienbad, 97.
 Marschall, (Adolf von Biberstein) de,
 Baron, Ambasador al Germaniei
 la Constantinopol, 7, 12, 48,
 51-53, 54, 57.
 Marsilia, 22.
 Matilda, Arhiducesă, 70.

Mavrocordat, Edgar, 66.
 Mayerling (Moartea moștenitorului
 tronului Austro-Ungariei în
 1889), 66, 69.
 Mărgărit, Apostol, Inspector al șco-
 lilor românești în Turcia euro-
 peană, 22, 34, 112.
 Mecca, 16.
 Memduh Bey, Șambelan al Sultanului
 Abdul Hamid al II-lea, 6.
 Merey, de, Prim Șef de Secție în
 Ministerul Afacerilor Străine
 al Austro-Ungariei, 40, 43, 44.
 Mexic, 69, 94.
 Mica Înțelegere, 39.
 Milan Obrenovici (1854-1901),
 Principe (1868-1882), Rege al
 Serbiei (1882-1889), 95.
 Minghetti, Laura, 80.
 Mișu, Nicolae (N.), 66, 101, 112.
 Modena, 70.
 Mohamed al II-lea, Sultan al Imperiului
 otoman (1451-1481), 21.
 Moldova, 18, 19, 38, 89.
 Moloviște, 31, 33, 108, 110, 112,
 Monastir, 28, 30, 33-35, 37, 108,
 110, 111, 114.
Moniteur Oriental, 6.
 Montaigne, Michel de, 78.
 Montecucoli, Comte, Amiral, 126.
 Montenuovo, de, Prince, 123, 124.
 Morariu, Vasile, Dr., 123.
 Morea, 22.
 Morgan, Pierpont, 49, 50.
 Moscova, 78, 132.
 Müller, von, Agent civil de l'Autriche-
 Hongrie à Constantinople,
 40, 113-115.
 München, 79.
 Munir Pașa, Ambasadorul Turciei la
 Paris, 15.

Muntenia, 18, 19.
Murat, Principe, 75.
Mürzsteg (Acordul, Programul de la Mürzsteg, 1903), 42, 76, 97.
Mushicu (Familie), 22.

N.

Napoleon al III-lea (1808-1873), Președinte (1848-1852), Împărat al Franței (1852-1870), 68, 69, 81.
Naum Pașa, Subsecretar de Stat la Ministerul Afacerilor Străine al Turciei, 15, 36, 37.
Navenne, Henri de, 15.
Nedjib Bey (fratele lui Selim Pașa Melhamé), 16.
Negovan (Masacrele din 1905), 45, 46.
New York Times, 2, 64.
Nicéphore de Prizrend, 111.
Nicolae I (1796-1855), Țarul Rusiei (1825-1855), 68.
Nicolae al II-lea (1868-1918), Țar al Rusiei (1894-1917), 97, 134.
Nigra (Constantino), Conte, 81.
Noradunghian, Gabriel Effendi, 15.
Novi-Bazar, 96, 99.
Noury Bey, Secretar general al Ministerului Afacerilor Străine al Turciei, 4, 14, 105.

O.

O'Connor, Nicholas, Sir, Ambasadorul Angliei la Constantinopol, 12.

Obedenaru, Jean, 86.
Odessa, 57, 132.
Ollănescu, Constantin C., 65.
Orient, 3, 8, 12, 14, 22, 25, 41, 44, 51, 110, 119, 130, 134.
Orth, Iohann, Arhiduce, 70.
Osman Pașa, Valiu de Ianina, 52, 53.

P.

Paar, Comte, 126.
Palanca, 67.
Palestina, 16.
Pallavicini (Johannes von), Marchiz, Ministru al Afacerilor Străine al Austro-Ungariei, 75, 76.
Papagheorghe, Christu, preot din Moloviște, 33.
Papahagi, Nicolae, 30.
Paris, 1, 3, 5, 7 (Comuna), 9, 14, 15, 20, 23, 39, 40, 63-66, 72, 75, 78, 79, 81, 88, 95 (Tratatul de la Paris din 1856), 96, 99, 101, 102, 130, 134, 135.
Pasici (Reprezentant al Serbiei la tratativele de pace de la București din 1913), 60.
Pădeanu (Padeano) (Alexandru C.), Consul al României la Monastir și Ianina, 37, 112.
Périgord, 78.
Pera (Péra), 6, 8, 30, 106, .
Petroescu, George, 86.
Petrograd (Sankt Petersburg), 1, 12, 36, 43, 64, 75, 76, 79, 81, 96, 98, 131, 132.
Pichon, Stéphen, Ministru al Afacerilor Străine al Franței, 135.
Piemont (Sardinia), 81.

Pind, 22, 36.
 Pini (Familie), 22.
 Platen (Conte), 80.
 Plevna, 130.
 Popovici (Familie), 82.
 Popovici, Aurel C., 74.
 Popovici, Cezar B., Arhitect, 82, 123.
 Popovici, Constantin, Protopop de la
 Mitropolia din Cernăuți, 83,
 124.
 Popovici, Lazăr, Dr., 123.
 Popovici, Lucia, 74.
 Popovici, Teofil, ing., 123.
 Praga, 130 (Pacea de la Praga din
 1866).
 Prater (Palat), 130.
 Primul Război Mondial, 5, 13, 15,
 16, 60, 69, 92, 96, 99, 131.
 Principatele Unite (Principatele
 Dunărene), 130.
 Prinetti, 81.
 Prusia, 69, 131.

Q.

Queretano, 69.

R.

Războiul Crimeii (1853-1856), 13.
 Războiul Italo-Turc pentru Tripolitania,
 134.
 Războaiele Balcanice (1912-1913),
 60, 134.
 Războiul (Ruso-Turc) din 1877-1878,
 21, 97.

Repta, Vladimir de, Mitropolit al
 Bucovinei, 83.
 Reval (Întrevederea de la Reval,
 1908), 97.
 Reverseaux, de, (Marchiz, Marchiză),
 77, 78.
Revista Fundațiilor Regale, 1, 129.
Revue de France, 78.
 Robilant, Conte (General), 81.
 Roma (Rome), 15, 16, 75, 76, 78-81,
 99,
 Roșca, Dr., 123.
 Rouet, Prim Dragoman al Ambasadei
 Franței la Constantinopol, 9.
 Rudolf, Arhiduce, 72.
 Rudolf de Habsburg, 92.
 Rumelia Orientală, 95.
 Rusia (Russie), 12, 13, 20, 24, 75, 76,
 79, 94-97, 99, 109, 131-134.

S.

Sadova, 68, 130.
 Salignac Fénelon, de, Contesa, 19.
 Salonic, 25, 28, 30, 35, 65, 96, 97.
 Sarajevo (Asasinatul de la Sarajevo),
 70, 71, 97.
 Saurna (Jeltsch), Baron (Diplomat
 german), 75.
 Saxa-Coburg-Gotha-Konary
 (Familie), 95.
 Saxonia (Saxe), 69, 115.
 Schina, N., Maior, 65, 124, 126.
 Schoenaich, de, Général, Ministre de
 la Guerre de l'Autriche-Hongrie,
 124, 126.
 Schönbrunn (Palat), 67, 68, 125, 126,
 Scutari, 28.
 Sedan, 81.

Selim Paşa Melhamé, Ministru al Agriculturii al Turciei, 15, 16.
Semmering, 86, 89.
Serbia, 60.
Sèvres (Tratatul de la Sèvres, 1920), 5.
Sigmaringen (Localitate), 68.
Silistra, 134, 135.
Sina (Familie), 22, 82.
Sinaia, 67.
Siria, 16,
Sobieski, (Ioan), (1629-1696), Rege al Poloniei (1674-1696), 87.
Sofia, 1, 3, 5, 25, 94, 112, 132, 134.
Stambul (Stamboul), jurnal de limbă franceză, 9, 10,
Stambuloff, Prim Ministru al Bulgariei, 6, 95, 133.
Standard Oil (Societate), 59.
Stanislas, Arhiduce, 70.
Statele Unite ale Americii, 12.
Stăneşti (Moşie), 91, 92.
Stékoulis, Dr., Medic al Legăţiei României de la Constantinopol, 5, 106.
Steriu, Constantin, 86.
Stockholm, 5, 80.
Stoicescu, Constantin, Ministru ad interim. al Afacerilor Străine al României în 1902, 4, 5, 6, 105.
Strâmtori, 16 (Bosfor), 36 (Dardanele), 37 (Dardanele), 99.
Stroescu, V., 86.
Sturdza (Stourdza), Dimitrie (Demètre) (D.A.), 25, 38, 57, 85, 88, 89, 90, 91, 112, 124.
Sturnara (Familie), 22.
Sylvain (Decan de vârstă al Comediei Franceze), 20.

Ș.

Șerban Cantacuzino, Domn al Țării Românești (1678-1688), 87.

T.

Tacit (Nicolae), Profesor, Inspector școlar, 52-54.
Tahsin Paşa, Prim Secretar al Sultanului Abdul Hamid al II-lea, 7-9, 16, 17, 53,
Testa, Baron, Prim Dragoman al Ambasadei Germaniei la Constantinopol, 10, 11, 57.
Tevfik Paşa (Pacha), Ministrul Afacerilor Străine al Turciei, 4-6, 14, 26, 27, 51, 53, 103, 105, 106, 107, 118.
Teck, de, Duc, 115.
Tezkereaua din 10 / 23 mai 1905, 56, 119.
Therapia, 19.
Tivoli, 70.
Tombazis, Ministrul Greciei la București, 46.
Tonceff (Reprezentant al Bulgariei la tratativele de pace de la București din 1913), 60.
Tornielli, Conte (Diplomat), 75.
Tositza (Familie), 22, 82.
Tracia, 17, 32, 33.
Transilvania, 24, 73, 77, 83, 85-87, 134.
Tripla Alianță, 13, 44, 63, 76, 81, 85, 88, 94, 102, 131, 133, 134.
Tripolitania, 134.
Tsandalides, 110.

Tschirsky, von, Ambasador al Germaniei la Petersburg, 64.
Tucher, Baron (Diplomat), 78, 79.
Turnul-Roșu, 67.
Tzavellas, 22.

U.

Ungaria (Hongrie), 24, 64, 68, 73, 76, 77, 85, 87, 88, 121,
Ursuleac, Mihail (Diacon), 124.
Urussoff (Uruzov) (Urusov), Principe (Diplomat), 75, 80.
Uskub, 33, 56, 57, 111.

V.

Vaida Voevod, Alexandru, 73.
Vallaury, Alexandre (Arhitect), 8.
Văcărescu, Teodor, 66.
Văitoianu, Arthur (General), 66.
Vecsera, Maria, 66, 69.
Veneția, 69, 130.
Venizelos (Eleftherios), 37, 60.
Versailles, 69, 73,
Vestnici, Ministrul al Serbiei la Paris, 15.
Vitenco, G., 123.
Vizitele la Viena ale lui Ion I.C. Brătianu și D.A. Sturdza, 88, 89.
Vlașca, 91.
Vlora (Familie), 14.

Voinescu, Nicolae, 86.

W.

Washington, 26.
Wedel, (Karl Leo Julius Fürst) von, Conte, Militar și Diplomat german, 79, 80.
Weede, de, Ambasador al Olandei la Viena, 81.
Weitz, Paul, 52, 53.
Wilhelm I (1797-1888), Împărat al Germaniei (1871-1888), 69.
Wilhelm al II-lea (1859-1941), Împărat al Germaniei (1888-1918), 69, 71, 76, 80.
Wilhelm, Arhiduce, 70.
Wölfling, Leopold, Arhiduce, 70.

Y.

Yldiz (Palat) (Kiosk), 4, 6-9, 17, 49, 51, 53, 106.

Z.

Zervas (Familie), 22.
Zinovieff (Zinoviev), Ambasador al Rusiei la Constantinopol, 36, 40, 116.

Grafica: George Romeo Hurdubai
Tehnoredactor: Elena Munteanu
Bun de tipar: 2009 • Apărut: 2009 • Format 17,5 x 24,5

INSTITUTUL EUROPEAN • Iași, str. Lascăr Catargi nr. 43;
O.P. 1 • C.P. 161 • cod 700107 • Tel. Difuzare: 0788.319462
Fax: 0232/230197 • euroedit@hotmail.com
<http://www.euroinst.ro>